

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**FIRAT KALKANI VE ZEYTİN DALI HAREKATLARI
NEZDİNDE DEVLETİN PARAMİLİTER VE MİLİTER
OPERASYONLARINDAN DOĞAN SORUMLULUĞU**

Nermin ÖĞÜTCÜ

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN:

Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Çağrı ÇORLU

Konya-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nermin ÖĞÜTCÜ		
	Numarası	18812301015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	FIRAT KALKANI VE ZEYTİN DALI HAREKATLARI NEZDİNDE DEVLETİN PARAMİLİTER VE MİLİTER OPERASYONLARDAN DOĞAN SORUMLULUĞU			

BİLİMSEL ETİK

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

Nermin Öğütçü
25.07.2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nermin ÖĞÜTCÜ
	Numarası	18812301015
	Ana Bilim / Bilim Dalı	KAMU HUKUKU/ DEVLETLER UMUMİ HUKUKU
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Çağrı ÇORLU
Tezin Adı	Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları Nezdinde Devletin Paramiliter ve Militer Operasyonlarından Doğan Sorumluluğu	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan 'Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları Nezdinde Devletin Paramiliter ve Militer Operasyonlardan Doğan Sorumluluğu' başlıklı bu çalışma 25.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Hüseyin Çağrı Çorlu	
2	Doç. Dr.	Selma ERDAL	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Abdulkadir YILDIZ	

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
--	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	NERMİN ÖĞÜTCÜ		
	Numarası	18812301015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	KAMU HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Çağrı ÇORLU		
Tezin Adı	FIRAT KALKANI VE ZEYTİN DALI HAREKATLARI NEZDİNDE DEVLETİN PARAMİLİTER VE MİLİTER OPERASYONLARDAN DOĞAN SORUMLULUĞU			

Türkiye'nin yaptığı iki önemli hareket olan Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı'nın hukuki nitelendirmesinin yapılması son derece önemlidir. Çünkü, yapılan hukuki nitelendirme, Türkiye'nin uluslararası sorumluluğunun değerlendirilmesine zemin teşkil etmektedir. Bu çalışmada öncelikle Suriye'nin tarihi ve toplumsal yapısına kısaca yer verilerek iç savaşa giden süreç ele alınmıştır. Daha sonra bu süreç içerisinde Türkiye'nin hareketleri yapmadaki motivasyonundan bahsedilmiştir. Yapılan hareketlerin kuvvet kullanma bağlamında hukuki nitelendirmesinin yapılmıştır. Kuvvet kullanmaya ilişkin iki tür kural olan Jus in Bello ve Jus ad Bellum incelenmiştir. İncelemenin ardından uluslararası sorumluluk hukukuna ilişkin değerlendirmelere geçilmiştir. Uluslararası sorumluluk kavramı ele alınmış, devamında çalışmanın konusu gereği devletlerin uluslararası sorumluluğu irdelenmiştir. Devletin uluslararası sorumluluğunun koşulları olan; uluslararası bir yükümlülüğün ihlali, ihlalin devlete isnadı, hukuka uygunluk sebeplerinin bulunmaması, kusur ve zarar ele alınmıştır. Devletlerin sorumluluğu bağlamında özellikle de facto devlet organlarının sorumluluğu üzerinde durulmuştur. Bunun sebebi, Türkiye'nin hareketleri beraber yürüttüğü Özgür Suriye Ordusu'ndan dolayı sorumluluğunun doğup doğmayacağını değerlendirmektir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin hareketlerinin kuvvet kullanma niteliğinde olduğuna, ÖSO'nun de facto devlet organı niteliğine sahip bulunduğu ulaşılmıştır. Ayrıca sorumluluk hukuku çerçevesinde hukuka uygunluk sebeplerinden rızaya dayalı davetle müdahale ve meşru müdafaa kapsamında yer alabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Kuvvet Kullanma, Sorumluluk

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	NERMİN ÖĞÜTCÜ		
	Student Number	18812301015		
	Department	PUBLIC LAW		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Asst. Prof. Hüseyin Çağrı ÇORLU		
Title of the Thesis/Dissertation	INTERNATIONAL RESPONSIBILITY OF STATES ARISING FROM PARAMILITARY AND MILITARY OPERATIONS ON THE BASIS OF EUPHRATES SHIELD AND OLIVE BRANCH			

ABSTRACT

Making the legal characterization of the Euphrates Shield and Olive Branch Operation is extremely important. Because, to the legal qualification, provides the basis of the evaluation of Turkey's international obligations. In this study, firstly the historical and social structure of Syria is briefly mentioned and the process leading to civil war is discussed. Then mentioned the motivation to do the operations in Turkey in this process. The legal characterization of the operations was made in the context of use of force. Jus in Bello and Jus ad Bellum, two types of rules for the use of force, were examined. Following the review, assessments on international responsibility law were initiated. The concept of international responsibility was discussed and the international responsibility of the states was examined in accordance with the subject of the study. The conditions of international responsibility of the State; the violation of an international obligation, the allegation of the violation to the state, the lack of legal reasons, flaw and damage. In the context of the responsibility of states, particular emphasis has been placed on the responsibility of de facto state organ. The reason for this, Turkey would be born was to evaluate the operations of the responsibility for the conduct with which the Free Syrian Army. As a result of this study, that the use of force by Turkey's offensive in nature, FSA has been reached that there has de facto state organ qualifications. In addition, it was concluded that it can be included in the scope of intervention and legitimate defense with consent based invitation for reasons of compliance with the law within the scope of responsibility law.

Keywords: Syria, Euphrates Shield, Olive Branch, Use of Force, Responsibility

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK.....	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ KABUL FORMU	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SURİYE’DE İÇ SAVAŞA GİDEN SÜREÇ VE TÜRKİYE’NİN HAREKATLARI	4
1. GENEL OLARAK	4
2. SURİYE’NİN KISA TARİHİ VE TOPLUMSAL YAPISI	4
3. ARAP BAHARI VE SURİYE’DEKİ İÇ KARIŞIKLIKLAR.....	9
4. SURİYE MUHALEFETİ	11
4.1. Sivil Muhalefet	12
4.2. Askeri Muhalefet	14
4.2.1. PKK ve YPG/PYD.....	15
4.2.2. Özgür Suriye Ordusu (ÖSO).....	18
4.2.3. Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)	22
4.3. Muhalif Grupların Birbiri ile İlişkileri	25
4.2.3.1. İŞİD’in Türkiye’yi Hedef Alan Eylem ve Söylemleri	27
5. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA SURİYE KRİZİ	28
6. FIRAT KALKANI VE ZEYTİN DALI HAREKATLARI.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA BAĞLAMINDA FIRAT KALKANI VE ZEYTİNDALİ HAREKATLARININ HUKUKİ NİTELİĞİ	33
1. GENEL OLARAK	33
2. KUVVET KULLANMA	34
2.1. Nikaragua’da Nikaragua’ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası (Nikaragua vs. ABD).....	36
2.2. Kuvvet Kullanma Yasağı	38
2.2.1. Meşru Müdafaa	41
2.2.1.1. Meşru Müdafaa Hakkının Kullanılmasının Koşulları.....	42
2.2.1.1.1. Silahlı Saldırı	42
2.2.1.1.2. Orantılılık ve Gereklilik	49
2.2.1.1.2.1. Caroline Davası (Kanada vs. ABD)	50
2.2.1.1.2.2. Nikaragua’da Nikaragua’ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası (Nikaragua vs. ABD).....	53
2.2.1.1.2.3. Kongo Ülkesindeki Silahlı Çatışmalar Davası (Kongo v. Uganda).....	54
2.2.1.1.2.4. İran Petrol Platformları Davası (İran v. ABD)	56

2.2.1.1.2.5. Adana Güvenlik ve İşbirliği Mutabakatı.....	58
2.2.1.2. Kolektif Meşru Müdafaa	62
2.2.2. Meşru Müdahale	64
2.2.2.1. BM Güvenlik Konseyi Kararı ile Kuvvet Kullanma.....	65
2.2.2.2. İnsani Müdahale	67
2.2.2.3. Koruma Sorumluluğu.....	68
2.2.2.4. Davetle Müdahale	70
3. FIRAT KALKANI VE ZEYTİN DALI HAREKATLARI'NIN HUKUKİ NİTELİĞİ	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA SORUMLULUK KAVRAMI VE TÜRKİYE'NİN FIRAT KALKANI VE ZEYTİN DALI HAREKATLARI DOLAYISIYLA SORUMLULUĞU	79
1. GENEL OLARAK	79
2. ULUSLARARASI SORUMLULUK KAVRAMI	79
3. DEVLETİN ULUSLARARASI SORUMLULUĞUNUN DOĞMASI	82
3.1. Uluslararası Yükümlülüğün İhlali	83
3.2. Devlete İsnat Edilebilirlik.....	89
3.2.1. Devlet Organlarının Eylemleri.....	90
3.2.1.1. Genel Olarak	90
3.2.1.2. Özel Hukuk Kişilerinin Eylemleri	94
3.2.1.3. Ayaklanma ve İç Savaş Durumları	95
3.2.1.3.1. Devlet Organlarının Eylemlerinden Doğan Sorumluluk	96
3.2.1.3.2. Ayaklananların Eylemlerinden Doğan Sorumluluk	96
3.3. Hukuka Uygunluk Sebepleri	97
3.3.1. Rıza	97
3.3.2. Zarar Görenin Kusuru	98
3.3.3. Meşru Müdafaa	98
3.3.4. Zararla Karşılık (Karşı Önlem).....	98
3.3.5. Mücbir Sebep (Zorlayıcı Neden)	100
3.3.6. Zaruret Hali.....	101
3.4. Kusur	102
3.5. Zarar	104
4. FIRAT KALKANI VE ZEYTİN DALI HAREKATLARI'NDAN DOĞAN SORUMLULUK	109
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	113

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: adı geçen eser
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BM	: Birleşmiş Milletler
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
Bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DAİŞ/İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
DEHAP	: Demokratik Halk Partisi
DEP	: Demokrasi Partisi
DKC	: Demokratik Kongo Cumhuriyeti
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
Ed.	: Editör
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HDP	: Halkların Demokrasisi Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
Hz.	: Hazreti
Inc.	: Incorporated
KCK	: Koma Civaken Kurdistan
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
m.	: Madde
M.Ö.	: Milattan Önce
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OHAL	: Olağanüstü Hal
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
ÖZDEP	: Özgürlük ve Demokrasi Partisi
p.	: Paragraf

PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan).
PYD	: Partiya Yekitiya Demokrat
S.	: Sayı
s./ss.	: Sayfa/ Sayfalar
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SMDK	: Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
v.	: Versus
vd.	: ve devamı
vs.	: ve saire
y.	: yıl
YPG	: Yakineyen Parastina Gel

GİRİŞ

Sorumluluk kurumu, toplumsal düzenin devamına ve düzenin bozulması halinde yeniden tesisine hizmet etmektedir. Toplumsal düzeni sağlayan kuralların oluşturulması ve uygulanmasının sağlanması, ulusal hukuk düzenlerinde emredici güç olan devlet otoritesiyle mümkündür. Uluslararası toplum egemen eşit süljelerden oluşmaktadır ve bu toplumun süljesi olan devletlerin, egemenlik haklarını korumaya ve uluslararası toplumda düzeni sağlamaya yönelik olarak kuvvet kullanma yasağı kabul edilmiştir. Ancak uluslararası toplumda üstün bir otoritenin olmaması, düzeni sağlayacak kuralların oluşturulmasını güçleştirdiği gibi var olan kuralların uygulanmasını da güçleştirmektedir. Kurallara uyulmaması halinde ilgili süljenin durumunun ne olacağı hususu, doğal bir sonuç olan uluslararası sorumluluk kurumunu oluşturmuştur. Uluslararası sorumluluk kurumunun amacı, herhangi bir uluslararası hukuk kuralını ihlal eden süljenin ihlalden doğan zararı telafi etmesini sağlamaktır.

Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan mevcut rejimleri devirmeye yönelik halk hareketleri 2011 yılı Mart ayında Suriye'ye de sıçramıştır. Esad rejiminin azınlıkçı ve baskıcı politikalarından muzdarip olan Suriye halkı, demokratik taleplerle gösteriler düzenlemiştir. Rejimin bu talepleri görmezden gelerek gösterileri sert bir tutumla dağıtmaya çalışması, barışçıl gösterileri silahlı direnişe dönüştürmüştür. Rejim ve silahlı muhalefet arasında yaşanan çatışmalar zamanla şiddetlenmiş ve ülke geneline yayılmıştır. Rejimin muhalefete yönelik sert tutumundan dolayı Türkiye'nin de arasında bulunduğu kimi ülkeler Esad hükümetinin meşruiyetini kaybettiğini ve ilgili hükümeti tanımadıklarını belirtmiştir. İlerleyen zamanlarda ülkenin kimi bölgelerinde devlet otoritesinin zayıflaması veya kaybedilmesiyle terör unsurları hakimiyet kurmuştur. Bu terör unsurlarından olan IŞİD ve YPG/PKK/PYD, Suriye'nin sınır komşusu olan Türkiye'yi hedef haline getirmiş ve Türkiye'ye yönelik bombalı ve silahlı eylemlerde bulunmaya başlamıştır. Suriye hükümeti bu terör unsurlarını bertaraf etmede aciz kalmıştır. Türkiye halihazırda Suriye halkının meşru temsilcisi olarak gördüğü muhalif grup olan ÖSO'yla birlikte, ulusal güvenliği sağlamak adına iki önemli hareket yapmıştır.

Uluslararası toplumda yapılan bu hareketlerin meşruiyeti tartışma konusu olmuştur. Çünkü yapılan hareketler kuvvet kullanma kapsamına girmektedir ve hareketler bağlamında Türkiye'nin hukuki gerekçeleri tartışma konusudur. Türkiye'nin ilk gerekçesi hareketlerin meşru müdafaa hakkı kapsamında yapıldığıdır. Ancak uluslararası hukukta terör unsurlarının saldırılarını önlemede aciz kalan devletin ülkesinde bu hakkın kullanılabilmesine dair pozitif bir kural yoktur. Doktrinde ise bu husus tartışmalıdır. Diğer gerekçe ise Suriye halkının gerçek temsilcisi olarak kabul edilen ÖSO'nun davetidir. Üçüncü devletlerin iç çatışmalarda meşru hükümet olarak tanıdığı tarafa yardımda bulunması uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmemektedir. Ancak Türkiye ÖSO'yu resmi olarak henüz tanımamıştır. Tanımış olsa bile uluslararası toplumda Suriye'nin meşru hükümetinin kim olduğu hususu tartışmalıdır ve bu durum uluslararası hukukta Türkiye'nin hareketlerini de tartışmalı hale getirmektedir.

Çalışmanın amacı, yapılan hareketlere ilişkin tartışmaları değerlendirmek ve var olan belirsizliği kısmen de olsa gidermektir. Bu amaca hizmet etmek üzere çalışmada, ilk olarak Suriye krizi ve Türkiye'yi harekatta bulunmaya iten sebepler ele alınacak, daha sonra yapılan hareketlerin niteliği tespit edilecek ve son olarak bu nitelendirmenin uluslararası hukuk bağlamında Türkiye'nin sorumluluğunu doğurup doğurmayacağı değerlendirilecektir.

İlk bölümde Suriye'de iç savaşın nasıl başladığı incelenecektir. Bu inceleme yapılmadan önce Suriye'de iç savaş ortamını hazırlayan tarihsel, toplumsal ve siyasi dinamiklere yer verilecektir. Daha sonra Arap Baharı'nın Suriye'ye etkilerinden ve rejimle muhalefetin arasının nasıl git gide açıldığından bahsedilecektir. Devamında muhalif grupların birbiri ile olan ilişkilerine ve otorite boşluğundan yararlanan terör unsurlarının Türkiye'ye yönelik eylemlerine değinilecektir. Bölümün sonunda Suriye iç karışıklıklarının Türk dış politikasına etkileri ele alınacak, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatlarına yer verilecektir.

İkinci bölümde bu hareketlerin uluslararası hukuk bağlamında nitelendirmesi yapılacaktır. Nicelik ve paramiliter grupların aracı edilmesi açısından hareketlerin kuvvet kullanma niteliği değerlendirilecektir. Kuvvet kullanma yasağı ve bu yasağın

istisna olduğu hallere de yer verilerek meşru müdafaa hakkının doğmasının ve kullanılmasının koşulları ele alınacaktır. Bu değerlendirme yapılırken uluslararası yargı kararlarından ve danışma görüşlerinden de yararlanılacaktır.

Üçüncü ve son bölümde, uluslararası sorumluluk hukukuna değinilecektir. Devletin uluslararası sorumluluğunun doğması başlığı altında sorumluluğu doğuran koşullara yer verilecektir. Bu koşullar; uluslararası yükümlülüğün ihlali, bu ihlalin devlete isnat edilebilirliği, hukuka uygunluk sebeplerinin bulunmaması, kusur ve zarar olmak üzere beş alt başlıkta ele alınacaktır. Sorumluluğu kaldıran haller olan hukuka uygunluk sebeplerinin yapılan hareketlarda varlığı tartışılacak ve son olarak yapılan hareketler nezdinde Türkiye'nin uluslararası sorumluluğunun ne olduğu değerlendirilecektir. Böylece çalışmanın amacına hizmet eden bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SURİYE'DE İÇ SAVAŞA GİDEN SÜREÇ VE TÜRKİYE'NİN HAREKATLARI

1. Genel Olarak

Suriye'nin kısa tarihini ve toplum yapısını bilmek, toplumsal dinamikleri ve iç savaşa giden süreci anlama bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle bölümde beş ana başlık halinde; ilk olarak Suriye'nin kısa tarihi ve toplumsal yapısı ele alınmıştır ve Suriye krizini hazırlayan dinamiklere değinilmiştir. İkinci olarak Arap Baharı'nın Suriye'deki olaylara etkisi incelenmiş, yine Arap Baharı'nın olayların tetikleyicisi mi yoksa sonucu mu olduğuna değinilmiştir. Üçüncü olarak Suriye muhalefeti sivil ve askeri muhalefet olarak tasnif edilmiş, çalışmanın konusuna hizmet eden muhalif gruplar ve bu grupların birbiri ile ilişkisi ele alınmıştır. Dördüncü olarak Suriye krizinin Türk dış politikasına etkisine yer verilmiştir. Krizin Türkiye'ye etkisi ve ülkenin dış politikasında meydana gelen değişiklikler ele alınmıştır. Beşinci ve son başlıkta Suriye krizinin Türk dış politikasına bir yansıması olan Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları sebepleriyle birlikte ele alınmıştır.

2. Suriye'nin Kısa Tarihi ve Toplumsal Yapısı

Suriye Arap Cumhuriyeti, bugünkü yaygın kullanılan ismiyle Suriye, coğrafi bakımdan ülke sınırlarından bağımsız biçimde Ortadoğu olarak adlandırılan, Avrupa'nın doğusundan başlayarak Batı Asya'yı ve Kuzey Afrika'yı içine alan bölgede yer almaktadır¹. Türkiye'nin en uzun sınırını paylaştığı komşusu olan Suriye'nin yönetim biçimi cumhuriyettir ve başkenti olan Şam'dan, devlet başkanı Beşar Esad tarafından 2000 yılından beri

¹ 'Bütüncül bir bakış açısıyla kara havzası baz alınarak tasvir edildiğinde, Asya'nın batısı, Avrupa'nın doğusu ve Afrika'nın kuzeyini ifade ettiğini söylemek isabetli olacaktır. Denizi havzası açınsındansa, Akdeniz'in güney ve doğu kısmıyla birlikte, Karadeniz ve Hazar'ın güney kısımları bölgenin sınırlarını oluşturmaktadır.'

Ramazan Oduncu, **Ortadoğu Neresi?**, <https://www.gzt.com/mecra/ortadogu-3425324> (25.06.2019).

yönetilmektedir². Son yıllarda Türkiye açısından Suriye'yi sınır komşusu olmaktan öte önemli kılan gelişme ise ülkede başlayan iç savaştır.

Ortadoğu kavramını ilk kez Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahen 1902 yılında yazdığı The Persian Gulf and International Relations adlı makalesinde kullanmıştır³. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere Sömürge Bakanlığı'nın, 'Middle Eastern Department'ı (Ortadoğu Ofisi) kurmasıyla kavram resmileşmiştir. Başlangıçta Alfred Thayer Mahen bu kavramla Basra Körfezi'nin etrafındaki bölgeyi tanımlamıştır⁴. Ancak zamanla bu kavram Kuzey Afrika'yı da içine alacak biçimde genişlemiştir⁵. Bugün Ortadoğu olarak adlandırılan bölgede yer alan ülkeler; Afganistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye, Umman, Ürdün ve Yemen'dir⁶.

Ortadoğu, tarih boyunca medeniyetler için önem arz etmiştir. Bölgenin geçmişteki öneminin kaynağı verimli topraklara sahip olması⁷ ve dini bakımdan kutsal kabul edilen şehirlerin burada yer almasıdır. Bölgenin günümüzdeki önemi ise bunlara ek olarak ama daha çok enerji kaynaklarının varlığından kaynaklanmaktadır⁸.

Ortadoğu coğrafyasında yer alan Suriye'de ise bilinen ilk yerleşim izleri M.Ö. 5000'li yıllara aittir. Suriye'de hakimiyet kurduğu bilinen medeniyetler ise sırasıyla Akadlar, Amuriler, Hurriler, Hititliler, Mısırlılar, Aramiler, Asurlular, Babilliler, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar ve son olarak Müslümanlardır⁹. Bugünkü Suriye'nin olduğu bölge

² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Suriye'nin Künyesi**, <http://www.mfa.gov.tr/suriye-kunyesi.tr.mfa> (25.06.2019).

³ Doğaç Özdemir, **Ortadoğu Kavramının Kısa Tarihi**, <http://www.gazetebilkent.com/2014/10/04/orta-dogu-kavraminin-kisa-tarihi/> (25.06.2019).

⁴ Oduncu, **a.g.e.**, s.1.

⁵ Youssef M. Choueiri, **Ortadoğu Tarihi**, 1.Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2012, s.1.

⁶ <https://www.stratejikortak.com/2017/01/ortadogu-ulkeler-ve-sorunlar.html> (25.06.2019).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Taner Yıldırım, Ahmet Altungök, 'Nil, Fırat ve Dicle Su Yollarının Ortaçağ Tarihi Açısından Önemi', **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, y. 28, C.25, S.1, 2015, ss.317-336.

⁸ **Ortadoğu'nun Politik ve Stratejik Önemi**, <https://www.stratejikortak.com/2016/06/ortadogunun-onemi.html> (25.06.2019).

⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Suriye**,

islam orduları tarafından ilk kez Hz.Ömer'in halifeliği zamanında, Bizans'a karşı yapılan seferlerin neticesinde fethedilmiştir¹⁰. Bugün Suriye'nin bulunduğu coğrafya, Osmanlı hakimiyetinden önceki dokuz asır boyunca farklı pek çok Müslüman devlete ev sahipliği yapmıştır¹¹. Bölgede Osmanlı hakimiyeti ise 16. Yüzyılda başlamış ve yaklaşık dört yüzyıl sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin fethetmesiyle beraber dört asır boyunca siyasi istikrara kavuşan bölge, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Balfour Deklerasyonu ve Sykes Picot Anlaşması'yla bölünmüş, sonrasında ise İngilizler ve Fransızlar tarafından vesayet altına alınmıştır¹².

Suriye'nin Fransız mandasında bulunduğu dönem, bugünkü iç karışıklıkların temellendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Fransa, bölgede mandater devlet olarak bulunduğu süre boyunca ulusal birliğin sağlanamaması ve böylece olası isyan girişimlerinin önlenmesi adına mezhep temelli ayrılıkçı politika takip etmiştir¹³. Bunun en açık örneğini Suriye'de üç ayrı mezhebi temel alan yönetim bölgeleri kurması oluşturmaktadır. Bu bölgeler; Nusayri yönetimindeki Lazkiye, Şam, Halep ve Dürzi yönetimdeki Dürzi Dağı'dır¹⁴. Ancak bu yönetim şekli çok uzun sürmemiştir. Fransa'nın II. Dünya Savaşı sonrası kırılğan siyasi ve ekonomik yapısı ve de manda rejiminin baskıcı tutumu nedeniyle Suriye'de ilk hareketlenmeler başlamış ve 17 Nisan 1946'da Fransa'nın bölgeden tamamen çekilmesiyle Suriye, bağımsızlığını kazanmıştır¹⁵.

Dış politikada bağımsızlığını kazanan Suriye'de, milliyetçilik akımı yükselmeye başlamış, bu akımın etkisiyle Arap dünyasında başarısız birlik denemeleri yapılmıştır. Hem Suriye'de hem de Arap ülkelerinde ortaya çıkan,

https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/129_osmanli_belgelerinde_suriye.pdf (25.06.2019).

¹⁰ Eyüp Baş, **İslam Tarihi**, 4.baskı, Grafiker yayımları, Ankara, 2014, s.252.

¹¹ Cemalettin Şahin, **Suriye**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suriye> (26.05.2019).

¹² Choueiri, **a.g.e.**, s.305.

¹³ Ömer Osman Umar, 'Suriye'de Fransız Emperyalizmi', **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, y.12, C.12, S.1, 2002, ss.297-310.

¹⁴ Mehmet Akif Okur, 'Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası', **Bilig**, y.14, C.14, S.48, 2009, ss.141-142.

¹⁵ <https://www.dunyabulteni.net/olaylar/suriye-devleti-nasil-kuruldu-esed-donemi-nasil-basladi-h215973.html> (06.05.2019).

İkinci Dünya Savaşı sonrası artan Batı karşıtlığı, Pax Ottomana (Osmanlı Barışı)'nın getirdiği birliktelik kültürü ve İsrail'in kurulması nedeniyle yükselen milliyetçi ideoloji, Suriye siyasetinde belirleyici olmuştur¹⁶. 1947 yılında Mişel Eflak, Selahaddin el-Bittar ve Zeki el- Arsuzi tarafından kurulan Baas Partisi, Arap milliyetçiliğini ve sosyalizmi benimsemiş, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı esas almıştır. Bağımsızlık, birlik, emperyalizm ve İsrail karşıtlığı gibi söylemlere dayanan bir ideolojiyle kurulan Baas Partisi, tüzüğünde Arap dünyasını tek devlet haline getirmeyi amaç olarak kabul etmiştir¹⁷. İsrail'in kurulmasıyla milliyetçi tepkilerin arttığı Arap dünyasında, Mısır devlet başkanı Cemal Abdülnasır'ın sosyalist ve İsrail karşıtı politikasını yayması, ABD'nin bölgedeki dengeleri Sovyetler'in lehine kaybetmesine neden olmuştur¹⁸. Devamında Cemal Abdülnasır'ın önderliğinde 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin birleşmesiyle Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuş; ancak bu durum bölgede İsrail ve onun bölgedeki müttefiki ABD tarafından tehdit olarak algılanmıştır¹⁹. ABD ve İsrail'in girişimleriyle hem de Cemal Abdülnasır'ın tüm yetkileri kendisinde toplamaya ve Suriyelileri yönetimden uzaklaştırmaya yönelik politikaları neticesinde meydana gelen tepkilerle, 1961 yılında yapılan askeri darbe Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin sonunu getirmiştir²⁰. 1961 yılı aynı zamanda Suriye Arap Cumhuriyeti'nin de resmi kuruluş tarihi olmuştur²¹.

Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde diğer siyasi partilerle birlikte kapatılan Baas Partisi, birliğin dağılmasının ardından kurulan Suriye Arap Cumhuriyeti'nde yeniden açılmış ve eski kadrosunu toparlayarak

¹⁶ Halil Uğur, Ay, 'Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği', **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, y.3, C.3, S.1, 2018, ss.32-49.

¹⁷ Dünya Bülteni, **Suriye Devleti Nasıl Kuruldu? Esad Rejimi Nasıl Başladı?**, https://www.researchgate.net/publication/327691414_Basarisiz_Bir_Pan-milliyetcilik_Girisimi_Birlesik_Arap_Cumhuriyeti (07.05.2019).

¹⁸ Misafir Yazarlar, **Baas Partisinin İdeolojisi ve Tarihi**, <https://www.stratejikortak.com/2016/06/baas-partisi-nedir.html> (26.06.2019).

¹⁹ Jeremy Bowen, **52. Yılında 1967 Arap İsrail Savaşı: Ortadoğu'yu Sarsan 6 Gün**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650> (17.07.2019).

²⁰ Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, **Uluslararası Politikada Suriye Krizi**, 1. Baskı, Beta yayınları, İstanbul, 2016, s.502.

²¹ Erdal, İnce, 'Suriye'de Baas Rejiminin Kuruluşu Ve Türkiye', **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, y.1, C.1, S.1, 2017, ss.261-280.

çalışmalarına başlamıştır. Ancak parti içindeki görüş ayrılıkları zamanla iki ana kutbu²² oluşturmuş ve bu kutuplaşma Hafız Esad'ın darbesiyle neticelenmiştir²³. Hafız Esad, 12 Mart 1971'de Suriye devlet başkanı olmasının ardından muhalifleri hızla yönetimden uzaklaştırması ve önemli görevlere başta Nusayriler olmak üzere mezhepsel azınlıklar olan Hristiyanları ve Dürzileri yerleştirilmesi Sünni çoğunluğu rahatsız etmiş ve ayaklanmalar baş göstermiştir. 1980'de Hafız Esad'a düzenlenen ve başarısız olan suikastın ardından iktidar muhaliflere karşı son derece sert tedbirler almıştır. Tedmür- Palmira Hapishanesi'nde²⁴ ve muhaliflere yönelik Hama şehrinde yapılan katliamda binlerce insan hayatını kaybetmiştir²⁵. Hama katliamında kimyasal silah kullanıldığına Uluslararası Af Örgütü Raporları'nda da yer verilmiştir²⁶.

Hafız Esad her ne kadar oğlu Basil Esad'ı Suriye'nin gelecekteki lideri olarak yetiştirmiş olsa da Basil Esad'ın 1994'te geçirdiği trafik kazası neticesinde hayatını kaybetmesiyle bir diğer oğlu olan Beşar Esad'ı tıp eğitimi için gönderdiği Londra'dan geri çağırmıştır. Vefatına kadar Beşar Esad'ı devlet başkanlığına hazırlamış ve 10 Haziran 2000'de vefatıyla yerini oğluna bırakmıştır. Beşar Esad'ın yaş sınırına takılması nedeniyle önce

²² 'Parti içerisinde yaşanan ihtilaf partiyi kısa zamanda iki kanada böldü. Bu iki grup birbiriyle iktidar mücadelesine başladı. Kendilerini Eski Muhafız (Old Guard) olarak tanımlayan grup Arap birliğinin oluşması konusunda hassastı. Bu gruba Mişel Eflak, Salahaddin el-Bitar ve Sünni sınıfa mensup General Emin el-Hafız öncülük ediyordu. Kendilerini Bölgeselci Kamp (Regionalist Camp) olarak değerlendiren grup ise Sosyalist Politikaların uygulanması, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerin kurulması gibi politikalara öncelik veriyorlardı. Bu gruba da Salah Cedid, Muhammed Umran ve Hafız Esad gibi etnik azınlıklara mensup subaylar öncülük ediyorlardı.'

Detaylı bilgi için bkz.: Afaf Sabeh McGowan, Thomas Collelo (Ed.), **Syria: a Country Study**, https://www.loc.gov/collections/countrystudies/?fa=segmentof%3Afrdcdsty.syriacountrystud00coll_0%2F&c=100&st=gallery&sb=shelf-id (17.07.2019).

²³ Türel Yılmaz Şahin, 'Suriye'de Baas Yönetimi', **Mülkiye Dergisi**, y.47, C.47, S.272, 2011, ss.103-117.

²⁴ Suriye İnsan Hakları Komitesi, **Suriye: Tedmur Askeri Hapishanesinde İşkence, Umutsuzluk ve İnsanlık Dışı Muamele**, <https://www.shrc.org/en/?p=19866> (07.05.2019).

²⁵ Yavuz Güçtürk, **İnsanlığın Kaybı: Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu**, 1. Baskı, SETA Yayınları, Ankara, 2014, s.14.

²⁶ Uluslararası Af Örgütü, **Sadnaya Hapishanesi Raporu**, <https://www.amnesty.org/download/Documents/MDE2454152017ENGLISH.PDF> (07.05.2019).

anayasa değiştirilmiş ve sonrasında oğul Esad Suriye'nin yeni devlet başkanı olarak iktidara gelmiştir²⁷.

Beşar Esad iktidara geldikten sonra birtakım reformlar yaparak muhalefetle yakınlık kurmaya çalışmış ve hatta bu dönem 'Şam Baharı' olarak adlandırılmıştır²⁸. Ancak yapılan reformlara rağmen iktidarla muhalefet arasındaki uçurum kapanmamış ve zamanla iktidar cephesinde söz konusu reformların muhalefeti güçlendirerek iktidarı zayıflatacağı endişesini doğurmuştur, bu endişeyle beraber Beşar Esad baskıcı politikalar izlemeye başlamıştır²⁹. 2007 yılında Sedna'ya Hapishanesi'ndeki muhaliflere yönelik katliam, Uluslararası İnsan Hakları Örgütü ve Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarında da yer bulmuştur³⁰.

3. Arap Baharı ve Suriye'deki İç Karışıklıklar

Arap Baharı olarak adlandırılan rejim karşıtı isyan dalgası, 2010 yılında üniversite mezunu bir işsiz olan ve işportacılık yapan Tunuslu Muhammed Buazzizi'nin, tezgahına el konulması üzerine kendisini yakmasıyla başlamıştır. Tunus'ta başlayan halk hareketleri, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye'ye de sıçramıştır³¹. Arap Baharı'yla birlikte fitili ateşlenen karışıklıklar, Hafız Esad'ın kurduğu azınlık rejiminin 48 yıl boyunca takip ettiği baskıcı politikalara yönelik halk tepkisi ile şiddetlenmiştir. Suriye iç savaşına giden yolda, yıllardır Esad rejimince izlenen baskıcı politikaların, Arap Baharı çerçevesinde başlayan halk hareketlerinin genişlemesinde etkisi çok büyüktür³².

²⁷ Al Jazeera Türk, **Esad Ailesi: Demir Yumruklu Hanedan**, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/esad-ailesi-demir-yumruklu-hanedan> (07.05.2019).

²⁸ Harun Acar, 'Suriye Halkının Beşar Esad'a Direnme Hakkı: Üç Sözleşmecî Bakış', **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, y.10, C.10, S.37, 2013, ss.117- 144.

²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Suriye'nin Siyasi Görünümü**, <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (07.05.2019).

³⁰ Uluslararası Af Örgütü, **a.g.e.**, s.31 vd.

³¹ TUİÇ Akademi, **Arap Baharı ve Nedenleri**, <http://www.tuicakademi.org/arap-bahari-ve-nedenleri/> (26.06.2019).

³² Yağmur Şen, 'Suriye'de Arap Baharı', **Yasama Dergisi**, y.8, C.8, S.23, 2013, ss.55-79.

Suriye'deki ayrılıkçı hareketlerin temeli etnik farklılıklardan ziyade mezhepsel ayrılıklara dayanmaktadır. Suriye devleti etnik olarak %90 Araplardan, %7 Kürtlerden ve %3 diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. 2007 verilerine göre nüfusun %70'i Sünni, %15'i Hristiyan, %12'si Nusayri ve geriye kalan %3 ise diğer dinlerin mensuplarından meydana gelmektedir. Sünnilerin, nüfus olarak çoğunluğu oluşturmalarına rağmen iktidara gelmelerinin engellenmesi ve rejim tarafından izlenen mezhepçi siyaset, halk hareketlerine zemin oluşturmuştur³³.

Suriye'deki gösterilerin tam olarak ne zaman, nerede ve nasıl başladığı yönünde görüş birliği yoktur; ancak rejime yönelik ilk kapsamlı gösteriler 15 Mart 2011 tarihinde düzenlenmiştir. Bu nedenle söz konusu tarih devrimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir³⁴. Göstericilere karşı Beşar Esad ve Suriye yönetiminin başlangıçtaki tutumu birtakım iyileştirmeler yaparak gösterileri bastırma yönünde olmuştur. Kamu çalışanlarına, emeklilere ve yoksul ailelere ekonomik yardımlarda bulunmuş ve yeni sosyal yasalar hazırlanmıştır. Ancak göstericilerin taleplerinin Esad yönetiminin baskıcı politikalarına yönelik olması ve demokratik taleplerinin karşılanmasındaki ısrarcı tutumları neticesinde, bu görece yumuşak tutumdan vazgeçilmiş ve gösterileri engellemek amacıyla rejim tarafından daha sert uygulamalara başvurulmuştur³⁵.

Suriye'de 2011 yılının Mart ayında başlayan protestolara rejim tarafından verilen sert tepki, silahlı müdahale ve devamındaki ölümler protestocuların silahlı direnişe başvurmalarına yol açmıştır. Ayrıca Esad rejiminin, gösterileri bastırmak için o dönem desteğini aldığı Hizbullah ve İran Devrim Muhafızları ile birlikte hareket etmesi³⁶ üzerine 23 Ağustos

³³ Mustafa Kemal Erdemol, **Suriye Denklemi**, 1. Baskı, NotaBene yayınları, Ankara, 2013, s.32.

³⁴ Anadolu Ajansı, **Suriye İç Savaşı 9. Yılına Girdi**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715> (26.06.2019).

³⁵ Şen, **a.g.e.**, s.65 vd.

³⁶ Gıyas Bilal, **İran ve Müttefiklerinin Suriye Krizindeki Rolü**, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-ve-muttefiklerinin-suriye-krizindeki-rolu> (17.07.2019).

2011’de Esad rejimine karşı, Suriyeli muhalif bir koalisyon olan Suriye Ulusal Konseyi kurulmuştur. Konsey ilk başta silahlı bir oluşum olmaktan uzak olup Suriye’deki muhalefetin bir çatı altında toplama girişimi olarak ortaya çıkmıştır³⁷. Rejimin bu süreçte yaptığı katliamların medya aracılığı ile yayılması tansiyonu iyice yükseltmiştir. Esad rejiminin söz konusu reform taleplerini görmezden gelerek silahlı mücadelede bulunması, başlangıçta sadece Dera’da çocuklara işkence edenlerin ve Şam’da esnafı darp edenlerin cezalandırılmasını talep eden göstericilerin hedefini rejim haline getirmiştir³⁸.

Bu gergin ortamda ortaya çıkan Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), devrimin silahlı gücü olup ilk iki yıl silahlı savunma yapan herkesin ortak adı olmuştur. Başlangıçtaki ilkelerinden birisi devrime silah karıştırılmaması olan muhalifler, uluslararası toplumdan bekledikleri desteği görememeleri ve rejimin sert tutumuna sessiz kalınması üzerine hem taleplerini elde edebilmek hem de rejime karşı kendilerini savunmak amacıyla silahlı direnişe başlamışlardır³⁹.

Muhalif grupların liderleri başlangıçta birleştirici ve bütünleştirici çağrılarda bulunmuşlardır; ancak Esad taraftarlarının buna kayıtsız kalması ve rejimin gösterileri bastırmada şiddet içeren yöntemlere başvurmaya devam etmesi, muhalif gruplarda radikalleşmeye neden olmuştur⁴⁰.

4. Suriye Muhalefeti

Suriye halk hareketlerini, kendi içinde kronolojik olarak iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem halk hareketlerinin 15 Mart 2011’de

³⁷ Oytun Orhan, **Suriye Ulusal Konseyi: Kuruluş, Yapı ve Bundan Sonrası**, <http://levantwatch.blogspot.com/2011/10/suriye-ulusal-konseji-kurulus-yap-ve.html> (10.07.2019).

³⁸ Alp Dursunoğlu, İsa Eren, **Suriye’de Vekalet Savaşı**, 1. Baskı, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.39-41.

³⁹ Taha Dağlı, **İlk Saniyesinden Bugüne Suriye İç Savaşının Takvimi**, www.sabah.com.tr/aktuel/2012/11/21/ilk-saniyesinden-bugune-suriye-ic-savasinin-takvimi (17.07.2019).

⁴⁰ Ufuk Ulutaş, Kılıç Buğra Kanat, Can Acun, **Sınırları Aşan Kriz Suriye**, 1. Baskı, SETA Yayınları, Ankara, 2015, s.9.

başlayarak, barışçıl gösterilerin yapıldığı⁴¹ ve ÖSO'nun kurulmasına kadar olan beş aylık süreyi kapsarken ikinci dönem rejimin sert tutumu neticesinde demokratik taleplerini barışçıl gösterilerle elde edemeyeceğini anlayan halkın silahlı mücadeleye başladıkları dönemdir⁴². Bu dönemin başlangıcı net olmamakla birlikte direnişten yaklaşık altı ay sonra rejim güçlerinin silahlı muhalefetle karşı karşıya geldiği basına yansımıştır⁴³. Silahlı muhalefetin ilk oluşumu ÖSO'nun kuruluş tarihi olan 29 Temmuz 2011 tarihi, silahlı mücadelenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir⁴⁴. Bu çerçevede Suriye'deki muhalefetin sivil ve askeri olarak ikiye ayrı kanadı ortaya çıkmıştır.

4.1. Sivil Muhalefet

Suriye sivil muhalefetini oluşturan en önemli üç grup;

-Yerel Koordinasyon Komiteleri,

-Suriye Ulusal Konseyi ve Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Konseyi

-Devrimci Güçler Ulusal Konseyi'dir.

Yerel Koordinasyon Komiteleri ilk halk gösterileriyle beraber kurulmuştur ve protestoları yönetmek, uluslararası kamuoyu oluşturmak amacıyla hareket etmiştir⁴⁵.

Suriye Ulusal Konseyi (bundan sonra SUK) ise 23 Ağustos 2011 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Muhaliflerce kurulan ilk çok katımlı

⁴¹ Oytun Orhan, **Suriye'de Beş Cepheli Savaş**, <https://orsam.org.tr/tr/suriye-de-5-cepheli-ic-savas/> (10.07.2019).

⁴² Ayşe Karabat, **Suriye Üzerinden Güç Savaşı**, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/suriye-uzerinden-guc-savasi> (15.07.2019).

⁴³ BBC News Türkçe, **Suriye'de Silahlı Direniş Başlıyor**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110929_syria_rastan (15.07.2019).

⁴⁴ Dağlı, **a.g.e.**, s.1.

⁴⁵ Şen, **a.g.e.**, s.65.

siyasi oluşumdur. Kısa sürede farklı kesimlerin desteğini almıştır⁴⁶. Uluslararası alanda da Suriye halkının resmi temsilcisi olarak kabul görmüştür⁴⁷. 26 Mart 2013'te Arap Birliği içinde Suriye halkını temsil yetkisi Suriye Ulusal Konseyi'ne verilmiştir⁴⁸. Ancak zamanla uluslararası toplumda özellikle Avrupa'da, SUK'un radikal bir oluşum olabileceğine dair endişeler doğmuş ve bu endişeler giderilmeye çalışılmış fakat başarılı olunamamıştır. Bunun neticesinde uluslararası destek arayışıyla⁴⁹ Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Konseyi (bundan sonra SMDK) kurulmuş ve beklenen desteği Avrupa ülkeleri göstermiştir⁵⁰. SUK'un laik ve liberal söylemleri, İslami olan ve giderek radikalleşen silahlı direniş gruplarının tepkisini çekmiş⁵¹ ve bazı İslami gruplar SUK'un siyasi otoritesini reddetmiştir⁵². Bu gruplardan bazıları: Nusret Cephesi, Ahraruş Şam, Liva el-Tevhid, İslam Tugayı, Sukur-eş Şam, Fecrul İslam, Nureddin Zengi, Festakim Kema Umit, 19. Bölük ve Ensar Tugayı'dır⁵³. Ayrıca liderliğini Mişel Temo'nun yaptığı Suriye Gelecek Partisi hariç Kürt gruplar, SUK'un Türkiye ile olan yakın ilişkilerinin, gelecekte Kürt halkının haklarına engel tutumlar sergileyebileceğine karine olduğunu ileri sürerek SUK'a destek vermemişlerdir⁵⁴.

SUK'un temsil yeteneğinin sınırlı olduğu gerekçesi ile ABD ve Avrupa ülkelerinin de desteği ile 8 Kasım 2012 tarihinde SMDK, Muaz el-

⁴⁶ Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu, **Suriye Ulusal Konseyi**, <http://tr.etilaf.org/pekhat/suriye-ulusal-konseyi.html> (15.07.2019).

⁴⁷ Hürriyet Haber, **Suriye Ulusal Konseyi Tanındı**, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriye-ulusal-konseyi-tanindi-19996624> (15.07.2019).

⁴⁸ BBC News Türkçe, **Suriyeli Muhaliflerin Kurduğu Koalisyon Destek Topluyor**, www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121113_syrian_opposition_update (15.07.2019).

⁴⁹ BBC News Türkçe, **Suriye Krizi: Muhalif Siyasi Güçler**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131029_suriye_muhalif_gruplar (15.07.2019).

⁵⁰ Suriyeli Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Konseyi, **Koalisyon Düşüncesi**, <http://tr.etilaf.org/about-us/misyon.html> (15.07.2019).

⁵¹ Aron Lund, **Islamist Groups Declare Opposition to National Coalition and US Strategy**, <https://www.joshualandis.com/blog/major-rebel-factions-drop-exiles-go-full-islamist/> (15.07.2019).

⁵² Haber Sol, **Suriye Ulusal Konseyi Nedir?**, <http://haber.sol.org.tr/dunyadan/suriye-ulusal-konseyi-nedir-haberi-47171> (15.07.2019).

⁵³ Lund, a.g.e., s.1.

⁵⁴ Michael Wiss, **Syrian Kurd Leader: Revolution Won't Succeed Without Minorities**, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/01/syrian-kurd-leader-revolution-wont-succeed-without-minorities/251660/> (15.07.2019).

Hatib liderliğinde Şam Emevi Camii'nde kurulmuştur. Terörizm ve radikalleşme karşıtı söylemleri ve de ilan ettikleri evrensel kurallara bağlılıkları⁵⁵ ile ABD dahil pek çok Batı ülkesinin ve Körfez ülkelerinin desteğini almıştır. Ancak uluslararası toplumda meşruiyet sağlamalarına rağmen silahlı muhaliflerce kayda değer oranda desteklenmemişlerdir. Silahlı muhalefetin SMDK'ya destek vermemesinin gerekçesi ise; bu oluşumun sahadaki gerçeklikten habersiz oluşu ve diğer ülkelerin yönlendirmesiyle hareket etmesidir⁵⁶.

SMDK'nın ana unsurunu oluşturan muhalif gruplar şöyledir; Demokratik Arap Sosyalist Birlik Partisi, Özgür ve Demokratik Suriye için Birliktelik Hareketi, Ulusal Demokratik Blok, Vatandaşlık Grubu, Suriye Yerel Meclisleri, SUK⁵⁷, farklı etnik gruplar (Süryani ve Asuriler, Türkmenler ve Kürt Ulusal Konseyi), Suriye Alimler Birliği, Bağımsız Milli Şahsiyetler, Suriye Devlet Kurumlarında Çalışan Özgür Milli Birliği ve İş Adamları ve Sanayiciler Derneğidir⁵⁸.

4.2. Askeri Muhalefet

Suriye askeri muhalefeti pek çok sayıda silahlı muhalif gruptan oluşmaktadır. Çalışmamızın konusu gereği bu silahlı muhalif gruplardan PKK/YPG/PYD, ÖSO ve IŞİD'e değinilecek olup diğer grupların yeri geldikçe sadece isimleri anılacaktır.

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Declaration By The National Coalition For Syrian Revolutionary And Opposition Forces**, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/Declaration-by-the-National-Coalition-for-Syrian-Revolution-and-Opposition-Forces-20-April-2013.pdf (15.07.2019).

⁵⁶ BBC News, **Syrian opposition leader Ahmed Moaz al-Khatib resigns**, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-21917630> (15.07.2019).

⁵⁷ 'SMDK, sayılan muhalif grupların temsilci göndermek suretiyle oluşturdukları bir çatı örgüt olması sebebiyle SUK da SMDK'dan bağımsız ancak aynı zamanda bu çatıya temsilci gönderen bir muhalif gruptur. Hatta Cenevre-2 görüşmeleri esnasında fikir uyuşmazlığına düşmeleri nedeniyle SMDK'dan çekilmiştir.' Detaylı bilgi için bkz.:

TRT Haber, **SUK SMDK'dan Çekildi**, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/suk-smdkdan-cekildi-115907.html> (29.06.2019).

⁵⁸ Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu, **Bileşenler**, <http://tr.etilaf.org/> (15.07.2019).

4.2.1. PKK ve YPG/PYD

Örgütün tam adı Kürdistan İşçi Partisi'dir (Partiya Karkerên Kurdistan). Abdullah Öcalan tarafından 25 Kasım 1978'de Diyarbakır Lice'de kurulmuştur⁵⁹. 1960 darbesinin ardından kabul edilen 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortam sayesinde örgütlenme imkanı bulmuşlardır⁶⁰. Örgüt, Marksist temelde kurulmuş ve en temel amacının Kürt halkının haklarının korunması olduğunu iddia etmiştir. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin de içinde bulunduğu, Suriye'nin kuzeydoğusu, İran'ın kuzey batısını, ve Irak'ın kuzey topraklarının bir bölümü üzerinde bağımsız ve birleşik Kürdistan Devleti'ni kurmayı hedeflemiştir⁶¹.

Kürt milliyetçisi ve sol ideolojide bir karaktere sahip olan örgüt, 12 Eylül darbesiyle yıpransa da darbe sonrası tekrar toparlanmış ve bu süreçte yurt dışına kaçan örgüt üyeleri, farklı kamplarda eğitim alarak geri dönmüştür. Ayrıca Diyarbakır Cezaevi'nde⁶² şiddete maruz kalanların çoğu PKK'ya katılarak dağa çıkmışlardır⁶³.

15-25 Temmuz 1981'de Suriye'de ilk kongresini yapan örgüte Hafız Esad'da destek vermiştir. Hatta Hafız Esad'ın Kürdistan Demokratik Partisi (Bundan sonra KDP) lideri Mesut Barzani'ye yaptığı baskılar neticesinde, KDP Kuzey Irak'ta Helve Kampı'nı örgüte tahsis etmiştir. 1984'te Şam'da

⁵⁹ İhsan Bal, Emre Özkan, **Dünyada Önemli Olaylar Kronolojisi**, <http://docplayer.biz.tr/3435573-Dunyada-onemli-olaylar-kronolojisi-pkk-partiya-karkeren-kurdistan-kurdistan-isci-partisi-teror-orgutu-kronolojisi-1976-2006.html> (15.07.2019).

'Abdullah Öcalan, parti tarafından otoritesi ve emirleri sorgulanamaz lider olarak kabul edilmektedir.' Bknz.: Hüseyin Alptekin, **Etnik Terör ve Terörle Mücadele Stratejileri**, 1. Baskı, SETA Yayınları, İstanbul, 2018, s.57-59.

⁶⁰ Al Jazeera, **PKK Nasıl Kuruldu ve Güçlendi**, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/pkk-nasil-kuruldu-ve-guclendi> (15.07.2019). Detaylı bilgi için bknz.: Osman Öğütçü, **Uluslararası Hukukta Ulusal Kurtuluş Hareketi ve Terör Örgütü Ayrımı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁶¹ Nihat Ali Özcan, **PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi**, 1. Baskı, ASAM Yayınları, Ankara, 1999, s.23 vd.

⁶² Hatice Kamer, **5 No'lu Cezaevi Mağdurlarının Gözünden Kenan Evren**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150511_12eylul_diyarbakir (15.07.2019).

⁶³ Al Jazeera, **PKK Nasıl Kuruldu ve Güçlendi**, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/pkk-nasil-kuruldu-ve-guclendi> (15.07.2019).

yapılan ikinci kongreden sonra örgüt silahlı eylemlerine başlamıştır. Başlangıçta eylemlerinin hedefi yerel otoritelerken daha sonra doğrudan devleti hedef alan eylemler yapmaya başlamışlardır⁶⁴.

Bölgede alternatif otorite olabilme adına Suriye, Lübnan, Kuzey Irak, Yunanistan, Rusya, İran gibi devletlerin desteğini almış ve Irak-İran ve Körfez Savaşı esnasında meydana gelen otorite boşluklarını lehine kullanarak yaptığı baskınlarla (Mesut Barzani ve Irak Ordusu gibi) askeri silah ve mühimmat elde etmiştir⁶⁵. Daha sonra siyasi olarak örgütlenmeye giden parti, Türkiye’de 1990’da Halkın Emek Partisi (Bundan sonra HEP) ve 2003’te Suriye’de Partiya Yekitiya Demokrat/Demokratik Birlik Partisi’ni (Bundan sonra PYD) kurmuştur⁶⁶. Türk siyasetinde 1990’da HEP’in kurulmasıyla başlayan örgütlenme çabaları, Demokrasi Partisi (Bundan sonra DEP), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (Bundan sonra ÖZDEP), Halkların Demokrasisi Partisi (Bundan sonra HADEP), Demokratik Halk Partisi (Bundan sonra DEHAP), Demokratik Toplum Partisi (Bundan sonra DTP), Barış ve Demokrasi Partisi (Bundan sonra BDP) ve son olarak Halkların Demokratik Partisi (Bundan sonra HDP) ile devam etmiştir⁶⁷. Bu ismi anılan partilerden HEP, DEP, ÖZDEP, HADEP ve DTP hakkında parti üyelerinin ulusal güvenliğe ve ülke bütünlüğüne zarar veren faaliyetlerde bulunması nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından farklı zamanlarda kapatma kararı verilmiştir⁶⁸.

PYD ve ona bağlı silahlı güç olan YPG, Suriye iç savaşıyla meydana gelen otorite boşluğunda Esad rejiminin de toleransıya 19 Temmuz 2012’den itibaren Kobani, Afrin, Haseke ve Cezire’de etkinlik sağlamış ve bu bölgeleri

⁶⁴ Al Jazeera, **a.g.e.**, s.1.

⁶⁵ Al Jazeera, **a.g.e.**, s.1.

⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, **PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD-YPG**, <http://madrid.be.mfa.gov.tr/Content/assets/consulate/images/localCache/1/98b3512d-e756-4cc0-bf89-c148e2a03848.pdf> (15.07.2019).

⁶⁷ Hatice Kamer, **HEP’ten HDP’ye 28 Yılda Yaşananlar**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43019313> (15.07.2019).

⁶⁸ NTV Haber, **HEP, DEP ve HADEP de Kapatılmıştı**, https://www.ntv.com.tr/turkiye/hep-dep-ve-hadep-de-kapatilmisti.JR_zt6Uy0Ua_XQdEottLsw (15.07.2019).

kanton olarak nitelendirerek siyasi örgütlenmeye gitmeyi amaçlamıştır⁶⁹. Bu süreçte rejim yanlısı tutum sergileyen YPG, çıkar çatışması yaşadığı Suriye muhalefetine hedef almaya başlamıştır. Bu durum örgütü, bölgedeki bir başka terör örgütü olan muhalif grup IŞİD ile karşı karşıya getirmiştir⁷⁰.

Ocak 2014'ten itibaren IŞİD, Rakka, Haseke, Halep'in doğusu ve tüm Suriye'de çeşitli Kürt bölgelerini ele geçirmiş ve YPG'nin elindeki bölgelere saldırıda bulunmuştur⁷¹. 2014 yılının ortası itibariyle bölgenin önemli bölümünü ele geçiren IŞİD'in Kobani'ye yönelmesi üzerine⁷² YPG'nin siyasi ayağı olan PYD, ABD ve IŞİD'le Mücadele Uluslararası Koalisyonu'ndan yardım talep etmiştir. ABD ilgili talebe olumlu cevap vermiş ve silah ve askeri mühimmat yardımında bulunmuş, hatta YPG militanlarını bizzat eğitmiştir⁷³. PYD/YPG bu destekle bölgede üstünlüğü ele geçirmiş ve IŞİD güçlerini Haseke ve Rakka'da geri çekilmek zorunda bırakmıştır⁷⁴. Ancak YPG'nin ele geçirdiği bölgelerde selefi IŞİD gibi terör faaliyetlerine başlaması uzun sürmemiş, bölgedeki muhalif Arap ve Türkmenleri göçe zorlamıştır⁷⁵. Kobani olayları esnasında IŞİD'e karşı halihazırda ulusal güvenliği için bir tehdit olan PKK'nın uzantısı olarak kabul ettiği YPG ve

⁶⁹ İstanbul 16. Ağır Ceza Mahkemesi'nde 2012 yılında KCK soruşturması kapsamında yürütülen davaya ilişkin iddianamede Abdullah Öcalan ile Beşar Esad'ın iş birliği yapma hususunda mutabakata vardıklarına yer verilmiştir. Bu iş birliğine göre Suriye'nin kuzeyinde PYD'ye sağlanacak idari yetkiler karşılığında terör örgütü Esad rejimine destek verecektir. KCK İddianamesinin tam metni için bkz.: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/730683-iste-savcinin-kck-semasi> (15.07.2019)

⁷⁰ İbrahim Kerman, Ertan Efeğil, 'Terör Örgütü Pkk/Pyd'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi', **ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2, 2017, Sayfa:162-198.

⁷¹ Can Acun, Hüseyin Öner, 'IŞİD – PYD Çatışmasının Sıcak Cephesi: Ayn El-Arab (Kobani)', **SETA Perspektif**, y.8, C.8, S.77, 2014, ss.1-8

⁷² Ruşen Çakır, **PKK Neden IŞİD ile Savaşmaya Talip?**, <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-648169-yazar-yazisi-pkk-neden-isis-ile-savasmaya-talip/> (15.07.2019).

⁷³ Onur Erem, **5 Soruda YPG'nin ABD ve Rusya ile İlişkisi**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39937178#anchor1> (15.07.2019).

⁷⁴ TGRT Haber, **Kobani'de Son Durum**, <https://www.tgrthaber.com.tr/editorun-sectikleri/iste-kobanide-son-durum-bilanco-agir-40031> (15.07.2019).

⁷⁵ Al Jazeera, **Türkmen ve Araplar Göçe Zorlanıyor**, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkmen-ve-araplar-goce-zorlaniyor> (15.07.2019).

PYD'yi desteklemek istemeyen Türkiye ise IŞİD taraftarı olarak yaftalanmıştır⁷⁶.

YPG/PYD'ye ABD desteğinin devam etmesi üzerine, bu durum başta Türkiye olmak üzere uluslararası toplumun tepkisine neden olmuştur⁷⁷. Bu nedenle ABD tarafından YPG'nin ana unsur olduğu Suriye Demokratik Güçleri adlı bir çatı ittifakı kurulmuş ve ABD desteğini bu ittifak üzerinden meşrulaştırmaya çalışmıştır⁷⁸. Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen ABD, PYD/YPG kontrolündeki iki bölge olan Kobani ve Haseke'de, iki ayrı askeri üs inşa etmiş ve faaliyete geçirmiştir⁷⁹. ABD'nin SDG'ye de silah yardımı artarken 31 Mayıs 2016'da Menbiç SDG tarafından ele geçirilmiştir⁸⁰. Menbiç sonrası YPG'nin temel hedefi Cerablus-El Bab bölgesini de alarak Afrin kantonu ile birleştirmeyi⁸¹ hedeflemesi üzerine Türkiye son derece aleyhine olan bu duruma kayıtsız kalmamış ve Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlatmıştır.

4.2.2. Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)

Özgür Suriye Ordusu, 29 Temmuz 2011'de İstanbul'da Riyad el-Esad öncülüğünde kurulmuştur. Başlangıçta ÖSO'yu akrabaları katledilen aşiret üyeleri ve rejim ordusundan ayrılan subaylar oluşturmuş olsa da rejimin giderek artan baskısı ve yaptığı katliamlar ÖSO'ya olan halk desteğini

⁷⁶ Özden Zeynep Oktav, 'Suriye Krizi, Türkiye- İnan'ın Çatışan Çıkarları Ve Küresel Aktörlerle İlişkileri', **Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri**, (Ed.) Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran, 2. Baskı, SETA Yayınları, İstanbul, 2017, s.197 vd.

⁷⁷ Euronews, **Ankara'dan ABD'ye Sert Tepki: YPG Üzerinden PKK'ya Destek Veriliyor**, <https://tr.euronews.com/2017/05/10/ankara-dan-abd-ye-sert-tepki-ypg-uzerinden-pkk-ya-destek-veriliyor> (15.07.2019).

⁷⁸ Habertürk, **ABD'nin Tavsiyesiyle Terör Örgütü YPG İsmi Değiştirdi**, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1571721-teror-orgutu-ypg-ism-degistirdi-ypg-nin-yeni-adi-suriye-demokratik-gucleri-sdg-oldu> (15.07.2019).

⁷⁹ Haber 7, **ABD Kobani'deki Askeri Üssü Tamamladı**, <http://www.haber7.com/ortadogu/haber/2058919-abd-kobanideki-askeri-ussu-tamamladi> (15.07.2019) ve Karar, **ABD'nin Haseke'deki Hava Üssü İlk Kez Görüntüldü**, <https://www.karar.com/dunya-haberleri/abd-nin-hasekedeki-hava-ussu-ilk-kez-goruntulendi-71149> (15.07.2019).

⁸⁰ BBC News Türkçe, **PYD Menbiç'te Özerk Yönetim İlan Etti**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39254648> (15.07.2019).

⁸¹ Kerman/Efegil, **a.g.m.**, s.165 vd. Ayrıca bkzn.: Siyaset Dergisi, **Türkiye'nin Cerablus Harekatı: Fırat Kalkanı**, <https://siyasetdergisi.com.tr/turkiyenin-harekat-i-firat-kalkani-cerablus/> (15.07.2019).

arttırmış ve bu muhalif yapının genişlemesini sağlamıştır. ÖSO'nun kuruluş amacının rejimi sona erdirmek olması onu, rejime destek veren güvenlik güçlerinin hedefi haline getirmiştir.

Albay Riyad El-Esad, ÖSO'nun kurucu lideri olarak kabul edilmektedir ve Beşar Esad'la soyisim benzerliği olmasına rağmen akrabalık ilişkisi bulunmamaktadır. Riyad Esad, 2013 yılında düzenlenen bir suikaste ağır yaralanmış ve tedavi edilmek üzere Türkiye'ye getirilmiş,⁸² daha sonra Suriye'ye geri dönmeyip ÖSO'yu Türkiye'den yönetmeye başlamıştır⁸³.

ÖSO, parçalı, hiyerarşik bütünlüğü olmayan, heterojen bir örgüttür. Bunun sebebi devrimin ilk yıllarında rejime karşı silahlı direnişte bulunan herkesi kapsayan bir çatı örgüt olmasıdır. Aralık 2011'de ÖSO'nun SUK ile ittifakının ardından⁸⁴, konsey birbirinden bağımsız ÖSO birliklerini bir araya getirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Hatta zamanla İslam ağırlıklı ideolojiye sahip gruplar başta olmak üzere birtakım gruplar ÖSO çatısından ayrılarak daha spesifik direniş gruplarını oluşturmuştur⁸⁵. ÖSO ile bağlantılı gruplar 2015 itibariyle dört taneydi. Bunlar; Suriye Devrimciler Cephesi (14 Alt gruptan oluşmaktadır), Hazm Hareketi, Ceyş'ül Mücahidin ve 5. Kolordu'dur⁸⁶. Ancak zamanla gruplar ve alt gruplarda geçişler meydana geldiği gibi birleşmeler ve tasfiyeler de olmuştur. Bununla birlikte ÖSO-SUK ittifakı neticesinde SUK, ÖSO'yu yurt dışında temsil etmeye yetkili hale gelmiş ve aynı zamanda silah ve de lojistik temininin önünü açmıştır⁸⁷.

Bugüne kadar ÖSO, kendi içerisinde üç kez yeniden yapılanmaya gitmiştir. Bunlardan ilki; devrimin başlamasından bir süre sonra ÖSO adı altında savaşan birbirinden bağımsız çok sayıda grubun ortaya çıkması ve

⁸² BBC News Türkçe, **ÖSO Lideri Riyad El-Esad Bombalı Saldırıda Yaralandı**, www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130325_riyad_el_esad (15.07.2019).

⁸³ Yeni Şafak, **Ortadoğu Ajan Kaynıyor**, <https://www.yenisafak.com/dunya/idlib-ajan-kayniyor-3471999> (15.07.2019).

⁸⁴ İnternet Haber, **Suriye Muhalefeti Türkiye'de Birleşti**, <https://www.internethaber.com/suriye-muhalefeti-turkiyede-birlesti-387447h.htm> (15.07.2019).

⁸⁵ Ulutaş/ Kanat/ Acun, **a.g.e.**, s.24 vd.

⁸⁶ Ulutaş/ Kanat/ Acun, **a.g.e.**, ss.25-36.

⁸⁷ Ulutaş/ Kanat/ Acun, **a.g.e.**, s.24.

merkezi bir komutaya duyulan ihtiyaç nedeniyle 2012’de Antalya’da yapılan toplantı neticesinde kurulan Yüksek Askeri Konsey’dir. Otuz kadar grubu bünyesinde barındıran konseyin liderliğine General Selim İdris getirilmiştir⁸⁸. Ancak konseyle gruplar arasında öngörülen emir komuta zinciri sahada sağlanamamış ve çözümler başlamıştır. 20 Şubat 2014’te General Selim İdris, darbe olarak nitelendirilebilecek bir girişimle görevden uzaklaştırılarak, ÖSO’nun liderliğine Abdullah El-Beşir getirilmiştir⁸⁹. Selim İdris’in görevden uzaklaştırılmasının nedeni olarak Suriye muhalefetini yönetmede yetersiz kalması ve çoğunlukla yurtdışında bulunması gösterilmiştir⁹⁰.

Başlangıçta ÖSO’yu destekleyen devletlerin başında Türkiye ve ABD varken, ABD’nin IŞİD’i bitirmeye yönelerek bölgede IŞİD’karşı YPG’yi desteklemeye ağırlık vermesi ÖSO’nun etkinliğini zayıflamıştır. Bunun üzerine Türkiye öncülüğünde ÖSO ikinci bir yapılanmaya gitmiştir. Bu ikinci yapılanma Havar Kilis Operasyon Odası adı altında ÖSO ve ÖSO’ya bağlı birliklerden, özellikle Halep’te savaşmış Halep’in Fethi adlı çatı örgüte mensup küçük gruplardan oluşmaktaydı. Bu gruplar daha sonra ilk kez Fırat Kalkanı Harekatı’nda yer alarak Türk Silahlı Kuvvetleri (Bundan sonra TSK) ile birlikte hareket etmeye başlamışlardır. TSK ve ÖSO, bu harekatla Azez ile Cerablus arasındaki sınır hattını ve El Bab şehrine kadar olan alanı IŞİD’den almıştır⁹¹.

Türkiye’nin bizzat desteklediği ve Türkiye destekli ÖSO olarak da adlandırılan ÖSO’nun yeniden yapılanmasının üçüncüsü 30 Aralık 2017’de kurulan Suriye Ulusal Ordusu ile oldu⁹². ÖSO’ya bağlı otuza yakın küçük gruptan Fırat Kalkanı Harekatı ile ele geçirilen bölgeleri ve buradan yaşayan halkı, IŞİD, YPG ya da rejim güçlerine karşı muhafaza etmek amacıyla

⁸⁸ BBC News Türkçe, 2011’den 2018’e Özgür Suriye Ordusunun Dönüşümü, www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756 (15.07.2019).

⁸⁹ Sabah, Özgür Suriye Ordusu Selim İdris’i Kovdu, www.sabah.com.tr/dunya/2014/02/18/ozgur-suriye-ordusu-selim-idrisi-kovdu (15.07.2019).

⁹⁰ Al Jazeera, ÖSO’dan Selim İdris’e Eleştiri, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/osodan-selim-idrise-elestiri> (15.07.2019).

⁹¹ BBC News Türkçe, a.g.e., s.1.

⁹² Wikiwand, Suriye Ulusal Ordusu, https://www.wikiwand.com/tr/Suriye_Ulusal_Ordusu (15.07.2019).

oluşturuldu. Aynı zamanda 2018 yılında başlayan Zeytin Dalı Harekatı'nda da bu yeni ÖSO oluşumu, TSK'ya destek verdi. Başlangıçta belirtilene göre yaklaşık on beş bin savaşıdan oluşuyordu⁹³. Resmi bir rakama ulaşamamakla birlikte Reuters Haber Ajansı'na göre 12 Ağustos 2018 itibariyle bu sayı 35 bindi⁹⁴.

ÖSO'ya yapılan uluslararası desteğin mahiyeti başlangıçta askeri mükemmattan ziyade sivil mükemmattir⁹⁵. ÖSO'ya bağlı güçlerin ellerinde bulunan silahlar başlangıçta daha basit teknolojiye sahipken⁹⁶, zamanla rejime ait askeri depolara düzenledikleri baskınlar neticesinde tank, ağır silah, gece görüş kameraları, uçaksavar ve ağır makineli tüfekler elde etmişlerdir⁹⁷. ABD⁹⁸, Türkiye ve Körfez ülkeleri'nin⁹⁹ desteği ile de askeri gücü artmıştır. Ayrıca her ne kadar Suriyeli muhaliflerce reddedilmiş olsa da Wikileaks'ın ABD'ye ilişkin yaptığı diplomatik belge sızıntılarına göre Fransa, İngiltere, Ürdün ve İsrail de askeri personelini göndererek ÖSO'ya yardımda bulunmuştur¹⁰⁰. Bütün bunlara ek olarak bu askeri güç artışında şüphesiz

⁹³ BBC News Türkçe, a.g.e., s.1.

⁹⁴ Khalil Ashawi, **Syrian Rebels Build an Army with Turkish Help, Face Challenges**, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-force/syrian-rebels-build-an-army-with-turkish-help-face-challenges-idUSKBN1KX05Y> (15.07.2019).

⁹⁵ Murat Taydaş, **Fransa Suriyeli Muhaliflere İnsani Yardım Yapacak**, <https://www.haberler.com/fransa-suriyeli-muhaliflere-insani-yardim-yapacak-4122619-haberi/> (15.07.2019).

Haber 7, **İngiltere'den Suriyeli Muhaliflere Para Yardımı**, <http://www.haber7.com/avrupa/haber/862659-ingiltereden-suriyeli-muhaliflere-para-yardimi> (15.07.2019).

⁹⁶ Habertürk, **Özgür Suriye Ordusu'ndan Batı'ya Çağrı**, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/714339-bize-silah-verin-gerisine-karismayin> (15.07.2019).

⁹⁷ TRT Haber, **ÖSO Askeri Mükemmat Deposu Ele Geçirdi**, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/oso-askeri-muhimmat-deposu-ele-gecirdi-107522.html> (15.07.2019).

⁹⁸ Gazete Duvar, **ÖSO: Nereden Nereye?**, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2018/01/30/oso-nerden-nereye/> (15.07.2019).

⁹⁹ Sabah, **Özgür Suriye Ordusu'nun Maaşı Körfez Ülkelerinden**, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/04/02/ozgur-suriye-ordusunun-maasi-korfez-ulkelerinden> (15.07.2019).

¹⁰⁰ RT News, **Stratfor leaks: NATO Commandos in Illegal Special Ops in Syria**, <https://www.rt.com/news/stratfor-syria-secret-wikileaks-989/> (15.07.2019).

yapılanma sürecinin ve Türkiye ile beraber hareket ettiği operasyonların payı büyüktür¹⁰¹.

Yabancı ülkeler tarafından Suriye'nin meşru temsilcisi olarak çoğunlukla SUK ve SMDK tanınmıştır¹⁰². Ancak muhalif gruplar arasında da kesin bir ideolojik birlik olduğu söylenememektedir. Hatta ÖSO içerisinde kendisini ÖSO olarak kabul eden İslamcı ya da Laik gruplar arasında zaman zaman mücadeleler yaşanmıştır¹⁰³.

4.2.3. Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)

Irak ve Şam İslam Devleti en bilinen adıyla İŞİD'in temelleri Afganistan'ın El-Kaide kamplarına kadar dayanmaktadır. Kurucusu kabul edilen Ebu Musab Ez- Zerkavi bu kamplarda eğitim almış ve Afganistan direniş gruplarında bulunmuş, daha sonra ABD'nin Irak'ı işgaline karşı Irak'a geçmiş ve ardından Tevhid ve Cihad isimli bir oluşum meydana getirmiştir¹⁰⁴. Daha sonra örgüt, El-Kaide'ye biat ederek ve yabancı savaşçıları bünyesinde toplayarak güçlenmiştir¹⁰⁵. Bu süreçte Tevhid ve Cihad, Irak El-Kaide'si olarak da anılmaya başlamıştır. 15 Ocak 2006'da örgüt, altı silahlı direniş grubuyla birleşerek 'Mücahidler Şura Konseyi' adlı çatı örgütü meydana getirmiştir¹⁰⁶. 2013'e kadar El-Kaide ile simetrik davranışlar sergileyen ve benzer metotlar belirleyen örgüt, bu tarihten itibaren El-Kaide'den farklılaşmış ve İŞİD'e evrilmiştir. Bu kopuşun temelini 2010 yılına kadar geriye götürmek mümkündür¹⁰⁷.

¹⁰¹ BBC News Türkçe, a.g.e., s.1.

¹⁰² Al Jazeera, **Suriyeli Muhaliflere Uluslararası Destek**, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-muhafilere-uluslararasi-destek> (15.07.2019).

¹⁰³ Gazete Karınca, **Fırat Kalkanı'ndaki Gruplar Arasında Çatışma**, <http://gazetekarinca.com/2017/09/firat-kalkanindaki-gruplar-arasinda-catisma/> (15.07.2019).

¹⁰⁴ Fehim Taştekin, **Irak Şam İslam Devleti Nasıl Ortaya Çıktı, Ne İstiyor?**, <https://t24.com.tr/haber/irak-sam-islam-devleti-nasil-ortaya-cikti-ne-istiyor,262678> (15.07.2019).

¹⁰⁵ Can Acun, **Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)**, 1. Baskı, SETA Yayınları, Ankara, 2014, s.3.

¹⁰⁶ Recep Tayyip Gürler, Ömer Behram Özdemir, **İŞİD: Irak'ta Yerli Suriye'de Yabancı, Ortadoğu Analiz**, y.14, C.14, S.63, 2014, ss.58-61.

¹⁰⁷ Taştekin, a.g.e., s.1

Mücahidler Şura Konseyi'nin kurulmasının ardından çok geçmeden 7 Haziran 2006'da Ebu Musab Ez-Zerkavi bir bombardımanda hayatını kaybetmiştir. Ebu Musab Ez-Zerkavi'nin hayatını kaybetmesi üzerine örgüt liderliğini devralmak üzere gönderilen Abdulhadi El Iraki'nin Türkiye'de yakalanarak ABD'ye teslim edilmesi üzerine¹⁰⁸ örgüt liderliğine geçen Ebu Ömer El Bağdadi 15 Ekim 2006'da konseyin adını Irak İslam Devleti olarak değiştirdiğini açıklamıştır¹⁰⁹. Irak İslam Devleti'nin El Kaide'ye biatını yenilemesine rağmen El Kaide ile aralarındaki yöntem ve ideoloji farklılığı iki örgüt arasında tartışmalara neden olmuştur¹¹⁰.

ABD'nin, Irak'tan çekilmeden kısa süre önce grubun liderlerini ve Mücahidler Şura Konseyi'nin üyelerinin tamamına yakını öldürmesi üzerine örgütün başına Ebubekir El Bağdadi geçmiştir. Arap Baharı ile başlayan gösterilerin Suriye'ye sıçraması üzerine Irak İslam Devleti'nin dikkatini Suriye'de etkinlik gösteren El Kaide kolu El Nusra çekmiştir. El Nusra'nın esasında El Kaide'ye ait Suriye'de etkinlik gösteren bir kol mu olduğu¹¹¹ yoksa Irak İslam Devleti üyelerince kurulduktan¹¹² sonra ondan koparak El Kaide'ye mi biat ettiği konusu tartışmalıdır. Her halükârda 9 Nisan 2013'te Ebubekir El Bağdadi, Irak ve Şam İslam Devleti'nin kuruluşunu ilan ederek El Nusra Cephesi ile ittifak kurduklarını açıkladığında El Nusra bu ittifakı reddetmiştir. Devamında El Kaide'de IŞİD'i tanımadığını

¹⁰⁸ Ruşen Çakır, **Musullu Kürt El Kaideci Abdulhadi el Iraki'nin Öyküsü**, <http://rusencakir.com/Musullu-Kurt-El-Kaideci-Abdulhadi-el-Irakinin-oykusu/2987> (15.07.2019).

¹⁰⁹ Sözcü, **10 Soruda IŞİD Nedir? IŞİD Ne Demek?**, www.sozcu.com.tr/2014/dunya/10-soruda-isid-nedir-isid-ne-demek-529698/ (15.07.2019).

¹¹⁰ Muhammed Ebu Rumman, **El-Kaide ile IŞİD Anlaşmazlığın Boyutları**, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/el-kaide-ile-isid-arasindaki-anlasmazligin-boyutlari> (15.07.2019).

Ayrıca bkz: Ersin Aksoy, 'DAİŞ ve Suriye İç Savaşında DAİŞ'in Rolü', **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, y.2, C.2, S.2, 2016, ss.29-41

¹¹¹ Habertürk, **El Nusra Nedir? Ne Zaman Kuruldu?**, <https://www.haberturk.com/el-nusra-nedir-tahrir-el-sam-nedir-tahrir-el-sam-ne-zaman-kuruldu-el-nusra-ne-zaman-kuruldu-1662969> (15.07.2019).

¹¹² Can Acun, Bünyamin Keskin, Bilal Salaymeh, **El- Kaide'den HTŞ'ye**, 1. Baskı, SETA Yayınları, Ankara, 2017, s.18 vd.

ve Suriye’de kendisini temsil eden grubun El Nusra olduğunu açıklamıştır¹¹³. Bu açıklama üzerine iki grup arasında silahlı çatışmalar başlamıştır¹¹⁴. Bu çatışmalarda IŞİD, El Nusra’nın bir kısmını tasfiye etmiş ve örgütün elindeki bazı bölgelerde kontrol sağlamıştır¹¹⁵.

10 Haziran 2014’te Irak’ın en büyük kenti olan Musul’u işgal eden örgüt, on altı maddelik ‘Musul Manifestosu’ adlı bildiri yayınlamıştır¹¹⁶. Söz konusu bildiri, örgüt yönetimindeki şehirlerde uygulanacak genel kurallar belirtilmiştir. 29 Haziran 2014’te Ebubekir El Bağdadi halifeliğini ilan ederek İslam Devleti’ni kurduğunu ve sınırlarını Suriye’ye doğru genişlettiğini duyurmuştur¹¹⁷. Bu süreçte diğer direniş gruplarıyla da karşı karşıya gelen örgüt şiddetli çatışmalara girmiştir¹¹⁸.

IŞİD, hem Irak hem de Suriye’de mezhepçi rejimlerin hüküm sürmesi, Sünni nüfusun güvenlik arayışı, hapishanelerdeki Sünnilerin gördüğü işkenceler gibi halktaki mevcut rahatsızlıkları başarıyla kullanarak güçlenmiş ve yayılmıştır. Suriye’deki stratejik öneme sahip bölgeleri ele geçirerek aynı zamanda bölgedeki maddi kaynakları da kontrolü altına almıştır. Ele geçirdiği önemli kaynaklar arasında petrol yatakları, tarım bölgeleri ve sınır kapıları vardır. Ayrıca örgütün hiyerarşik bütünlüğe sahip olması, düzensiz birliklerden müteşekkil ÖSO birimleri ve muhalif güçler karşısında onu avantajlı duruma getirmiştir¹¹⁹.

¹¹³ Muammer Cengil, Ali Rıza Aydın, ‘IŞİD (Irak Şam İslam Devleti): Psikopolitik ve Teolojik Bir Değerlendirme’, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, y.3, C.3, S.6, 2014, ss.51-63.

¹¹⁴ Gürler/ Özdemir, *a.g.e.*, s.59

¹¹⁵ Acun/Keskin/Salaymeh, *a.g.e.*, s.22 vd.

¹¹⁶ Euro News, **IŞİD’in Musul’u İşgali’nin Kronolojisi**, <https://tr.euronews.com/2016/10/17/isis-in-musul-u-igalinin-kronolojisi> (15.07.2019).

¹¹⁷ Al Jazeera, **IŞİD Hilafet İlan Etti**, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isis-hilafet-ilan-etti> (15.07.2019).

¹¹⁸ Euro News, **IŞİD Halep’te Diğer Muhalif Gruplarla Çatışmaya Devam Ediyor**, <https://tr.euronews.com/2015/06/03/isis-halep-te-diger-muhalif-gruplarla-catismaya-devam-ediyor> (15.07.2019).

¹¹⁹ Hediye Levent, **IŞİD, Suriye'deki Hızlı İlerleyişini Neye Borçlu?**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150606_suriye_isid_hediye (15.07.2019).

Örgütün Temmuz 2014 itibariyle, Rakka, Deyr ez-Zor, Musul ve Beyci'yi de ele geçirmesi ve egemenlik alanını Suriye ve Irak'ın toprak bütünlüğünün önemli bir kısmında genişletmesi, rehine ve esirlerin öldürülerek bunlara ilişkin görüntülerin sosyal medyadan paylaşılması örgütün, uluslararası toplum tarafından uluslararası bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Irak hükümetinin BM'ye çağrısı üzerine ABD öncülüğünde IŞİD'le Mücadele Koalisyonu oluşturularak¹²⁰ IŞİD hedefleri vurulmuştur. Dört buçuk yıllık mücadelenin ardından Ocak 2019'da örgütün kontrolündeki son toprak olan Bağuz'un alınmasıyla örgüt fiili olarak bitmiş ve örgüt lideri Ebubekir El Bağdadi ve örgüt içindeki etkin isimler bölgeden kaçmıştır¹²¹.

4.3. Muhalif Grupların Birbiri ile İlişkileri

Suriye muhalif grupları arasındaki ilişkiler karışık olmakla birlikte şöyle kategorize edilebilir¹²²:

- Rekabet
- Yakın ittifak
- İş birliği ittifakı
- Koordinasyon ittifakı
- Askeri ittifak

Suriye muhalif grupları zaman zaman iş birliği yapsa hatta çatı örgüt altında birleşseler bile bu, organik ve ideolojik bir birleşme olmayıp ortak düşmana karşı alınan bir tavidir¹²³. Suriye iç savaşını, rejimle muhalifler ve muhaliflerin kendi aralarındaki çatışmalarından dolayı simetrik cereyan eden

¹²⁰ Sputnik News, **IŞİD'e Karşı Uluslararası Koalisyon**, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201601291020526683-ISID-ABD-koalisyon-Suriye-Irak/> (15.07.2019).

¹²¹ Evrenselnet, **SDG: IŞİD Son Topraklarını Kaybetti, 5 Yıllık "Halifelik" Sona Erdi**, <https://www.evrensel.net/haber/373238/sdg-isis-son-topraklarini-kaybetti-5-yillik-halifelik-sona-erdi> (15.07.2019).

¹²² Abdülkadir Şen, **Yüzyılın En Uzun Tiyatrosu: Tüm Yönleriyle Suriye Devrimi**, 1. Baskı, Yapıbozum, İstanbul, 2016, s.112

¹²³ Atilla Sandıklı, Ali Semin, **Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye**, 1. Baskı, BİLGESAM, İstanbul, 2012, s.14 vd.

iki iç savaş olarak nitelendirmek mümkündür. Muhaliflerin kendi aralarındaki çatışmaların farklı kombinasyonları yapılabilmektedir¹²⁴:

- Siyasi kanat x askeri kanat çatışması (SMDK – SUK x ÖSO...vs.)
- Siyasi kanat x siyasi kanat çatışmaları (SMDK x SUK)
- Askeri kanat x askeri kanat çatışmaları (ÖSO x Radikal gruplar)
- İdeolojik çatışmalar
- Etnik veya dini çatışmalar
- Grup içi çatışmalar

Suriye muhalefetinin kendi arasında birleşememesinin birkaç farklı nedeni vardır. Bunlardan ilki, Esad ailesinin yönetimde olduğu kırk sekiz yıl boyunca OHAL yasalarıyla yönetilen ülkede halkın birbirine güvenmemesi ve örgütlenme kültürünü kaybetmeleridir. İkincisi ise yabancı devletlerden destek almak amacıyla gruplarda meydana gelen ayrışmadır¹²⁵. Siyasi kanat ile askeri kanat arasındaki kopukluğa da değinmek gerekirse bunun bir nedeni, askeri kanadın siyasi kanadı saha gerçekliğinden kopuk olmakla suçlamasıdır. Diğer bir neden ise siyasi kanadın yabancı aktörlerden yardım almak amacıyla zaman zaman laik ve liberal görünme çabasıdır ki bu durum gittikçe radikalleşen silahlı direniş gruplarının tepkisini çekmektedir¹²⁶.

Muhalif grupların arasındaki bu iç çatışmaların Türkiye'yi ilgilendiren en önemli kombinasyonu şüphesiz askeri kanat x askeri kanat olarak nitelendirebileceğimiz ÖSO ve IŞİD arasındaki çatışmadır.

¹²⁴ Şen, a.g.e., s.112.

¹²⁵ Daniel Meier, 'The Effects of Arab Spring and Syrian Uprising on Lebanon' <https://www.lebanesestudies.com/wp-content/uploads/2013/10/The-Effects-of-Arab-Spring-and-Syrian-Uprising-on-Lebanon.pdf> (15.07.2019).

¹²⁶ Ufuk Ulutaş, **Suriye Muhalefetinin Durumu**, <https://www.setav.org/suriye-muhalefetinin-durumu/> (15.07.2019).

4.2.3.1. IŞİD'in Türkiye'yi Hedef Alan Eylem ve Söylemleri

IŞİD, Türkiye'yi hedef alan ilk videosunu 18 Ağustos 2015'te yayınladı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı tağut ve onu destekleyenleri kafir olarak nitelendiren örgüt, Türk vatandaşlarını tövbe ederek ayaklanmaya davet etti. Aynı zamanda kendilerini Abbasi Hilafetinin varisi olarak gören örgüt üyeleri, İstanbul'u yeniden fethetme çağrısında bulundu¹²⁷. Ancak örgütün Türkiye'de yaptığı eylemlerin başlangıcı çok daha önceye 2013 yılına kadar uzanıyordu.

IŞİD'in Türkiye'de yaptığı ilk bombalı eylem 11 Mayıs 2013'teki Reyhanlı saldırısıydı¹²⁸. Daha sonra 20 Mart 2014 Niğde saldırısı¹²⁹, 11 Haziran 2014 Musul Başkonsolosluğu'na yapılan saldırı¹³⁰, 6 Ocak 2015 Sultanahmet saldırısı¹³¹, 5 Haziran 2015 HDP Diyarbakır mitingi¹³², 20 Temmuz 2015 Suruç¹³³, 1 Eylül 2015 Kilis saldırısı¹³⁴, 10 Ekim 2015 Ankara Tren Garı canlı bomba eylemi¹³⁵, 26 Ekim 2015 Diyarbakır çatışması¹³⁶, 12

¹²⁷ Dailymotion, **IŞİD'den Tehdit Videosu**, <https://www.dailymotion.com/video/x6hwd9> (15.07.2019), Ayrıca bkz.: Hikmet Durgun, **IŞİD'den İstanbul'u Fethedin Çağrısı**, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201508181017190334/> (15.07.2019).

¹²⁸ Bülent Aydemir, **Reyhanlı Tutanakları**, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1095899-reyhanli-tutanaklari> (15.07.2019).

¹²⁹ Evrenselnet, **Jandarma Timlerine Saldırı: 3 Kişi Yaşamını Yitirdi**, <https://www.evrensel.net/haber/80605/jandarma-timlerine-saldiri-3-kisi-yasamini-yitirdi> (15.07.2019).

¹³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Musuldaki Konsolosluğumuz Yerleşkesine Gerçekleştirilen Baskın**, http://www.mfa.gov.tr/no_-196_-11-haziran-2014_-musul_daki-baskonsoloslugumuz-yerleskesine-gerceklestirilen-baskin-hk_.tr.mfa (15.07.2019).

¹³¹ İnternet Haber, **2015'teki Sultanahmet Saldırısı Böyle Gerçekleşmişti**, <https://www.internethaber.com/2015teki-sultanahmet-saldirisi-boyle-gerceklestmisti-1556542h.htm> (15.07.2019).

¹³² Amerika'nın Sesi, **5 Haziran 2015: Diyarbakır İstasyon Meydanı HDP Mitinginde Bombalı Saldırı**, <https://www.amerikaninsesi.com/a/diyarbakir-istasyon-meydani-hdp-mitingi-bombali-saldiri-5-haziran-2015/3362628.html> (15.07.2019).

¹³³ BBC News Türkçe, **Suruç'ta Katliam: 31 Ölü, 104 Yaralı**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_suruc_saldiri (15.07.2019).

¹³⁴ BBC News Türkçe, **Kilis'e Suriye'den Ateş: Bir Asker Hayatını Kaybetti**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150901_kilis_suriye_ates (15.07.2019).

¹³⁵ NTV Haber, **Ankara'da Terör Saldırısı: 103 Ölü**, https://www.ntv.com.tr/turkiye/ankarada-teror-saldirisi-103-olu.G7aJ87ksF0Kd8ko_oYJuOw (15.07.2019).

¹³⁶ Akşam, **Diyarbakır'da Şiddetli Çatışma**, <https://www.aksam.com.tr/guncel/flas-diyarbakirda-siddetli-catisma/haber-455737> (15.07.2019).

Ocak 2016 Alman turistlere yönelik saldırı¹³⁷, 19 Mart 2016 İstiklal Caddesi saldırısı¹³⁸, 1 Mayıs 2016 Gaziantep Emniyeti saldırısı¹³⁹, 28 Haziran 2016 Atatürk Havalimanı saldırısı¹⁴⁰ son olarak 1 Ocak 2017 Reina gece kulübü saldırısıdır¹⁴¹. Bu saldırılarda onlarca insan hayatını kaybetmiş pek çok insan da sakat kaldı.

5. Türk Dış Politikasında Suriye Krizi

Suriye, Ortadoğu'da hakimiyet kurmak isteyenler için merkezi bir konumdadır¹⁴² ve 911 kilometre ile Türkiye'nin en uzun sınır komşusudur. Coğrafi olarak yakınlığından dolayı Türkiye, Suriye ile birbirine hem ekonomik hem de güvenlik açısından entegredir.

Bölgede küresel ve bölgesel aktörlerin stratejilerine bakıldığında, çıkarlarıyla örtüştüğü görülmektedir. İsrail kendi güvenliği açısından Suriye'nin bölünmesini ve kendine tehdit oluşturacak bir güç olmaktan çıkmasını arzulamaktadır¹⁴³. ABD'nin bölgedeki amacı ise İsrail'in ve bölgedeki enerji akışının güvenliğini sağlamaktır¹⁴⁴. Rusya ise ABD'nin karşısında yer almaktadır, bölgede bölünmeyi önleyerek ABD'nin hedeflerine ulaşmasını engellemeyi ve kendisine bölgede yer edinmeyi amaçlamaktadır¹⁴⁵.

¹³⁷ BBC News Türkçe, **Davutoğlu: Sultanahmet'teki Saldırının Faili Yabancı Uyruklu DEAŞ Üyesi**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160112_sultanahmet_patlama (15.07.2019).

¹³⁸ T24 Haber, **İstiklal Caddesi'nde Canlı Bomba Terörü**, <https://t24.com.tr/konular/istiklal-caddesinde-canli-bomba-teroru,150/2> (15.07.2019).

¹³⁹ Cumhuriyet, **Gaziantep'te Emniyete Bombalı Saldırı: 2 Şehit, 23 Polis Yaralı**, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/525295/Gaziantep_te_emniyete_bombali_saldiri_2_sehit_23_polis_yarali.html (15.07.2019).

¹⁴⁰ BBC News Türkçe, **İstanbul Havalimanı'nda Saldırı: 42 Ölü**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160628_istanbul_havalimani_saldiri (15.07.2019).

¹⁴¹ BBC News Türkçe, **Reina Saldırısı Hakkında Neler Biliniyor?**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38486486> (15.07.2019).

¹⁴² Ömer Göksel İşyar, **Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, Sayda Yayıncılık, Bursa, 2018, s.25.

¹⁴³ Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran, **Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri**, 2. Baskı, SETA yayınları, İstanbul, 2017, s.249 vd.

¹⁴⁴ Burak Çalışkan, **Küresel Bilek Güreşi**, 1. Baskı, İNSAMER, İstanbul, 2016 ss.3-6.

¹⁴⁵ Yalçın/Duran, **a.g.e.**, s.149 vd.

Türkiye içinse Suriye krizine ilişkin süreç şöyle işlemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri 'komşularla sıfır sorun' siyaseti benimsenmiş ve bu bağlamda Suriye'de halk hareketleri başladığında Suriye'nin iç sorunu olarak görülmüş ve karışılmaması yeğlenmiştir. Ancak krizin derinleşmesi ve etkilerinin Türkiye'ye kadar uzanmasıyla beraber Türkiye'nin krize yönelik tutumu da değişmiştir¹⁴⁶.

Suriye'nin 1946'da bağımsızlığını kazandığından beri Türkiye ile Suriye arasındaki ikili ilişkilerde belli başlı sorunlar öne çıkmıştır. Bunlar; Hatay meselesi, su sorunu (Fırat, Dicle ve Asi nehirlerinin kullanımında uzlaşılmasınıdır. Keban barajının inşası ve Güneydoğu Anadolu Projesi (Bundan sonra GAP) ile daha da alevlenmiştir.)¹⁴⁷ ve terör oluşumlarıdır (PKK/YPG/PYD). İki ülke yıllarca birbirini provakatörleri desteklemekle itham etmiş; Suriye, Türkiye'yi ABD, NATO ve İsrail güdümünde görmüştür. Türkiye ise Suriye'yi terör oluşumlarını desteklemekle suçlamıştır. Her ne kadar 1998'de imzalanan 'Adana Güvenlik ve İş Birliği Mutabakatı' ile ilişkiler hızla düzelmiş, Hafız Esad'ın cenazesine Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katılması iki ülke arası ilişkilerde normalleşme göstergesi olarak yorumlanmışsa da iki ülke arası ilişkiler Arap Baharı ve halk hareketlerinin Suriye'ye sıçraması üzerine patlak veren iç savaşla beraber tekrar çıkmaza girmiştir¹⁴⁸.

Suriye iç savaşının başlamasından bir süre sonra Türkiye'nin Suriye'ye yönelik açıklamalarından rahatsız olan rejim taraftarları, Şam Büyükelçiliği'ne, Halep Başkonsolosluğu'na ve Lazkiye Fahri Konsolosluğu'na saldırılar düzenlemiş, Türk bayrakları ve Atatürk posterlerini yakmışlardır¹⁴⁹. Bunun ardından Türk Dışişleri Bakanlığı

¹⁴⁶ İşyar, a.g.e., s. 39 vd.

¹⁴⁷ Yunus Eroğlu, 'Türkiye, Irak ve Suriye Arasında Yaşanan Su Sorununun Hukuksal Çerçevesi', https://www.academia.edu/11122295/IRAK_SUR%C4%B0YE_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_ARASINDA_YA%C5%9EANAN_SU_SORUNU (10.07.2019).

¹⁴⁸ İşyar, a.g.e., s.40.

¹⁴⁹ Sabah, 'Türk Konsolosluğu'na Saldırı', <https://www.sabah.com.tr/dunya/2011/11/13/turk-konsolosluguna-saldiri-345832654340> (15.07.2019).

saldırıları kınamış ve büyükelçiyi geri çağırmıştır. Asıl önemli gelişme ise Türkiye’de temsilcilik açmak isteyen Suriyeli muhalif gruplara Dışişleri Bakanlığı’nın olumlu cevap vermiş olmasıdır¹⁵⁰.

Türk Dış Politikası’nda Suriye iç savaşı başladığından beri önemli bir gündem maddesini oluşturmaktadır¹⁵¹. Bu gündemi oluşturan başlıklar ise; Suriye’nin bölgedeki stratejik öneminden kaynaklanan sınır güvenliğinin sağlanması¹⁵², Suriye’deki terör oluşumları ve Türkiye’yi hedef alan saldırıları¹⁵³, enerji çıkışı ve aktarımı¹⁵⁴ ve bölgede istikrarın sağlanması ve meşru bir muhatap ihtiyacı, iç savaş nedeniyle Türkiye’ye sığınan mülteciler¹⁵⁵, bölge siyasetinde söz sahibi olma isteğidir¹⁵⁶. Nitekim tüm bu nedenlerden dolayı mülteci akının önlenmesi ve gelen mülteciler için güvenli bölgeler oluşturulup geri gönderilebilmesi adına ve de terör oluşumlarının bertaraf edilerek ülke güvenliğinin sağlanabilmesi için 24 Ağustos 2016’da Fırat Kalkanı ve 20 Ocak 2018’de Zeytin Dalı hareketleri düzenlenmiştir¹⁵⁷.

Suriye’deki terör oluşumlarında ikisi eylemsel ve söylemsel olarak Türkiye’yi doğrudan hedef almaktadır. Bunlar; IŞİD ve YPG (aynı zamanda PKK’nın uzantılarıdır.)’dir. Türkiye’de yaptıkları çok sayıda bombalı ve

¹⁵⁰ İşyar, a.g.e., s.79.

¹⁵¹ Enes Deşilmek, Talha İsmail Duman, ‘Türkiye’nin Suriye ve Lübnan Politikası’, **Türk Dış Politikası Yıllığı**, y.10, S.1, 2018, ss.81-113.

¹⁵² TASAM, **Ortadoğu Girdabındaki Küçük Halka Suriye**, http://www.tasam.org/tr-TR/icerik/212/ortadoğu_girdabındaki_kucuk_halka_suriye (15.07.2019).

¹⁵³ Habertürk, **Terör Örgütü IŞİD’in Türkiye’ye Yönelik Gerçekleştirdiği Saldırıları**, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1264903-teror-orgutu-isisdin-turkiyeye-yonelik-gerceklestirdigi-saldirilar> (15.07.2019). Ayrıca bakınız: Sabah, **YPG/PKK İşgalindeki Topraklardan Türkiye’ye Terör Tehdidi**, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/12/15/ypgpkk-ısgalindeki-topraklardan-turkiyeye-teror-tehdidi> (15.07.2019).

¹⁵⁴ Cenk Tamer, **Türkiye’nin Enerji Jeopolitiği**, <https://ankasam.org/suriyenin-enerji-jeopolitigi/> (15.07.2019).

¹⁵⁵ Detaylı bilgi için baknz.: Aytül Uzun, ‘Günümüzün Sosyal ve Ekonomik Sorunu Olan Suriyelilerin Mülteci ve Ekonomik Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi’, **Ankara Barosu Dergisi**, y.76, S.1, 2015, ss.107-120.

¹⁵⁶ Syrian Facts, **Suriye’nin Dünya’nın Merkezindeki Stratejik Önemi**, <http://syrianfacts.com/tr/2018/01/16/suriyenin-dunyanin-merkezindeki-stratejik-onemi/> (15.07.2019). Ayrıca bakınız: Türkiye Büyük Millet Meclisi, **01.10.2016 Tarihli Genel Kurul Toplantısı Tutanağı**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=52157 (15.07.2019).

¹⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye- Suriye İlişkileri**, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa> (15.07.2019).

silahlı eylemin neticesinde, Türkiye, bu terör oluşumlarını bölgeden temizleyerek ulusal güvenliğini temin etmek ve temizlenen güvenli bölgelere mültecilerin dönüşünü sağlamak amacıyla Suriye'ye sınır ötesi operasyonlar yapmıştır.

6. Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları

Fırat Kalkanı Harekâtı 24 Ağustos 2016'da başlamış ve 29 Mart 2017'de başarı ile sona ermiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, harekâtı ÖSO ile birlikte yürütmüştür. PYD ve silahlı gücü YPG'nin ve de IŞİD'in, Türkiye sınırındaki önemli bölgeleri ele geçirmesi üzerine sınır güvenliğinin kalmaması, Türkiye'de yapılan bombalı eylemlerin ulusal güvenliğe yönelik tehdidi, Suriye tarafından yapılan taciz atışlarının sınır illerini tehdit etmesi ve IŞİD'in Türkiye'yi hedef alan söylemleri, hareketin ana motivasyon kaynağı olmuştur¹⁵⁸. 20 Ağustos 2016'da Gaziantep'teki bir sokak düğününe IŞİD tarafından yapılan bir saldırıda elli dokuz kişinin hayatını kaybetmesi ve doksandan fazla kişinin yaralanması Türkiye için sabırlı tutum sergilenmesi gereken son nokta olmuştur. Yapılan hareketle Cerablus, Dabık ve El Bab bölgesi terör oluşumlarından temizlenmiştir¹⁵⁹.

Bir başka sınır ötesi hareket ise 20 Ocak 2018'de Afrin' e yönelik düzenlenen Zeytin Dalı Harekâtı'dır. TSK tarafından yapılan açıklamada bölgenin, PKK/PYD-YPG ve IŞİD'den temizlenerek bölge halkını kurtarmak ve mültecilerin geri dönmesini sağlamak amaçlanmıştır¹⁶⁰. Yapılan hareketle birlikte 18 Mart 2018'de Afrin tamamen kontrol altına alınmıştır. Eş zamanlı olarak ABD başkanı Donald Trump'ın bölgeden ABD askeri birliklerini tamamen çekeceğini açıklaması üzerine, bölgede kalıcı güvenliği sağlamak

¹⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye- Suriye Siyasi İlişkileri**, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa> (15.07.2019).

¹⁵⁹ Murat Yeşiltaş, Merve Seren, Nejdet Özçelik, **Fırat Kalkanı Harekâtı Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi Ve Alman Dersler**, 1. Baskı, SETA Yayınları, İstanbul, 2017, s.27-43.

¹⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s.1.

adına TSK, Menbiç ve Fırat'ın doğusuna operasyon düzenlemek için hazırlıklarına başlamıştır¹⁶¹.

Uluslararası toplumda yapılan bu hareketlerin hukuki niteliği ve meşruiyeti tartışma konusu olmuştur. Bu hareketlerin uluslararası hukuk çerçevesinde ve özellikle kuvvet kullanma yasağı açısından hukuki niteliğinin ne olduğu konusunda görüş birliğine varılabilmemiş değildir.

¹⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s.1.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA BAĞLAMINDA FIRAT KALKANI VE ZEYTİNDALİ HAREKATLARININ HUKUKİ NİTELİĞİ

1. Genel Olarak

Türkiye'nin yaptığı hareketlerin akabinde uluslararası toplumda, hareketlerin meşruiyeti ve buna bağlı olarak Türkiye'nin uluslararası sorumluluğunun ne olduğu konusu gündeme gelmiştir. Sorumluluğa ilişkin değerlendirme yapılabilmesi için öncelikle hareketlerin hukuki niteliğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu bölümde, yapılan hareketlerin hukuki niteliği, uluslararası hukukta kuvvet kullanma kapsamında tespit edilmiştir.

İlk olarak kuvvet kullanma kavramının kapsamının ne olduğundan, bu kapsamın belirlenmesine ilişkin uluslararası yargı kararları ve uluslararası metinlerden bahsedilmiş, devamında doğrudan ve dolaylı kuvvet kullanımına değinilmiştir. Doğrudan ve dolaylı kuvvet kullanımına ilişkin önemli tespitlerde bulunan Nikaragua'ya Karşı Nikaragua'da Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası'na ilişkin UAD kararı bu kapsamda incelenmiştir.

İkinci olarak kuvvet kullanma yasağından bahsedilecek ve bu yasağın istisnası olan meşru müdafaa hakkı ele alınmıştır. Meşru müdafaa hakkı kapsamlı olarak ele alınarak hakkın kullanılmasının koşullarına uluslararası yargı kararları ışığında yer verilmiştir. Devamında bahsedilen koşulların varlığı halinde meşru müdafaa hakkının bireysel veya müştereken kullanılmasına değinilmiştir.

Üçüncü olarak, kuvvet kullanımının belli koşulların varlığı halinde meşru kabul edildiği; BM Güvenlik Konseyi Kararı ile müdahale, insani müdahale, koruma sorumluluğu ve davetle müdahale halleri incelenmiştir. Çalışmamızın konusu ile doğrudan bağlantılı olan davetle müdahale hariç diğer müdahale hallerine konu bütünlüğünün sağlanması açısından yer verilmiştir.

Son olarak, değerlendirme başlığı altında, verilen teorik bilgilerden ve uluslararası yargı kararlarından hareketle, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatlarının kuvvet kullanma bağlamında hukuki nitelendirmesi yapılmıştır.

2. Kuvvet Kullanma

Türkiye tarafından yapılan resmi açıklamalarda, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hareketlerinin ana motivasyon kaynağı olarak meşru müdafaa hakkının kullanılması gösterilmektedir¹⁶². Meşru müdafaa hakkı bağlamında askeri güç kullanımı, daha üst bir hukuki nitelendirme olan kuvvet kullanma başlığı altında istisnai bir durum olarak yer almaktadır. BM Andlaşması'nda kuvvet kullanma kavramına yer verilmiş; fakat kavramın içeriği tanımlanmamıştır. Kavramın, neyi ifade ettiği hususunda uluslararası hukukta ve uluslararası toplumda bir uzlaşma sağlanamamıştır. Kavramın içeriğinin ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya atılmış, hangi askeri, siyasi veya ekonomik zorlamanın bu kapsamda yer aldığı tartışma konusu olmuştur. Gelişmiş devletler, kavramın içeriğinin askeri anlam taşıdığını savunmakta ve yalnızca askeri güç kullanımına dayanan zorlamaları kuvvet kullanma olarak nitelendirirken gelişmekte olan devletler ise sadece askeri değil ekonomik ve siyasi her türlü zorlamanın kuvvet kullanma kapsamında değerlendirilmesi gerektiği kanaatinde dirler¹⁶³. BM Andlaşması 2. maddeyi açıklar nitelikte olan BM Genel Kurulu'nun 1974 Tarihli BM Andlaşması Uyarınca Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Genel Kurul Kararı'nda da kuvvet kullanma kavramına ilişkin bir açıklamaya

¹⁶² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye- Suriye Siyasi İlişkileri**, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (15.07.2019).

¹⁶³ Valerie Epps, **International Law**, 4.baskı, Durham, North Carolina: Carolina Academic Press, 2009, s.390; Aktaran Yusuf Aksar, **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II**, 3. Baskı, Ankara, Seçkin, s.110.

yer verilmemiştir; ancak yalnızca silahlı kuvvet kullanımı üstünde durulmuştur¹⁶⁴.

Kuvvet kullanımının uluslararası hukukta kabul gören en yaygın tanımı bir devletin askeri gücü aracılığı ile bir başka devlet üzerinde kasti olarak zorlamada bulunmasıdır¹⁶⁵. Bu bağlamda bir eylemin kuvvet kullanma kapsamında değerlendirilebilmesinin ön koşullarından ilki askeri güce dayalı olması, ikincisi bir başka devlete yönelmiş olması ve üçüncüsü de zorlama boyutuna ulaşmasıdır. Yani zorlama kastı taşıyan söz konusu askeri eylem, eylemin yöneltildiği devletin egemenliğine zarar verecek yoğunlukta olmalıdır. Burada eylemin belirli bir niceliğe ulaşması aranmaktadır¹⁶⁶.

Herhangi bir devlete yönelik belirli bir niceliğe ulaşmış askeri güç kullanımı anlamına gelen kuvvet kullanma, mahiyeti gereği bir devletin egemenliğini ihlal eder nitelikte olması nedeniyle egemen eşit devletlerden oluşan modern uluslararası toplumda yasaklanmıştır ve bu kapsama giren fiiller istisnai durumlar hariç uluslararası hukuka aykırı kabul edilmiştir¹⁶⁷. BM Genel Kurulu tarafından, devletlerce başka bir devlete yönelik kuvvet kullanımına başvurulması saldırı olarak tanımlanmış ve bu kapsamda yer alan fiiller, saldırı fiili olarak nitelendirilmiştir¹⁶⁸. Kuvvet kullanımının yasaklanması saldırı fiillerinin yasaklanmasını ifade etmektedir¹⁶⁹. Bu bağlamda genel olarak kuvvet kullanımını düzenleyen kurallar ise jus in bello ve jus ad bellum kuralları olmak üzere iki türdür.

¹⁶⁴ Funda Keskin, **BM ve Kuvvet Kullanma**, Avrasya Dosyası, BM Özel, İkbahar 2002, y.8, C.8, S.1, ss.153-154.

¹⁶⁵ Aksar, **a.g.e.**, s.110.

¹⁶⁶ Leland M. Goodrich, Edvard Hambro ve P. Simmons, **Charter of the UN: Commentary and Documents**, 2.baskı, London, Stevens and Sons, 1949, s.49.

¹⁶⁷ Yücel Acer, İbrahim Kaya, **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı**, 6. baskı, Ankara, Seçkin, 2015, s.330 vd.

¹⁶⁸ BM Genel Kurulu'nun 1974 Tarihli Saldırının Tanımlanması Kararı için bkz. Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk**, 8. baskı, İstanbul, Beta, 2015, s.141.

¹⁶⁹ Keskin, **a.g.m.**, s. 149-174.

Jus in bello, kuvvet kullanılması yani silahlı çatışmalar esnasında uyulacak kurallardır¹⁷⁰. Bu kuralları savaşın idaresine ilişkin kurallar olarak da tanımlamak mümkündür. Jus in bello, insanlık tarihi boyunca hep var olmuştur. Örneğin; savaşta yaşlı, kadın ve çocuklara zarar verilmeyeceği, hastanelere saldırılmayacağı vs. Jus ad bellum kurallar ise, kuvvet kullanılmasını önlemeye, sınırlandırmaya veya düzenlemeye yönelik kurallardır. Bu kurallar bir kuvvet kullanımının meşru sayılabilmesi için gerekli şartların mevcudiyetiyle ilgilidir¹⁷¹. Çalışmamızın konusu gereği bizzat Türkiye'nin kuvvet kullanımının hukukiliği değerlendirileceği için burada sadece jus ad bellum kurallara değinilecektir.

Devletler, kuvvet kullanma kapsamına giren fiilleri kendi düzenli askeri güçlerini kullanarak doğrudan gerçekleştirebilecekleri gibi hedef devlet içerisinde yer alan paramiliter¹⁷² grup olarak nitelendirilen düzensiz silahlı birlikleri kullanarak dolaylı olarak da gerçekleştirebilirler¹⁷³. Uluslararası Adalet Divanı'nın, Nikaragua'da Nikaragua'ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler davasına ilişkin kararı kuvvet kullanımının niteliği üzerine detaylı değerlendirmeler içermektedir.

2.1. Nikaragua'da Nikaragua'ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası (Nikaragua vs. ABD)

Davaya konu olay şöyle gerçekleşmiştir¹⁷⁴:

1979 yılında bir Orta Amerika ülkesi olan Nikaragua'da solcu Sandinista devrimcileri sağcı Samoza Hükümetine karşı bir darbe

¹⁷⁰ Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 11. baskı, İstanbul, Beta, 2017, s.286.

¹⁷¹ Sur, **a.g.e.**, s.286.

¹⁷² Yarı askeri olarak da adlandırılabilir. İşlev ve örgütlenme olarak askeri olmakla birlikte düzensiz gönüllülerden oluşan yapılara denir. Terim Yunanca harici anlamına gelen para ve asker anlamına gelen militer sözcüklerinden türemiştir. Detaylı bilgi için bknz.: <https://www.turkcebilgi.com/paramiliter> (15.06.2019).

¹⁷³ Uluslararası hukukta, paramiliter grupların eylemlerinden dolayı devletin sorumluluğunun doğabilmesi için bu grupların eylemleri üzerinde ilgili devletin etkin kontrolünün olması aranmaktadır. Bu husus devletin uluslararası sorumluluğu başlığı altında ele alınacaktır.

¹⁷⁴ Nikaragua'da ve Nikaragua'ya Karşı Askeri ve Paramiliter Faaliyetler Davası, <https://www.icj-cij.org/en/case/70> (18.07.2019).

düzenleyerek ilgili hükümeti devirerek yönetimi ele geçirmiştir. Yeni kurulan Sandinista Hükümeti benimsediği sol ideolojinin de etkisiyle Sovyet Rusya ve Küba ile daha yakın ilişkiler kurmayı yeğlemiştir. Bu yakın ilişkiler nedeniyle ABD, Nikaragua'nın Sovyet Rusya silahlarının El Salvador'a geçmesini sağlayarak ABD'nin iyi ilişkiler içinde olduğu El Salvador hükümetine karşı ayaklanan paramiliter gruplara destek verdiği iddiasında bulunmuş ve Nikaragua'ya yaptığı ekonomik yardımı kesmiştir. Diğer taraftan bu süreçte devrilen Samoza Hükümeti yanlısı paramiliter gruplar (Nikaragua bu grupları kontra güç olarak adlandırmaktadır) ülkede iktidarda olan Sandinista Hükümeti aleyhine silahlı faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Sandinista hükümeti ise bu paramiliter grupların faaliyetlerinden ABD'yi sorumlu tutarak bu gruplara askeri, lojistik, eğitim, istihbarat ve stratejik plan anlamında yardım etmekle suçlamıştır. Nihayetinde Nikaragua bu suçlamalarını UAD'a ABD aleyhine açtığı bir dava ile UAD'ye taşımıştır¹⁷⁵.

Nikaragua;

1. Kendi iç sularına ve karasularına ABD'nin mayın dökerek Nikaragua ticaret gemilerine ve yabancı ticaret gemilerine zarar verdiğini,
2. Nikaragua'nın limanlarına, petrol platformlarına ve donanma üssüne doğrudan saldırılar düzenlediğini,
3. Sandinista hükümeti aleyhine paramiliter grupları desteklediğini iddia etmiş ve tazminat talebinde bulunmuştur¹⁷⁶.

UAD, yaptığı inceleme neticesinde verdiği kararında 'ABD'nin, kontra güçleri eğitmek, silahlandırmak, techiz, finanse etmek ve desteklemek veya Nikaragua'da bu ülkeye karşı yürütülen militer ve paramiliter faaliyetleri teşvik etmek, desteklemek ve bunlara yardımda bulunmak

¹⁷⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s.156.

¹⁷⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s.156.

suretiyle kuvvet kullanımını içeren müdahalelerde bulunduğunu' tespit etmiştir¹⁷⁷.

Nikaragua'da Nikaragua'ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası, doğrudan ve dolaylı kuvvet kullanımına yer verilmesi açısından önemlidir. Davaya ilişkin kararda UAD, dolaylı kuvvet kullanımını da kuvvet kullanma yasağı kapsamında değerlendirmiştir. Aynı davada Nikaragua'nın, ABD'nin kontraları desteklediği iddiasına yönelik yaptığı incelemede ABD'nin faaliyetlerini, kuvvet kullanma kapsamında değerlendirirken; ABD'nin, Nikaragua'nın EL Salvador hükümetine karşı paramiliter grupları desteklediği iddiasına yönelik yaptığı incelemede Nikaragua için aynı sonuca ulaşmamıştır. Bu değerlendirmenin farklı sonuçlanmasının nedeni, Nikaragua'nın faaliyetlerinin, nicelik bakımından kuvvet kullanma boyutuna varmamış olmasıdır.

2.2. Kuvvet Kullanma Yasağı

Uluslararası hukukta kuvvet kullanımıyla yasaklanan saldırı niteliği taşıyan fiillere ilişkin olarak uluslararası toplumda başlangıçta bir kısıtlama mevcut değildi. İlgili fiiller, devletin egemenlik hakkına zarar vermeleri nedeniyle tedrici olarak önce düzenlenmiş daha sonra da tamamen yasaklanmıştır.

Günümüzdeki anlamda bir uluslararası hukuk düzeni, ilk çağlarda yoktu ve uluslararası toplum küçük toplumsal yapılar olan site devletlerinden ve imparatorluklardan oluşmaktaydı. Devletler egemen eşit kabul edilmediklerinden hegemon bir devletin savaş ilan etmesi doğal bir hak olarak kabul edilmekteydi. Savaş hakkının tek sınırı ise haklı bir nedene dayanmasıydı. Bu neden; dini, siyasi, felsefi veya ahlaki olabilmekteydi¹⁷⁸. Antik Roma'da, Hristiyanlık veya İslamiyet'te savaşa başvurulabilmesi için

¹⁷⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s.163.

¹⁷⁸ Enver Bozkurt, Selcen Erdal, Yasin Poyraz, **Devletler Hukuku**, 9. Baskı, Ankara, Yetkin, 2017, s.338.

‘gerekli’ olması şartı aranıyordu. Ancak gereklilik kıstasının ne olduğuna dair bir fikir birliği yoktu¹⁷⁹.

Avrupa’da meydana gelen Reform ve Rönesans hareketleriyle kiliselerin hakimiyeti kırıldı ve devletlerin meşruiyet kaynağı olarak tanrısal güçler yerine seküler dayanaklar kabul edildi. 30 Yıl Savaşları olarak adlandırılan mezhep savaşları neticesinde imzalanan 1648 Westphalia Barışı modern uluslararası hukukun başlangıcı olarak kabul edilmektedir¹⁸⁰. Çünkü Westphalia Barışı ile ‘her devlet kendi dinini belirler, hiçbir devlet diğerinin iç işlerine karışamaz’ prensibi benimsendi ve her ne kadar dini anlam taşıyan bir prensip gibi görünse de bununla devletlerin egemen eşitliği ilkesinin temelleri atıldı. 1789 Fransız ihtilali ile de egemen ulus devletler doğdu. Devletlerin egemen eşit olarak kabul edilmesiyle savaşların meşruiyet kaynağı da değişti ve devletin egemen olması savaşın meşruiyeti için yeterli görüldü. Çünkü Hugo Grotius, modern anlamda uluslararası hukuku, devletin egemenliği temeline oturttu¹⁸¹ ve egemenlik hakkının sınırlandırılmaz olması nedeniyle buna dayanan savaş hakkının da sınırlandırılmaz olduğu kabul edildi¹⁸².

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, savaşın yıkıcı etkisi nedeniyle Milletler Cemiyeti kuruldu ve savaş tamamen yasaklanmamakla birlikte sınırlı da olsa kimi durumlarda haksız fiil olarak görülerek bu anlamda devletlerin uluslararası sorumluluğunun olduğu kabul edildi¹⁸³. 27 Ağustos 1928 tarihinde imzalanan Briand-Kellog Paktı ile de savaş tamamen yasaklandı; ancak bu andlaşma mahiyeti gereği imzalayan devletler o zamanki uluslararası toplumun büyük çoğunluğunu oluştursa da sadece bu devletler arasında geçerli oldu ve evrensel nitelik kazanamadı¹⁸⁴.

¹⁷⁹ Acer/Kaya, **a.g.e.**, s.324.

¹⁸⁰ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 1. Kitap**, 12. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014, s.50.

¹⁸¹ Hugo Grotius, **Savaş ve Barış Hukuku**, 1.baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s.47 vd.

¹⁸² Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.338.

¹⁸³ Bozkurt/Erdal/ Poyraz, **a.g.e.**, s.339.

¹⁸⁴ Acer /Kaya, **a.g.e.**, ss.328-329.

Savaşın yani kuvvet kullanımının evrensel olarak yasaklanması II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1945 tarihinde BM Örgütü'nün kurulmasıyla oldu. BM Kurucu Andlaşması'nda 'kuvvet kullanma' kavramı kullanılarak bu kavrama ilişkin hukuki düzenlemelere yer verildi¹⁸⁵. BM Örgütü'nün en temel amacının uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması olmasından dolayı kurucu andlaşmasında bir teamül hukuku kuralı niteliğinde, devletlerin birbirine karşı kuvvet kullanması yasaklandı ve uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümleneceği hükme bağlandı¹⁸⁶.

BM Andlaşması'nın ikinci maddesi dördüncü paragrafında tüm üyelerin diğer devletler olan ilişkilerinde onların ülkesel bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına zarar verecek biçimde ya da BM'in amaçları ile uyuşmayan herhangi bir biçimde kuvvet kullanması veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmasının uluslararası hukuka aykırı olduğu düzenlendi¹⁸⁷. Maddeden anlaşılacağı üzere kuvvet kullanımının yasaklanması devletlerarası ilişkiler çerçevesindedir. Yani devletin ülkesi içindeki kuvvet kullanımları bu kapsamda değerlendirilemez¹⁸⁸. Ancak BM Genel Kurulu'nun 24.10.1974 tarihinde kabul ettiği 'BM Andlaşması'na Uygun Olarak Devletlerarasındaki İşbirliğine ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi'nde self determinasyon hakkı kapsamında verilen bağımsızlık mücadeleleri uluslararası hukuk kapsamında değerlendirildi ve bu durumlarda da kuvvet kullanımını yasaklandı¹⁸⁹.

BM Şartı kapsamında kuvvet kullanımının yasaklanması, mutlak bir yasaklama olmayıp iki istisnası mevcuttur. Bunlardan ilki, BM Andlaşması m.51'de düzenlenen meşru müdafaa hakkı ve ikincisi de uluslararası barışın tehdit edildiği, bozulduğu veya bir saldırının yapıldığı durumlarda BM Örgütü'nün, uluslararası barış ve güvenliği sağlama yükümlülüğünden

¹⁸⁵ Acer /Kaya, **a.g.e.**, s.330.

¹⁸⁶ Bozkurt /Erdal/ Poyraz, **a.g.e.**, s.339.

¹⁸⁷ BM Andlaşması m.2 Bknz.: Selami Kuran, **Uluslararası Hukuk Temel Metinler**, 3.Baskı, Beta, İstanbul, 2014, s.4.

¹⁸⁸ Sur, **a.g.e.**, s.287.

¹⁸⁹ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s.113.

kaynaklanan BM Andlaşması m.39 kapsamında kuvvet kullanması veya kuvvet kullanılmasına izin vermesidir¹⁹⁰. BM içerisinde Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında yetkili organ BM Güvenlik Konseyi'dir. Ancak BM Güvenlik Konseyi'nde beş asli üyenin veto hakkının olması nedeniyle, konseyde, uluslararası barış ve güvenliğin korunması hususunda zamanla karar almada tıkanıklıklar meydana gelmeye başladı. Bunun üzerine BM Genel Kurulu 1950 yılında alınan kararlar uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için gerekli kararları alma konusunda yine Genel Kurul'u görevli adanmıştır. Ancak Genel Kurul'un üye devletlere yönelik aldığı bu kararlar tavsiye niteliğindedir, bağlayıcılığı yoktur¹⁹¹. BM Andlaşması kapsamındaki bu iki istisnaya ek olarak uluslararası hukukta, devlet yönetimindeki hükümetin isteği üzerine yapılan yardımlar, insani müdahale ve koruma sorumluluğu kapsamındaki kuvvet kullanımları da tartışmalı olmakla birlikte meşru kabul edilmektedir¹⁹².

2.2.1. Meşru Müdafaa

Milletler Cemiyeti Andlaşması ve Briand-Kellog Paketi'nde kuvvet kullanmanın kural olarak yasaklanmamasından dolayı meşru müdafaa hakkı istisna olarak düzenlenmemiştir ve doğal bir hak olarak görülmüştür. BM Andlaşması'yla kuvvet kullanımının yasaklanmasıyla bu yasağın temel istisnası olarak meşru müdafaa hakkına BM Andlaşması'nda yer verilmiştir¹⁹³. Doğal bir hak olan meşru müdafaa hakkına ilişkin bu düzenlemeyle hakkın kullanımını sınırlandırılmıştır. Bu durum bir çelişki gibi görünse de modern uluslararası hukuka göre meşru müdafaa hakkı sınırlandırılabilir; ancak tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir¹⁹⁴.

¹⁹⁰ Acer /Kaya, **a.g.e.**, s.335.

¹⁹¹ Acer/Kaya, **a.g.e.**, s.337.

¹⁹² Sur, **a.g.e.**, s.290.

¹⁹³ Berdal Aral, **Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı**, 1. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s.36.

¹⁹⁴ Keskin, **a.g.m.**, ss.42-43.

Meşru müdafaa hakkı, evrensel bir teamül hukuku kuralı¹⁹⁵ olup devletlerin doğal hakkıdır ve BM Andlaşması madde 51’de düzenlenmiştir¹⁹⁶. Madde 51’e göre BM üyelerinden birisi silahlı saldırıya maruz kaldığında, BM Güvenlik Konseyi gerekli tedbirleri alıncaya kadar saldırıya maruz kalan devlet, bireysel ya da müşterek meşru müdafaa hakkını kullanabilir¹⁹⁷. Meşru müdafaa, kavramsal olarak saldırıya maruz kalan devletin kendisini korumak amacıyla saldırıyla orantılı olarak karşılık vermesi anlamına gelmektedir¹⁹⁸. Bu maddeden anlaşıldığı üzere meşru müdafaa hakkının doğması için öncelikle bir silahlı saldırının varlığı aranmaktadır, bu saldırıya karşılık verilmesi gerekli olmalıdır ve verilen karşılık saldırıyla orantılı olmalıdır. Bu kapsamda BM Andlaşması’yla da kendisine yetki tanınan ve doğal hakkı olan meşru müdafaa hakkını kullanacak olan devlet, bu hakkını bireysel veya müşterek olarak kullanabilir.

2.2.1.1. Meşru Müdafaa Hakkının Kullanılmasının Koşulları

Meşru müdafaa hakkına ilişkin BM Andlaşması m.51’de yer verildiği üzere meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesinin koşulları olarak silahlı saldırı, gereklilik ve orantılılıktır. Silahlı saldırı tanımının ne olduğu ve hangi eylemlerin bu kapsamda değerlendirilebileceği ve de gereklilik unsuru ile neyin kastedildiği meşru müdafaa hakkının kapsamını belirlemede oldukça önemlidir.

2.2.1.1.1. Silahlı Saldırı

BM Andlaşması’nın meşru müdafaa hakkına ilişkin 51. Maddesinde bu hakkın kullanılabilmesinin koşulu olarak bir silahlı saldırıya maruz kalınmasından bahsetmektedir. Öncelikli olarak silahlı saldırı kavramının ne olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Daha sonra silahlı saldırının

¹⁹⁵ Uluslararası teamüllere ilişkin detaylı bilgi için bkz.: Emre Öktem, **Uluslararası Teamül Hukuku**, 1. Baskı, Beta, İstanbul,2013, s.49 vd.

¹⁹⁶ Bozkurt/Erdal/Kaya, **a.g.e.**, s.357.

¹⁹⁷ BM Andlaşması m.51 bkz.: Kuran, **a.g.e.**, s.15.

¹⁹⁸ Ulaş Karadağ, ‘Birleşmiş Milletler Andlaşması’na Göre Meşru Müdafaa Hakkı’, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, y.7, C.7, S.2, 2016, ss.172 vd.

muhtemel olduğu, devam ettiği ve bitmiş olduğu durumların meşru müdafaa hakkı kapsamında değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

BM Genel Kurulu'nun 1974 tarihli Saldırı'nın Tanımlanması Kararı'nda, '*Saldırı, bir devletin diğer bir devletin egemenliğine, ülke bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya işbu tanımda belirtildiği üzere, BM Andlaşması ile bağdaşmayan diğer herhangi bir tarzda silahlı kuvvet kullanılmasıdır.*'¹⁹⁹ Şeklinde tanımlanmıştır. En genel anlamıyla silahlı saldırı, bir devletin silahlı kuvvetleri aracılığı ile diğer bir devletin silahlı kuvvetlerine yaptığı müdahaledir²⁰⁰. Ancak gelişen uluslararası hukuk ile birlikte saldırı kavramının kapsamı da genişlemiş ve farklı tartışmalar gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki, silahlı saldırının yalnızca düzenli askeri güçler aracılığı ile mi yapılabileceğidir. İkincisi, silahlı saldırı niteliğindeki eylemleri gerçekleştirmeye ehil olanların yalnızca devletler mi olduğudur. Üçüncüsü, yapılan eylemin yoğunluğunun önemidir. Dördüncü ve son olarak silahlı saldırının gerçekleştiği zaman diliminin önemidir.

Uluslararası hukuk doktrininde ve uluslararası yargı kararlarında sadece devletlerin değil aynı zamanda paramiliter grupların eylemlerinin de silahlı saldırı niteliği taşıyabileceği kabul edilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı'nın Nikaragua Davası'nda verdiği kararında, silahlı saldırının mutlaka bir devletin düzenli silahlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilmesinin gerekmediği açıkça belirtilmiştir. İlgili devletin gönderdiği veya ilgili devlet adına hareket eden paramiliter grupların silahlı saldırı niteliğindeki eylemleri de bu kapsamda yer alır ve devletin sorumluluğunu doğurur²⁰¹. UAD'a göre paramiliter gruplarca gerçekleştirilen eylemler, sınırları ve etkileri bakımından ilgili devletin düzenli silahlı kuvvetlerince gerçekleştirildiğinde de sadece bir sınır çatışmasından ziyade bir silahlı saldırı olarak kabul edilebilecekse silahlı

¹⁹⁹ BM Genel Kurulu 1974 Tarihli Saldırının Tanımlanması Kararı için bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s.141.

²⁰⁰ Aksar, **a.g.e.**, s.114.

²⁰¹ Nikaragua Case p.4 bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s.163.

saldırı kapsamında değerlendirilecektir²⁰². Ayrıca ilgili kararda belirtildiği üzere belirli paramiliter grupların askeri mühimmat, lojistik veya ekonomik olarak sadece desteklenmesi, destekleyen devletin eylemi bakımından silahlı saldırı niteliğinde değildir²⁰³. Silahlı saldırı niteliği taşıması için ek olarak aranan husus ilgili devletin paramiliter grup üzerinde etkin kontrolünün varlığıdır²⁰⁴.

Silahlı saldırının kapsamına ilişkin bir başka husus ise saldırının failinin yalnızca devletler değil terör grupları da olabileceğidir. 11 Eylül saldırılarına kadar sadece devletin mi silahlı saldırı niteliğinde eylemde bulunabileceği konusu doktrinde tartışılmıyken 11 Eylül 2001 saldırıları neticesinde BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Eylül 2001 tarihinde aldığı kararla bu tartışma neticelenmiştir. BM Güvenlik Konseyi ilgili kararında silahlı saldırı kavramının kapsamına terörist eylemleri de almış, bu eylemlere karşı terörü destekleyen devletlere yönelik meşru müdafaa hakkının kullanılmasına izin vermiştir²⁰⁵. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ortaya konulan Bush Doktrini de devlet dışı aktörlerin silahlı saldırıya ehil olduklarını uluslararası hukuk zemininde açıklamıştır.

Silahlı saldırı kapsamında değerlendirilen eylemlerin belirli bir yoğunluğa ulaşması da gerekmektedir. Bu açıkça ifade edilmemiş olsa bile BM Genel Kurulu'nun 1974 Tarihli Saldırının Tanımlanması Kararı'nın üçüncü maddesinde sayılan saldırı fiili niteliği taşıyabilecek fiillerin saldırıya maruz kalan devletin egemenlik haklarını ihlal eder derecede veya ağır maddi zararlar doğurabilecek nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. BM Genel Kurulu'nun 1974 tarihli Saldırının Tanımlanması Kararına göre 3. maddede sayılan aşağıdaki fiiller silahlı saldırı niteliği taşıyacaktır:

²⁰² Pazarcı, **a.g.e.**, s.118.

²⁰³ Nikaragua case p.195 bknz.: Gündüz, **a.g.e.**, s.157.

²⁰⁴ Devletin uluslararası sorumluluğuna ilişkin başlıkta bu konu detaylı olarak ele alınmıştır.

²⁰⁵ Aksar, **a.g.e.**, s.116 Ayrıca detaylı bilgi için bknz.: Mesut Hakkı Çaşın, **Uluslararası Terörizm**, 1. Baskı, Nobel, Ankara, 2008, ss. 809-820.

'a. Bir devletin silahlı kuvvetlerinin diğ er bir devleti istila etmesi veya ona h ucum etmesi veya ne kadar geçici olursa olsun, böyle bir istiladan veya h ucumdan ileri gelen herhangi bir askeri işgal veya kuvvet yoluyla başka bir devletin ülkesinin veya bir bölümünün ilhaki,

b. Bir devletin silahlı kuvvetlerinin, başka bir devletin ülkesini bombardıman etmesi veya bir devletin diğ er bir devletin ülkesine karşı herhangi bir şekilde silah kullanması,

c. Bir devletin liman veya kıyılarının diğ er bir devletin silahlı kuvvetleri tarafından abluka altına alınması,

d. Bir devletin silahlı kuvvetleriyle başka bir devletin kara, deniz veya hava kuvvetlerine veya deniz veya hava filolarına saldırması,

e. Bir devletin bir başka devlette sonucusuyla yapılan bir andlaşmaya göre bulunan silahlı kuvvetlerinin o andlaşmada öngörülen hükümlere aykırı şekilde kullanılması veya bu silahlı kuvvetlerinin varlığının bu ülkede andlaşmanın sona ermesinden sonra da sürdürülmesi,

f. Ülkesini başka bir devletin emrine veren bir devletin, ülkesinin o devlet tarafından  c nc  bir devlete karşı saldırı amacıyla kullanılmasına izin vermesi,

g. Bir devlet tarafından veya bir devlet adına diğ er bir devlete karşı yukarıda listesi verilen fiillere varan veya o ölçekte olan silahlı kuvvet fiillerini icra eden silahlı çetelerin, grupların, gayri nizami askerlerin veya paralı askerlerin gönderilmesi veya bu gibi fiillere önemli ölçüde karışılması (müdahil olunması.)' Burada sayılan fiillerle sınırlı olmamak üzere BM Güvenlik Konseyi BM Andlaşması hükümlerine göre başka fiillere de silahlı saldırı kapsamında yer verebilecektir. Silahlı saldırı,

uluslararası barış ve güvenliğe karşı işlenmiş bir suçtur ve ilgili devletin uluslararası sorumluluğunu doğurur²⁰⁶.

Silahlı saldırı fiiline ilişkin diğer bir tartışmalı konu ise; meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanımına başvurulabilmesi için ilgili saldırı fiilinin gerçekleşmiş olduğu zaman aralığıdır. Doktrinde ve uluslararası yargı kararlarında devam etmekte olan bir saldırının bertaraf edilmesi hususunda meşru müdafaa hakkının varlığına ilişkin bir fikir birliği mevcuttur. Fakat doktrinde söz konusu silahlı saldırının muhtemel olması halinde de meşru müdafaa hakkına dayanılarak kuvvet kullanılabilmesi tartışmalıdır. Bazı yazarlar silahlı saldırı tehdidi altındaki devletin, önleyici meşru müdafaa hakkının söz konusu olacağını iddia etse de yazarların çoğunluğu fiili bir saldırının varlığı olmadan meşru müdafaa hakkına dayanılarak harekete geçilemeyeceğini savunmaktadır²⁰⁷. Ne BM Andlaşması'nda ne de herhangi bir uluslararası metinde silahlı saldırının fiili olarak gerçekleşmiş olmasına dair açıklayıcı bir ifadeye yer verilmiştir. Yakın ve muhtemel bir saldırının meşru müdafaa hakkının kullanılmasına imkân vereceği hususu doktrinde tartışmalı olmakla birlikte hem doktrindeki ağırlıklı görüş olarak hem de uluslararası yargı kararlarında kabul edildiği üzere silahlı saldırının gerçekleşmiş olması temel koşul olarak kabul edilmektedir²⁰⁸.

Kuvvet kullanma bağlamında meşru müdafaa hakkının kullanılmasına ilişkin bu tartışma, BM Andlaşması'nın kuvvet kullanmaya dair hükümlerinin kapsamının yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Doktrinde kuvvet kullanmaya ilişkin hükümlerin nasıl yorumlanacağı konusunda iki önemli görüş bulunmaktadır; dar yorum ve geniş yorum. Dar yorumu savunan yazarlara göre BM Andlaşması'yla devletlerin tek taraflı kuvvet kullanmaları kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanabilmesi için devletler bu yasağa riayet etmeli ve kuvvet

²⁰⁶ Gündüz, a.g.e., ss.141-142.

²⁰⁷ Pazarcı, a.g.e., s.117.

²⁰⁸ Pazarcı, a.g.e., s.117.

kullanımına ilişkin BM Andlaşması hükümleri dar yorumlanmalıdır²⁰⁹. Yani fiilen gerçekleşmemiş olan bir saldırı meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanımına imkân vermemektedir. Geniş yorumu savunan görüşteki yazarlara göre ise, BM Andlaşması'nın kuvvet kullanımını düzenleyen maddeleri ve meşru müdafaanın içeriği, meşru müdafaanın teamül hukuku kuralı olarak doğal bir hak olmasından ve bu hakka riayet edilmemesi bağımsız ve egemen bir devleti haksız saldırılara karşı savunmasız bırakacağından dolayı geniş olarak yorumlanmalıdır²¹⁰.

Geniş yorumun en önemli sonucu ise yakın ve muhtemel bir saldırının meşru müdafaa hakkına imkân vermesidir²¹¹. Bu görüşü benimseyen yazarlar saldırı henüz gerçekleşmeden müdahalede bulunmayı önleyici meşru müdafaa hakkı kapsamında uluslararası hukuka uygun kabul etmektedirler. Geniş yorum yöntemine dayanılarak ortaya konulan Bush Doktrini, 2001 yılında ABD'de meydana gelen terör saldırıları neticesinde dönemin ABD başkanı tarafından oluşturulmuş ve önleyici meşru müdafaayı hukuki bir zeminde değerlendirmiştir²¹². Uluslararası yargı kararlarında önleyici meşru müdafaa hakkının varlığı kabul edilmemekle birlikte, doktrinde kimi yazarlar önleyici meşru müdafaa hakkının varlığını savunmaktadırlar.

Önleyici meşru müdafaa kapsamına giren kuvvet kullanmalara örnek olarak; 1981'de İsrail'in Irak'ın Osirak nükleer santraline saldırması²¹³ ve 2003'te ABD'nin Irak'a gerçekleştirdiği Irak'ın kitle imha silahlarına sahip

²⁰⁹ Aksar, **a.g.e.**, s.107.

²¹⁰ Aksar, **a.g.e.**, s. 106.

²¹¹ Aksar, **a.g.e.**, s.106.

²¹² Karadağ, **a.g.e.**, s.172.

²¹³ Osirak reaktörüne yapılan saldırı, İsrail devletinin Irak'ın Bağdat'taki Osirak nükleer reaktörünü kendisine yönelik nükleer saldırıda bulunacağı gerekçesiyle tahrip etmesidir. Irak bu durumu tecavüz olarak nitelendirdi. İsrail ise önleyici meşru müdafaa hakkının varlığını savundu. Bknz.: Fatma Taşdemir, 'Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı', **Uluslararası Hukuk ve Politika**, y.2, C.2, S.5, 2006, ss.75-89.

olması iddiasıyla Irak'ın özgürleştirilmesi hareketi verilebilir²¹⁴. Bu iki örnek de uluslararası hukukta hukuki kabul edilmemektedir.

Ancak bugün yaygın olarak terör saldırılarına karşı terörü destekleyen devlete yönelik BM Güvenlik Konseyi kararı ile önleyici meşru müdafaaaya başvurulmasının uluslararası hukuka uygun olduğu kabul edilmektedir²¹⁵. Burada kuvvet kullanımına meşruiyet sağlayan husus yakın ve muhtemel bir tehlikenin varlığı değil BM Güvenlik Konseyi'nin, başvurulacak olan kuvvet kullanımına izin vermiş olmasıdır. Bunun en yakın tarihli örneği ABD'nin 11 Eylül Saldırıları sonrasında Afganistan'a yaptığı müdahaledir.

IŞİD ve YPG/PKK'nın eylemler yukarıda ele alınan saldırı koşulu bağlamında değerlendirildiğinde hem silahlı saldırıya ehil olma yönünden hem de saldırılarının yoğunluğu itibariyle meşru müdafaa hakkı bağlamında kuvvet kullanımının ön koşulunu sağlamaktadır. Ancak gerçekleştirilen terör faaliyetlerinin Suriye devletine atfedilememesi yapılan hareketlerin, terörü destekleyen devlete karşı meşru müdafaa hakkı kapsamında değerlendirilmesini mümkün kılmamaktadır. Söz konusu terör örgütlerinin faaliyetlerinin Suriye devletine atfedilebilmesi uluslararası hukuk bağlamında iki şekilde mümkündür.

İlki bir paramiliter grubun eyleminden ilgili devletin uluslararası sorumluluğunun doğması şeklinde olmaktadır ve bu durumda Suriye devletinin ilgili terör örgütleri üzerinde etkin kontrolünün olduğunun tespit edilmesi gerekir. Suriye devleti ve terör örgütleri arasında böyle bir tespit yapılamamaktadır. İkincisi ise uluslararası hukuk doktrininde ve uygulamalarında devlet dışı aktörlere karşı 11 Eylül saldırıları sonrası değişen meşru müdafaa anlayışıdır. 11 Eylül saldırıları öncesinde yalnızca ilgili devletin terör grupları üzerinde etkin kontrolünün bulunduğu durumda

²¹⁴ Söz konusu hareket, ABD'nin Irak'ın elinde kitle imha silahları bulunduğu ve bu durumun hem kendisi hem de uluslararası toplum için tehdit unsuru olduğu iddiasıyla 2003 yılında Irak'a askeri müdahalede bulunmasıdır. Bknz.: Taşdemir, **a.g.m.**, s.75-89.

²¹⁵ Christine Gray, **The Use of Force and the International Legal Order**, in Malcolm D. Evans(ed.) *International Law*, 3.bası, Oxford University Press, Oxford, 2010, s.618.

meşru müdafaa hakkının doğduğu kabul edilmektedirken 11 Eylül saldırıları sonrasında ilgili devletin terör örgütlerine karşı pasif kalarak ülkesini kullandırması, terör örgütlerinin faaliyetlerine göz yumması yani ülkesinde terör oluşumlarını barındırmasının da meşru müdafaa hakkını doğuracağı görüşü kabul edilmiştir²¹⁶.

Bu noktada tartışma konusu olan bir husus daha vardır. Terör örgütünün konuşlandığı ilgili devlet, terör oluşumlarını desteklememekle birlikte terörle mücadele konusunda gerekli özeni göstermez veya acziyete düşerse terör faaliyetlerinden zarar gören devlet meşru müdafaa hakkına dayanarak aciz devletin ülkesinde operasyon yapabilir mi? Bu tartışma konusu uluslararası hukukta aciz veya isteksiz devlet doktrini doğurmuştur.

Bu doktrine göre eğer ev sahibi devlet dışı aktörlere karşı pasif tutum sergileyerek ülkesini kullanmalarına izin verirse veya izin vermese bile onların faaliyetlerini önlemede yetersiz kalırsa bu durum devlet dışı aktörlerin faaliyetlerinden zarar gören tarafsız devlete meşru müdafaa hakkı vermektedir²¹⁷. Bu durumda zarar gören devletin, ev sahibi devletin isteksiz veya yetersiz olduğunu kanıtlaması gerekmektedir²¹⁸.

2.2.1.1.2. Orantılılık ve Gereklilik

Uluslararası hukukta, meşru müdafaa hakkının kullanılması ile ilgili olarak gerekli ve orantılı olması kuralı öngörülmüştür. Saldırı fiilinin gerçekleşmiş olduğu zaman aralığı bağlamında, devam eden veya bitmiş olan saldırı fiillerinin değerlendirilmesini orantılılık ve gereklilik ölçütüyle yapmak, konu bütünlüğünün sağlanması bakımından yerinde olacaktır.

²¹⁶ Baker, Mark B., 'Terrorism and the Inherent Right of Self-Defence: A Call to Amend Article 51 of the United Nations Charter', *Houston Journal of International Law*, y.10, C.10, S.1, 1987, s. 27.

²¹⁷ Ashley S. Deeks, 'Unwilling or Unable': Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defense, *Virginia Journal of International Law*, y.52, C.52, S.3, 2012, ss.483-550, s.497-503.

²¹⁸ Selami Kuran, Hande Gür, 'Devlet-Dışı Aktörlere Karşı Meşru Müdafaa İsteksiz veya Aciz Doktrini: Suriye ve DAES Örneği' için bkz.: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/331959> (15.06.2019).

Gereklilikten kasıt, saldırının durdurulması için başka bir yolun bulunmaması, yani barışçıl çözüm yollarının işlevsiz kalması veya saldırıyı önlemeye yetersiz olması²¹⁹ ve de orantıdan kasıt ise saldırıyı durdurmaya ve etkilerini ortadan kaldırmaya yeterli ölçüde kuvvetin kullanılmasıdır²²⁰. BM Andlaşması m.51’de her ne kadar gereklilik ve orantılılıktan bahsedilmese de meşru müdafaa hakkının doğası ve örf ve âdet hukuku gereği kullanılan kuvvetin gerekli ve orantılı olması elzemdir²²¹. Meşru müdafaa hakkının bu temel ilkelerini tespit etmesi bakımından Caroline olayı son derece önemlidir. Hem Amerikan ve İngiliz hükümetleri arasında Caroline olayının hukukiliğinin tartışıldığı yazışmalar hem de olaya ilişkin olarak hakemlik kurulunun verdiği karar meşru müdafaa hakkına ilişkin emsal niteliğindedir. Buna ek olarak UAD’ın, Nikaragua’da Nikaragua’ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası, Kongo Ülkesindeki Silahlı Çatışmalar Davası ve İran Petrol Platformları Davası’na ilişkin kararında ve de Nükleer Silahların Hukukiliğine İlişkin Danışma Görüşü’nde meşru müdafaa hakkının kullanılmasının gereklilik ve orantılılık koşuluna bağlı olduğuna değinilmiştir.

2.2.1.1.2.1. Caroline Davası (Kanada vs. ABD)

Caroline olayı şöyle gelişmiştir:

1837’de Kanada’nın İngiltere’ye karşı verdiği bağımsızlık savaşı sırasında Kanadalılar ihtiyaç duydukça yakınlardaki ABD eyaletlerine sığınarak onlardan yardım almaktaydılar. ABD hükümeti, isyancılara yardım edilmesini engellemeye çalışmasına rağmen Kanadalılar, Amerikan vatandaşlarının desteğini almayı başarmışlardı. Bu destekle Kanadalılar, Kanada karasularındaki Donanma Adası’na yerleşerek korsanlık faaliyetlerine başlamışlardır. Zaman zaman İngiliz gemilerine saldırarak ihtiyaç duydukları silah yardımını Caroline adlı bir Amerikan gemisi

²¹⁹ Cem Ümit Beyoğlu, **Kuvvet Kullanma Yasağı Kapsamında Devletlerin Bireysel Meşru Müdafaa Hakkı**, 1. Baskı, Seçkin, Ankara, 2018, s.142.

²²⁰ Pazarcı, **a.g.e.**, s.120.

²²¹ Aksar, **a.g.e.**, s.114.

aracılığıyla temin etmekteydiler. Ancak İngilizler Caroline adlı gemiyi bir gece Amerikan limanı Schlosser’de ele geçirerek yakmışlar ve Niagara Şelalesinden aşağı atmışlardır. Bu olayda iki ABD vatandaşı yaşamını yitirmiş ve bu olaydan sorumlu görülen bir İngiltere vatandaşı ABD’de tutuklanmıştır. Olay sonrasında İngiltere Dışişleri Bakanı, İngiltere’nin meşru müdafaa ve kendini koruma hakkına dayanarak bu eylemi gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. İngiltere’ye göre Caroline’ın korsan bir gemi olması ve ABD’nin kendi karasularında gerekli önlemleri alamaması nedeniyle İngiltere meşru savunma hakkını kullanmıştır. ABD, İngiltere’nin bu görüşünü reddetmiş ve uyuşmazlığı hakem kuruluna taşımıştır. Hakem kurulu kararına göre meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için tehlikenin o an ortaya çıkmış, ani, önlenemez ve başka bir tedbire başvurmaya imkân vermeyecek nitelikte olması gerekmektedir. Bu olayda hakem kurulu tarafından İngiltere’nin meşru müdafaa hakkının sınırlarını aştığına karar verilmiştir²²².

Amerikan Dışişleri Bakan’ı Webster’in İngiliz hükümetine hitaben olaya ilişkin yazdığı nota ise şöyledir:

‘Bay Webster’den Bay Fox’a (24.4.1841)

Ani, karşı konulamaz, başka bir araç seçimine ve düşünmeye imkân bırakmayan bir meşru savunma zaruretiyi ispat etmek (Majesteleri’nin) Hükümeti’ne düşmektedir. Kanada yerel makamlarının, durumun vahametinin Amerikan topraklarına girmelerini gerektirecek olması halinde dahi makul olmayan ve aşırı olan bir şey yapmadıklarını ispatlamak da yine İngiliz Hükümeti’ne düşmektedir; zira meşru müdafaa zarureti ile haklı görülebilecek bir eylem, bu zaruret ile sınırlı olmalı ve kesinlikle bu kapsam dahilinde kalmalıdır. Caroline’ın güvertesindeki kişiye ihtarda veya uyarıda bulunmanın mümkün olmadığı veya yararsız olduğu; gün ışığının beklenemeyeceği ispat edilmelidir; masum ile suçluyu ayırmanın mümkün

²²² Uluslararası Hukuk Çalışmaları, **Caroline Olayı**, <https://uluslararasıhukukcalismalari.wordpress.com/2017/02/21/caroline-olayi/> (15.07.2019).

olmayacağı; gemiye el koyma ve onu tutmanın yeterli olmayacağı; gemi limanda demirliken, güvertesindeki silahlı kişiler uyurken, gecenin karanlığında ona saldırmak, bir kaçını öldürmek ve diğerlerini yaralamak, daha sonra onu akıntıya sürüklemek, onu yakmak ve gemide masum ile suçlunun bir arada olup olmayacağını veya canlı ile ölünün aynı yerde olup olmayacağını bilemeyecek kadar dikkatsiz davranmak ve insan hayatını korku ile dolduracak şekilde onu korkunç bir kadere sürüklemek için kaçınılmaz ve mevcut bir zaruretin olduğu da ispatlanmalıdır. Amerikan Hükümeti tüm bu şartların olduğuna inanmamaktadır...²²³,

Amerikan Dışişleri Bakanı Webster'in notada, meşru müdafaa hakkının kullanımı için ön koşul olarak belirttiği şartlar; tehdidin ani, karşı konulamaz, başka önleme imkân vermeyen nitelikte olması ve sorunu değerlendirecek kadar sürenin bulunmaması gerektirir. Webster'in ortaya koyduğu bu koşullar ve hakem kurulunun kararı, daha sonraki meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanımlarında meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesinin kriteri olarak aranmıştır.

Caroline olayı açısından Türkiye'nin hareketlerinin gereklilik ilkesine uygunluğu değerlendirilecek olursa terör unsurlarının yaptığı saldırılar öngörülemez niteliktedir ve bombalı eylemler olması nedeniyle ani gelişmektedir, bu nedenle de önlenmesi neredeyse imkansızdır. Ayrıca eylemleri gerçekleştirenlerin terör örgütleri olması nedeniyle meşru bir muhatabın da yokluğu barışçıl çözüm yollarının işlevselliğini ortadan kaldırmaktadır. Söz konusu saldırıların bertaraf edilebilmesine imkan veren en etkili ve kalıcı çözüm kuvvet kullanmadır²²⁴.

²²³ Gündüz, a.g.e., s.155.

²²⁴ Devletler insan haklarından kaynaklanan sınırlamalar hariç kendi ülke sınırları içinde, ulusal güvenliği sağlamaya yönelik diledikleri tedbirleri alabilirler. Detaylı bilgi için bkz.: Erdem Denk, 'Uluslararası Adalet Divanı'nın İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Topraklarında İnşa Etmekte Olduğu Duvar Konusundaki Kararı', **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, y.1, C.1, S.3, 2004, ss.151-173.

2.2.1.1.2.2. Nikaragua’da Nikaragua’ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası (Nikaragua vs. ABD)

Nikaragua’da Nikaragua’ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası’nda ise UAD, ABD’nin Nikaragua’nın El Salvador hükümetine karşı ayaklanan isyancıları desteklediği gerekçesine dayanarak Nikaragua limanlarında yer alan maden ve petrol tesislerini bombalamasını, meşru müdafaa bağlamında uygulanan karşı tedbirlerin gereklilik ilkesi ile bağdaşmadığını ve orantısız olduğunu belirtmiştir. Gereklilik ilkesine dair Caroline olayına ilişkin olarak hakem kurulunun çizdiği çerçevede ortaya çıkan tehlikenin ani, önlenemez ve başka bir önlemlle savuşturulamaz olması gerekmektedir. Yani tehlikenin hali hazırda devam ediyor olması gerekmektedir. Sona ermiş bir tehlikeye karşı meşru müdafaa hakkının kullanılmasından bahsedilemez. Ayrıca bu nitelikteki tehlikeye karşı alınan tedbirin de yine bu tehlikeyle orantılı olması gerekmektedir. Yani her ne kadar meşru müdafaa hakkını doğuran haksız bir saldırı söz konusu olsa bile alınan karşı tedbirin verdiği zarar daha büyükse orantısızlık gündeme gelecektir²²⁵. UAD, ilgili kararında bu iki ilkeye ilişkin tespitlerde bulunmuştur.

UAD’ın orantılılık ve gerekliliğe ilişkin ilgili değerlendirmesi şöyledir.

‘... Gereklilik ilkesi açısından Divan, ABD’nin Aralık 1981’de aldığı tedbirlerin, ABD’nin Nikaragua’ya karşı hareketini Nikaragua’nın El Salvador’daki silahlı muhalefete yaptığı yardım esasına göre haklı kılacak bir gerekliliğe tekabül ettiğinin söylenemeyeceğini gözlemlemektedir. Her şeyden önce bu tedbirler, El Salvador hükümetine karşı yapılan büyük saldırının tamamen püskürtülmesinden birkaç ay sonra alınmış ve etkilerini göstermeye başlamış ve sonuç olarak muhalefetin hareketleri büyük ölçüde azalmıştır. Böylece ABD, Nikaragua’nın ülkesinde ve aleyhindeki

²²⁵ Süleyman Dost, ‘Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi’, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, y.6, C.6, S.12, 2018, s.273.

*faaliyetlere girişmeden de El Salvador hükümeti aleyhindeki büyük tehlikeyi def etmek mümkün olmuştur... Kontralara yapılan yardımın orantılılık ilkesine uygun düşüp düşmediği meselesine gelince; Divan, Nikaragua'nın limanlarına mayın dökülmesine, limanlara ve petrol tesislerine taarruz edilmesine ilişkin ABD faaliyetlerinin bu kritere uygun düşmediği kanaatindedir. Nikaragua'nın Salvador'daki silahlı direnişe yaptığı yardımın kapsamı konusunda belirsizlik ne olursa olsun, ilgili ABD faaliyetlerinin bu yardımla orantılı olduğu uygun düştiği kabul edilemez. Son olarak, ABD'nin meşru müdafaa diyeceğimiz çerçevedeki tepkisinin, Nikaragua'dan herhangi bir mefruz silahlı saldırının makul şekilde beklenebileceği sürenin çok sonrasında devam ettiğini Divan göz önüne almalıdır.*²²⁶ Burada gereklilik ilkesine ilişkin yapılan değerlendirme tehlikenin ortadan kalmış olmasına ilişkindir. Karşı tedbirler alınarak bertaraf edilmesi gereken bir tehlikenin mevcudiyeti söz konusu değildir. Orantılılık ilkesine ilişkin değerlendirme ise kontralara yapılan yardım her ne kadar belirsiz olsa da ABD'nin karşı tedbir olarak yaptığı mayın dökme ve limanları bombalama eylemleri, kontraların desteklenmesiyle orantılı değildir.

Nikaragua Davası'nda ABD'nin bertaraf edilmiş bir tehlikenin ardından meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanması söz konusudur. Bu anlamda IŞİD ve YPG/PKK terör örgütlerinin eylemleri değerlendirildiğinde bu örgütlerden kaynaklanan tehlikenin bittiğinden söz etmek mümkün değildir. Nitekim iki terör grubu da Suriye'de hareketin yapıldığı dönemde aktif rol oynamaktaydı ve Türkiye'de peş peşe bombalı eylemler yapmaktaydı.

2.2.1.1.2.3. Kongo Ülkesindeki Silahlı Çatışmalar Davası (Kongo v. Uganda)

Kongo Ülkesindeki Silahlı Çatışmalar Davası'na ilişkin UAD kararında ise meşru müdafaa hakkı kapsamında alınacak karşı tedbirlerin,

²²⁶ Gündüz, a.g.e., s.161: Nikaragua Davası p.237.

devam eden tehlikeye karşı orantılılığı tespit edilmiştir. Davaya konu olan olayda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti (devamında DKC olarak anılacaktır), Kongo’da ortaya çıkan isyanı bastırmak için ülke içerisinde çeşitli önlemler alırken Uganda, Sudan tarafından desteklenen isyancıların kendi ülkesi için tehlike oluşturduğu gerekçesi ile Kongo’ya askeri birlik yerleştirmiştir. Kontrol altına aldığı bölgelere ise bir vali atamıştır. Aynı zamanda Uganda askerleri, hareketleri yürütürken silahlı çatışmalar hukukunu ihlal etmiş, bölge halkından olan küçük çocukları ordusuna asker olarak almış ve de Kongo içerisindeki değerleri madenleri ve eserleri yağmalamıştır. Bunun üzerine DKC, UAD’a Uganda aleyhine ülkesini işgal ettiği gerekçesi ile başvuruda bulunmuştur. UAD, somut olaya ilişkin yaptığı değerlendirme neticesinde Uganda’nın yerleştiği birlikler aracılığı ile kendi sınırından yüzlerce kilometre uzaklıktaki havalimanlarını ve kasabaları almasının meşru müdafaa hakkı kapsamında karşı tedbirlerin orantılılığı ile bağdaşmadığına karar vermiştir. Ayrıca Uganda’nın Kongo içerisinde kontrol altına aldığı bölgelere vali atamasının meşru müdafaaanın ötesine geçtiğini belirtmiştir. Silahlı çatışmalar hukukunu ve çocuk hakları sözleşmesini ihlal ettiğini ve yağma eylemini gerçekleştirdiğini de tespit ederek Uganda’yı tazminata mahkûm etmiştir²²⁷.

Kongo Ülkesindeki Silahlı Çatışmalar Davası, UAD’ın meşru müdafaaaya ilişkin verdiği kararlar içerisinde Türkiye’nin hareketleri bağlamında en çok benzerlik gösteren karardır. Ancak Uganda’nın meşru müdafaa hakkının ötesine geçerek orantısız biçimde kontrol altına aldığı bölgelerde silahlı çatışmalar hukuku kurallarını ihlal etmesi, yapılan hareketleri, Kongo’ya ilişkin somut olaydan ayırmaktadır. Bu karar kapsamında Türkiye’nin kontrol altına aldığı bölgeler kendi ulusal güvenliğini sağlamada stratejik öneme sahiptir ve bu bölgelerin ötesine farklı siyasi kaygılarla geçilmemiştir. Ancak ilgili karara ilişkin asıl önemli husus, UAD’ın Kongo ülkesinde Uganda’nın Kongo’nun terör faaliyetlerini

²²⁷ Kongo Ülkesinde Silahlı Çatışmalar Davası, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/116/10457.pdf>, (15.07.2019).

engellemede etkisiz kaldığı iddiasına dayanarak meşru müdafaa hakkının varlığını öne sürmesi ve kuvvet kullanımına başvurmasını hangi gerekçe ile hukuka aykırı addettiğidir. Bazı yazarlar terör faaliyetlerini engellemede etkisiz olan ev sahibi devlete bu faaliyetler atfedilemezken bu devlete yönelik kuvvet kullanılması nedeniyle hukuka aykırı nitelendirildiğini savunmaktadır. Bu bağlamda kuvvet kullanımının hedefi terör faaliyetlerini engelleyemeyen devlet olmadığı sürece terör unsurlarına yönelik kuvvet kullanımı meşrudur²²⁸. Bazı yazarlar ise her ne olursa olsun meşru müdafaa hakkı gerekçesi ile terör faaliyetlerini önlemede etkisiz kalan devletin ülkesinde kuvvet kullanılmayacağını savunmaktadır²²⁹. Daha önce de değinildiği üzere bu tartışma uluslararası hukukta aciz veya isteksiz devlet doktrini olarak yer bulmuştur.

Türkiye'nin hareketleri bu doktrin çerçevesinde incelenecek olursa, Suriye'nin IŞİD ve YPG/PKK ile mücadelede isteksiz olduğunun ya da yeterli etkinliği gösterememesinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.2.1.1.2.4. İran Petrol Platformları Davası (İran v. ABD)

İran Petrol Platformları davası olarak adlandırılan, ABD ve İran'ın taraf olduğu davaya ilişkin UAD kararı ise, meşru müdafaa hakkının doğması için saldırı yoğunluğuna ulaşmış bir eylemin gerekliliğini vurguladığı ve yine meşru müdafaa hakkının kullanılmasını, gereklilik ve orantılılık yönünden değerlendirdiği için önem taşımaktadır.

Karara konu uyuşmazlık şöyle meydana gelmiştir²³⁰:

İran-İrak Savaşı öncesinde, İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Tahran'da ABD Büyükelçiliği'ne saldırı düzenlenerek elçilik personelinin

²²⁸ Kimberly N. Trapp, 'Back to Basis: Necessity, Proportionality and the Right of Self-Defense Against Non-State Terrorist Actors', **International and Comparative Law Quarterly**, y.56, C.56, S.1, 2007, ss.141-156.

²²⁹ Antonio Cassese, 'The International Community's 'Legal' Response to Terrorism', **International and Comparative Law Quarterly**, y.38, C.38, S.3, 1989, ss.589-608; Mary O'Connell, 'Lawful Self Defense to Terrorism', **University of Pittsburgh Law Review**, y.63, C.63, S.4, 2002, ss.889- 908.

²³⁰ İran Petrol Platformları Davası, <https://www.icj-cij.org/en/case/90> (18.07.2019).

rehin alınması nedeniyle İran- ABD ilişkileri bozulmuştur. 1980-1988 yılları arasında gerçekleşen İran- Irak arasındaki savaş başlangıçta kara savaşı görünümündeyken daha sonra karşılıklı olarak iki devletin birbirinin petrol üretim tesislerine ve tankerlerine saldırılar düzenlemeye başlaması üzerine İran'ın Irak'ın petrol tankerlerine zarar verme ihtimaline karşı, petrol taşıyan tankerleri ABD tabiiyetine geçirerek yine ABD bayrağı asma kararı almıştır. Bununla birlikte Basra Körfezi'ne ABD donanmasının savaş gemilerini ilgili tankerlerin ve ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamak üzere göndermiştir. Ancak alınan tedbirlere rağmen İran, davaya da konu olan iki önemli saldırı gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki Sea Isle City adlı Amerikan bayrağı taşıyan gemiye 16 Ekim 1987'de yapılan saldırıdır. Bu saldırının hemen ardından ABD İran'a ait Reshedat ve Reselat adlı petrol platformlarına meşru müdafaa hakkına dayanarak karşı saldırıda bulunmuştur. Bu olayın üstünden altı ay geçmeden Amerikan donanmasına ait Samuel B. Roberts isimli savaş gemisi Basra Körfezi'nde İran'ın döktüğü mayınlardan birine çarpmıştır²³¹. Ardından ABD birkaç gün sonra, yine meşru müdafaa hakkına dayanarak İran'ın Salman ve Nasr adlı petrol platformlarına saldırmıştır²³². İran, söz konusu uyuşmazlığı, ABD'nin uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiği gerekçesi ile UAD'a taşımıştır. Söz konusu başvuruya ilişkin ABD'nin iddiaları ise meşru müdafaa hakkını kullandığı ve aralarında yürürlükte olan deniz ulaşımı ve ticaret serbestisine ilişkin andlaşmanın ilgili maddesine dayanarak kendi güvenliğini sağlamak üzere karşı önlemlere başvurduğu yönünde olmuştur²³³.

UAD, somut olayı ve iddiaları değerlendirerek öncelikle kuvvet kullanma yasağının jus cogens norm olma özelliğinden dolayı bir andlaşmayla aksinin kararlaştırılmasının mümkün olmadığına²³⁴ ve buna dayanılarak ikili andlaşmanın ilgili maddesi uyarınca deniz ulaşım güvenliğinin temini için kuvvet kullanımına başvurulamayacağına, hiçbir

²³¹ p. 25-26.

²³² p. 65-67.

²³³ İran Petrol Platformları Davası, <https://www.icj-cij.org/en/case/90> (15.07.2019).

²³⁴ p.39.

andlaşmanın buna imkân veremeyeceğine karar vermiştir²³⁵. Meşru müdafaa hakkının kullanılmasına ilişkin değerlendirmesinde ise öncelikle İran'ın eylemlerinin meşru müdafaa hakkını gündeme getirecek nitelikte bir saldırı olup olmadığını değerlendirmiş ve eylemlerin silahlı saldırı niteliğinde sayılabilecek etki ve ölçekte olmadığına karar vermiştir. Daha sonra her bir karşı saldırıyı gereklilik ve orantılılık ilkeleri açısından ele almıştır ve saldırıların hedefi petrol platformlarının meşru bir askeri hedef olmadığından bahisle gereklilik ilkesine uygun olmadığına karar vermiştir²³⁶. Orantılılık ilkesi açısından ise iki olayı birbirinden ayırmış; Sea Isle gemisine saldırının ardından Reshedat ve Reselat petrol platformlarına yapılan karşı saldırının gerekli olduğu kabul edilmiş olsaydı orantılılık ilkesine uygun olacağına²³⁷; ancak Samuel B. Roberts gemisinin mayına çarpmasının ardından Salman ve Nasr petrol platformlarına yapılan karşı saldırının gerekli olduğu kabul edilse bile mayına çarpma neticesinde meydana gelen zararlar petrol platformlarının bombalanmasının orantılı olamayacağına karar vermiştir²³⁸.

2.2.1.1.2.5. Adana Güvenlik ve İşbirliği Mutabakatı

ABD ve İran arasında yapılan 1955 tarihli söz konusu deniz ulaşımı ve ticaret serbestisi andlaşmasının güvenliğin teminine ilişkin önlemlerin alınabileceğine dair maddesine benzer şekilde Türkiye ile Suriye arasında 1998 tarihli Adana Güvenlik ve İş Birliği Mutabakatı yapılmıştır. Daha sonra terörle etkin mücadele sağlamak adına söz konusu mutabakat geliştirilmiş ve 2010 yılında yeni haliyle tekrar imzalanmıştır. Söz konusu mutabakatın hangi tedbirleri öngördüğü ve kuvvet kullanımına olanak tanıyıp tanımadığı hususunun incelenmesi çalışmamızın konusu bakımından önem taşımaktadır. Mutabakat sırasıyla, suç ve suçlularla mücadele alanında iş birliği, terör örgütleri ve terörizmle mücadele konusunda iş birliği, örgütlü

²³⁵ p.74-78.

²³⁶ p.73-76.

²³⁷ p.77.

²³⁸ P.77.

suçlarla mücadele alanında iş birliği, genel hükümler ve son hükümlerin yer aldığı beş farklı bölümden oluşmaktadır.

İkinci bölümde yer verilen, terör örgütleri ve terörizmle mücadeleye ilişkin olarak anlaşmaya varılan hususlar şöyledir:

‘Taraflar, iki ülke İç İşleri Bakanlıkları arasında 10 Eylül 2001 tarihinde imzalanan iş birliği anlaşmasının 14. Maddesi ile gelecekte imzalanacak anlaşma ve protokolleri göz önünde bulundurarak terörist eylemlerle mücadele edilmesi amacıyla bir biriyle azami düzeyde iş birliği yapacaktır.

Bu kapsamda;

Madde 7- Taraflar, sınırları içerisinde diğer tarafın güvenliği ve vatandaşlarına yönelik terör eylemlerinin hazırlanması ve işlenmesini önlemek amacıyla etkin tedbirler alacaklardır.

Taraflar, diğer tarafın talebi üzerine terör örgütleri ve terör faaliyetleri ile ilgili her türlü bilgi ve belgeyi birbirlerine ileteceklerdir.

Madde 8- Terör örgütleri ve terörizmle mücadelede iş birliği, bilhassa tarafların güvenliğini etkileyen terör örgütleri, terörist eylemler, terör örgütlerinin eylem metotları, terörizmin finansmanı, ortak sınırların yasadışı olarak kullanılması suretiyle terör örgütü mensuplarının veya lojistik malzeme aktarımı konularındaki bilgi, istihbarat, değerlendirme paylaşımı ile operasyonel iş birliğini kapsayacaktır.

Madde 9- Taraflar, kendi topraklarında radyo ve internet dahil olmak üzere, terör örgütlerinin sesli/görsel veya yazılı yayınlarına izin vermeyecekler. Taraflar, terörizmle mücadelede, kendi topraklarında diğer tarafın aleyhine faaliyet gösteren terör örgütlerinin yazılı ve görsel basın yayın organları ile bağlı diğer paravan kuruluşlarının faaliyetlerine izin vermeyecek ve bunları illegal örgütler olarak değerlendirerek kendi ulusal mevzuatlarına uygun olarak bu alanda etkili tedbirler alacaklardır,

Madde 10- Taraflar, kendi topraklarında terör örgütlerine barınma, konaklama, eğitim, tedavi gibi lojistik destek sağlayan kişi ve kuruluşlara yönelik etkili mücadele yöntemleri geliştirerek uygulamaya koyacaklardır.

Bu bağlamda, terörist unsurların kendi topraklarından diğerine veya üçüncü ülkelere geçişinin önlenmesi için tüm tedbirleri alacaklardır.

Tarafların ilgili kurumlarınca toplanan terör örgütlerinin yasa dışı insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı faaliyetleri ile ilgili bilgi ve belgeler uluslararası forumlarda gündeme getirilecek ve İnterpol'ün kırmızı bülten ve yayımlarıyla aranan bu teröristler teslim edilecektir.

Madde 11- Taraflar, rehin alma ve ulaşım araçlarının kaçırılması gibi konular da dahil olmak üzere, terör eylemlerinin önlenmesi ve mücadele edilmesine ilişkin yöntemler hakkında bilgi ve tecrübe değişiminde bulunacak ve bu konuya ilişkin ortak çalışmalar gerçekleştireceklerdir.

Madde 12- Taraflar, terörün sebepleri, doğası, dinamikleri ve biçimlerinin araştırılması alanında iş birliği yaparak, teröre karşı mücadele eden birime mensup görevlilerin karşılıklı olarak eğitilmeleri amacıyla, staj, seminer, istişare toplantıları düzenleyecekler ve terörle mücadelede kullanılan silah, teçhizat ve teknik donanım konularında bilgi ve tecrübe değişiminde bulunacaklardır.

Madde 13- Taraflar, terörist unsurların ve örgütlerin eline geçmesini önlemek amacıyla terör eylemlerinin hazırlanması ve gerçekleştirilmesinde kullanılacak teknolojik donanım ile her türlü silah ve mühimmat hareketini izleyerek iş birliği ve bilgi değişiminde bulunacaklardır.

Madde 14- Taraflar, terörle mücadele alanında uygulanan iş birliğini gözden geçirmek, gelecekteki iş birliğine dair planlar ortaya koymak ve yeni

*iş birliği alanları önermek üzere bir Ortak Çalışma Grubu kuracaklardır.*²³⁹

Adana Güvenlik ve İş Birliği Mutabakatı'nın terörle mücadeleye ilişkin ilgili maddelerinden anlaşıldığı üzere, yükümlülüğünü ihlal eden tarafa yönelik herhangi bir kuvvet kullanımına izin vermemektedir. Yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlama mekanizması olarak bir gözlemci heyetinin oluşturulmasını ve iki ülke üst düzey yetkilileri arasında doğrudan bağlantının kurulmasını ön görmüştür. Mutabakatın Türkiye için önemi, PKK ve uzantılarının (PYD/YPG) Suriye tarafından terör örgütü olarak nitelendirilmiş olmasıdır. Ayrıca Suriye devleti, mutabakatta bu terör örgütleriyle mücadelede bulunacağını taahhüt etmiştir ve bu anlamda sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüğü söz konusudur.

UAD'ın Nükleer Silahların Hukukiliğine İlişkin Danışma Görüşü ise meşru müdafaa hakkının kullanılmasının orantılılık ve gereklilik ilkelerine bağlı olduğunun teyit edildiği bir başka uluslararası metindir. BM Genel Kurulu'nun, UAD'a yönelttiği 'Uluslararası hukuk nükleer silah kullanımına veya kullanma tehdidinde izin vermekte midir?' sorusuna üzerine UAD, 1996 yılında Nükleer Silahların Hukukiliğine İlişkin Danışma Görüşü'nü vermiştir. Görüşte, nükleer silahların kullanımının uluslararası teamül hukukuyla ya da sözleşmeye dayalı uluslararası hukuk kurallarıyla yasaklanmadığını belirtmiş ve özü itibariyle bir kuvvet kullanımı olduğu için BM Andlaşması m.2 kapsamında yasaklandığını ve m.51 kapsamında meşru müdafaa amacıyla kullanılabilmesinin gereklilik ve orantılılık ilkeleriyle örtüştüğü oranda meşru olabileceğini belirtmiştir²⁴⁰.

²³⁹ Adana Güvenlik ve İşbirliği Mutabakatı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110705M1-12-1.pdf> (15.07.2019).

²⁴⁰ Nükleer Silahların Hukukiliğine İlişkin Danışma Görüşü, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/95/7497.pdf> (15.07.2019).

2.2.1.2. Kolektif Meşru Müdafaa

BM Andlaşması m.51’de bahsi geçen bir başka meşru müdafaa türü, kolektif (ortak, müşterek) meşru müdafadır. İlgili maddede ‘*Bu andlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden hiçbirinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik konseyi uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için gerekli önlemleri alıncaya kadar, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hanel getirmez...*’ denilmek suretiyle kolektif meşru müdafaa hakkına yer verilmiştir. Bu meşru müdafaa türünün anlamı, andlaşma kapsamında bir ülkeye yapılan silahlı saldırı tüm üyelere karşı yapılmış sayılır ve saldırıya karşı üyeler birleşerek meşru müdafaa hakkını kullanırlar²⁴¹. Benzer şekilde NATO ve Varşova Paktı’nın kuruluş amacı ortak güvenliği sağlamaktı yani temeli kolektif meşru müdafaya dayanmaktaydı²⁴².

Kolektif meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için, öncelikle ilgili devlet bakımından bireysel meşru müdafaa hakkının doğmuş olması gerekmektedir. Yani kendisine karşı bir silahlı saldırıda bulunmuş olmalıdır. Devamında, saldırıya uğrayan devlet, diğer devletlere yardım çağrısında bulunmalıdır. Diğer devletlerin, saldırıya uğrayan devletten yardım çağrısı almadan kolektif meşru müdafaa amacıyla harekete geçmesi mümkün değildir. UAD’ın Nikaragua’da Nikaragua’ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası’na ilişkin verdiği kararda da bu husus teyit edilmiştir. Ayrıca devletler arasında, öncesinde kolektif meşru müdafaya ilişkin bir andlaşma yapılmış olmasına da gerek yoktur, silahlı saldırıya uğrayan devletçe yapılan çağrı gerekli ve yeterlidir²⁴³.

UAD’ın Nikaragua’ya ilişkin verdiği ilgili karara konu olan olayda ABD, Nikaragua’nın El Salvador’daki isyancılara silah yardımıyla bulunduğu ve iç karışıklıkları teşvik ettiği iddiasında bulunarak kolektif meşru müdafaa hakkı kapsamında Nikaragua’ya karşı El Salvador yanında

²⁴¹ Aksar, **a.g.e.**, s.118.

²⁴² Caşın, **a.g.e.**, s.1275.

²⁴³ Pazarcı, **a.g.e.**, s.120.

faaliyetlerde bulunduğunu beyan etmiştir. UAD ise olaya ilişkin verdiği kararında;

'El Salvador'la ilgili olarak, Divan, 1979 ile 1981'in ilk ayları arasında, bu ülkenin muhaliflerine Nikaragua'nın ülkesi üzerinden fasıllı silah akışı olduğunu saptamıştır. Ancak, Divan, 1981 yılı başından bu yana, Salvador'un silahlı muhaliflerine önemli ölçüde yardım ulaştığı veya sözü edilen dönemdeki yardımdan Nikaragua hükümetinin sorumlu olduğu kanaatine varmamıştır. Bu sorumluluğun varlığı kabul edilse bile, kolektif meşru müdafadan söz edebilmek için, yardım sağlama eylemini Nikaragua'nın El Salvador'a silahlı saldırısına denk saymak gerekir. Divan, uluslararası teamüller çerçevesinde diğer bir devletteki muhalefete silah sağlamanın o devlete karşı bir silahlı saldırı teşkil ettiği şeklinde düşünmenin mümkün olmadığı kanaatindedir. Silah akışının azami düzeyde olduğu sırada bile Nikaragua hükümetinin müdahil olduğunu var sayarsak, bu bir silahlı saldırı teşkil etmezdi²⁴⁴.' Divan öncelikle kolektif meşru müdafaa hakkının kullanılmasına konu saldırı fiiline ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Nikaragua'nın silah yardımının silahlı saldırı fiili niteliğinde olmadığına olsa bile kolektif meşru müdafaa kapsamında verilen karşılıklı orantılı olduğunun kabul edilemeyeceğine karar vermiştir.

'Kolektif meşru müdafaa hakkının kullanılması, bir silahlı saldırının vukuunu gerekli kılar ve açıktır ki, içine düştüğü kötü duruma mağdur devletin dikkat çekmesi beklenir. Yine açıktır ki, eğer mağdur devlet, kolektif meşru müdafaa gerekçesiyle bir başka devletin yardımına koşmasını istiyorsa, bunu açıkça beyan edecektir. Böylece Divan, ABD'nin kolektif meşru müdafaa gerekçesini değerlendirirken, El Salvador, Honduras ve Kosta Rika'nın davranışlarını incelemelidir. Bu davranışların ilgili devletin bir silahlı saldırıya hedef olduğu inancını yansıtmadığı ve ABD'den kolektif meşru müdafaa gerekçesiyle yardım isteyip istemediği

²⁴⁴ P.30, bknz: Gündüz, a.g.e. s.160

*araştırılmalıdır*²⁴⁵.’ Daha sonra saldırı fiili gerçekleşmiş olsa bile saldırıya uğrayan ve mağdur olan devletin yardım çağrısında bulunmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.

*‘Divan ne ABD’nin iddiaya göre meşru müdafaa hakkı ile haklı kılınan faaliyetlere ilk defa girişmesi sırasında ne de ondan sonraki uzun bir süre ilgili devletlerin böyle bir durumla uyumlu olduğunu gösteren herhangi bir kanıt saptayamamıştır*²⁴⁶.’ Devamında yapılan araştırmalar neticesinde ABD’ye yönelik böyle bir yardım çağrısında bulunulmadığını tespit etmiş ve kolektif meşru müdafaa kapsamında ABD’nin eylemlerinin meşru sayılamayacağı sonucuna varmıştır.

Kolektif meşru müdafaanın en yakın tarihli örneği olarak IŞİD’in Irak’ın ulusal güvenliğine tehlike oluşturması ve Irak devletinin 25 Haziran 2014’te BM’ye bir mektup göndererek²⁴⁷ IŞİD’e karşı mücadelede yardım talep etmesinin ardından ABD ve IŞİD’le Mücadele Uluslararası Koalisyon Güçleri’nin Irak’ta yaptığı hareketler gösterilebilir.

Türkiye’nin hareketlerinin kolektif meşru müdafaa kapsamında değerlendirilebilmesi ise ilgili devletin meşru hükümeti tarafından kolektif meşru müdafaa kapsamında yardım talep edilmesine bağlı olduğu için rejim tarafından böyle bir talep gelmemesinden dolayı ÖSO’yu meşru hükümet olarak tanımasıyla mümkündür.

2.2.2. Meşru Müdahale

Uluslararası hukukta silahlı bir saldırının meşru kabul edilebilmesi kural olarak mümkün değildir. Ancak bazı koşulların varlığı, silahlı saldırıyı meşru bir zemine taşımaktadır.

²⁴⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s.160 P.232.

²⁴⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s.160 p. 233.

²⁴⁷ Irak’ın Bm Güvenlik Konseyi’ne hitaben yazdığı mektup için bkz.: <https://undocs.org/S/2014/440> (15.07.2019).

2.2.2.1. BM Güvenlik Konseyi Kararı ile Kuvvet Kullanma

BM Örgütünün temel amacı, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasıdır. BM Andlaşması'yla kuvvet kullanımını yasaklanmış ve barışın bozulması halinde tekrar sağlanabilmesi için ortak bir güvenlik sistemi oluşturulmuştur²⁴⁸. BM sisteminde, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması hususunda, BM üyeleri, Güvenlik Konseyi kararlarıyla bağlı olacaklarını taahhüt ederek başlıca yetki ve sorumluluğu örgütün organı olan Güvenlik Konseyi'ne bırakmışlardır²⁴⁹. BM Andlaşması'yla BM Güvenlik Konseyi'ne uluslararası barış ve güvenliğin tehdidi, bozulması ve uluslararası barış ve güvenliğe saldırı durumlarında sükunetin yeniden sağlanabilmesi için yetki tanınmıştır. BM Güvenlik Konseyi'ne verilen yetkiler yine BM Andlaşması m.24'de ilgili bölümlerin işaret edilmesi şeklinde düzenlenmiştir²⁵⁰. Güvenlik Konseyi'ne yetki verilmesine ilişkin işaret edilen maddeler ise m.39, m.52, m.53 ve m.54'tür. Tanınan bu yetkiler açısından alacağı önlemler ise m.41 ve .42'de düzenlenmiştir. BM Güvenlik Konseyi kararı kapsamında uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması adına kuvvet kullanılmasının örnekleri; Körfez Savaşı, Somali çatışmaları, Bosna Hersek Savaşı ve Libya İç Savaşı'dır²⁵¹.

Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin bozulduğu, tehdit edildiği veya saldırıya maruz kaldığı hallerde tavsiyelerde bulunur veya BM Andlaşması m.41 ve m.42 bağlamında hangi önlemleri alacağını belirler. BM Andlaşması m.41 silahlı kuvvet kullanımını içermeyen önlemlerden oluşur. Bunlar; ekonomik yaptırımlar, iletişim ve ulaşım araçları yoluyla

²⁴⁸ Fatih Tosun, 'Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı', **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, y.5, C.5, S.9, 2009, ss.89-118.

²⁴⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s.37.

²⁵⁰ BM Andlaşması m.24 için bkz.: Enver Bozkurt, **Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı**, 5.Baskı, Asil, Ankara, 2011, s.680.

²⁵¹ Detaylı bilgi için bkz.: Çağatay Oğuzhan Aytoğu, **'Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları Doğrultusunda İnsani Müdahale'**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

uygulanan yaptırımlar veya diplomatik ilişkilerin kesilmesi olabilir²⁵². BM Andlaşması m.42 ise kuvvet kullanma kapsamında değerlendirilebilecek önlemleri içerir. Örneğin; hava, deniz veya karadan yapılacak askeri operasyonlar, abluka...vb. Ancak m.42'deki önlemlere başvurulabilmesi için m.41'de öngörülen önlemlerin yetersiz kalması veya yetersiz kalacağı kanısına Güvenlik Konseyi tarafından varılmış olması gerekmektedir²⁵³. Burada tedrici bir uygulama söz konusudur. BM Güvenlik Konseyi önce m.39 bağlamında tehdit edilen, saldırıya uğrayan veya bozulan barışın temini için tavsiye niteliğinde girişimlerde bulunmalı daha sonra bunun yetersiz kalması halinde m.41 bağlamında silahlı kuvvet kullanımına varmayan ekonomik, siyasi ve lojistik önlemleri almalı, en son bunların da yetersiz kalması veya kalacağına anlaşılması halinde m.42 bağlamında silahlı kuvvet kullanma kapsamında yer alan önlemlere başvurmalıdır.

BM Güvenlik Konseyi'ne yetki veren diğer bir madde m.52'dir. Bu maddeye göre uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin yerel andlaşmalar yapmış veya kuruluşlar oluşturmuş BM üyesi devletler, aralarında çıkan uyuşmazlıkları BM Güvenlik Konseyi'ne taşımadan önce bu andlaşmalar veya kuruluşlar aracılığıyla ve barışçıl yollarla çözeceklerdir. Barışçıl yollarla çözüme ulaşılamaması halinde, Güvenlik Konseyi kendi yetkisinde alınan zorlayıcı önlemlerin uygulanması için yerel kuruluşlara yetki tanıyabilir²⁵⁴. Güvenlik Konseyi'nin m.52 bağlamında aldığı kararlar uluslararası barış ve güvenliğin bölgesel andlaşmalar veya kuruluşlar aracılığı ile sağlanmasına imkân verir.

Türkiye'nin yaptığı hareketlara ilişkin herhangi bir BM Güvenlik Konseyi kararı olmaması nedeniyle hareketları bu kapsamda değerlendirmek mümkün değildir.

²⁵² Mustafa Şeyhmus Küpeli, 'Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri', **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, y.3, C.3, S.1, 2016, ss.97-135.

²⁵³ BM Andlaşması m.42 için bkz.: Bozkurt, **a.g.e.**, s.683.

²⁵⁴ BM Andlaşması m.52 için bkz.: Bozkurt, **a.g.e.**, s.685.

2.2.2.2. İnsani Müdahale

İnsani müdahale, devlet veya devlet topluluklarının üçüncü bir devletin ülkesindeki bireylere yönelik gerçekleştirilen yaygın insan hakkı ihlallerinin önlenmesi amacıyla kuvvet kullanılması veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunulmasıdır²⁵⁵. İnsani müdahale kapsamında kuvvet kullanılması doktrinde tartışmalıdır. Çünkü bu müdahale biçimine ilişkin bir düzenlemeye, BM Andlaşması, NATO Andlaşması veya herhangi bir uluslararası metinde yer verilmemiştir²⁵⁶ ve insani amaçla müdahalede bulunmanın bir kuvvet kullanımına dayanması, bunun da BM Andlaşması m.2'nin ihlaline yol açıyor olması ve de ilgili devletin egemenlik haklarının çiğnenmesi yatmaktadır. İnsani müdahale özü itibariyle, müdahalenin BM Güvenlik Konseyi kararına dayanmadan yapılması şeklinde olsa da uygulamada insani müdahale olarak değerlendirilen müdahalelerde BM Güvenlik Konseyi kararı mevcuttur. Bu nedenle de ilgili müdahalelerin hukuki niteliğinin ne olduğu doktrinde tartışmalıdır. UAD'ın Yugoslavya tarafından NATO üyesi devletlere karşı açılan 'Kuvvet Kullanmanın Hukukiliği Davası'nı yetkisiz olduğu gerekçesi ile reddetmesi, uluslararası hukuk açısından büyük bir kayıptır²⁵⁷. Nitekim bu davanın neticesinde mahkemenin vereceği kadar uluslararası hukukta var olan büyük bir boşluğu doldurmuş olacaktı. Bu müdahalelere örnek olarak; Körfez Savaşı, Kore Savaşı veya Bosna Savaşı'nda yapılan müdahaleler gösterilebilir²⁵⁸.

Doktrinde insani müdahalenin meşruiyeti tartışmalı olmakla birlikte şu koşulların sağlanmasının, insani müdahale kavramını ve bu bağlamda kuvvet kullanılmasını kısmen belirsizlikten kurtaracağı Avrupa Parlamentosu'nun 1994 tarihli kararında belirtilmiştir: Öncesinde barışçıl yöntemlerin tüketilmesi, ağır insan hakkı ihlallerine maruz kalan grupların

²⁵⁵ Sertaç Hami Başeren, 'Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmasının Sınırları', 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,2003, s.174.

²⁵⁶ Aksar, **a.g.e.**, s.119.

²⁵⁷ Aksar, **a.g.e.**, s.121.

²⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Aytoğu, **a.g.e.**, s.55 vd.

uluslararası toplumdan yardım talebi, yapılan müdahalenin orantılı olması, müdahale kararının çok taraflı alınarak devletlerin şahsi çıkarlarını gözetmelerinin önlenmesi²⁵⁹.

Türkiye'nin hareketlerinin meşruiyeti açısından bakıldığında ise Türkiye'nin insani müdahale doktrinine dayanması ve rejimin yaptığı katliamları gerekçe göstermesi mümkündür; ancak hali hazırda uluslararası hukukta meşruiyeti tartışmalı olan bir doktrinin gerekçe gösterilmesi zayıf bir hukuki dayanak olacaktır.

2.2.2.3. Koruma Sorumluluğu

İnsani müdahalenin uluslararası hukukta hem teorik hem uygulama olarak yetersiz kalması, insanlığa karşı işlenen suçların önlenmesi amacıyla yeni arayışları doğurmuştur. 1999 yılında BM Genel Sekreteri Kofi Annan, BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasında, insani müdahale amacıyla kuvvet kullanımının egemenliğe saldırı niteliği taşıdığı kabul edilmesi halinde ağır insan hakkı ihlallerinin önlenmesine yönelik ne yapılabileceği sorusunu yönelterek uluslararası hukuktaki bu çatışmanın giderilmesi gerektiğini dile getirmiştir²⁶⁰. Bu konuşmanın ardından Kanada hükümeti, Müdahale ve Devlet Egemenliğine İlişkin Uluslararası Komisyon'u kurarak konuya ilişkin çalışmalara başlamıştır. Komisyon tarafından 2001 yılında 'Koruma Sorumluluğu' adlı rapor yayınlanmış ve koruma sorumluluğu kavramına ilk kez bu raporda yer verilmiştir²⁶¹.

Koruma sorumluluğu kavram olarak; halkını koruma görevini yerine getirmede acziyete düşen devlete, soykırım, insanlığa karşı suç, savaş suçları ve etnik temizlik gibi ağır insan hakkı ihlallerinin önlenmesi amacıyla BM Güvenlik Konseyi kararı ile uluslararası toplumun, ilgili

²⁵⁹ Avrupa Parlamentosu 1994 tarihli insani gerekçelerle müdahale hakkı kararı için bkz.: Kenan Dülger, 'Avrupa Parlamentosunun İnsani Müdahale Kriterleri Hakkındaki Kararı', **Küresel Bakış**, y.2, C.2, S.6, 2012, ss.111-116.

²⁶⁰ Naim Demirel, 'Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu', **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimi Dergisi**, y.1, C.1, Sayı:1, 2013, ss.152-172.

²⁶¹ Aksar, **a.g.e.**, s.122,123.

devlete, yardım amaçlı kuvvet kullanmasıdır²⁶². Koruma sorumluluğunun teorik olarak temeli ‘sorumluluk olarak egemenlik’ anlayışına dayanır. Yani egemen olan devlet aynı zamanda halkından sorumludur. Egemenin bu sorumluluğu yerine getirmemesi veya getirememesi halinde uluslararası toplum BM aracılığı ile halkı korumak için uygun araçları kullanma sorumluluğuna sahiptir²⁶³. Hukuki niteliği konusunda görüş birliği olmamakla birlikte NATO’nun Kosova’ya müdahalesi bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Müdahale ve Devlet Egemenliğine İlişkin Uluslararası Komisyon’un koruma sorumluluğu raporunda yer verildiği üzere; ancak BM Güvenlik Konseyi kararına uygun olarak kuvvet kullanılabilir²⁶⁴, tek taraflı müdahale söz konusu olamaz. İkinci olarak, etnik temizlik, soykırım, savaş suçu ve insanlığa karşı suç olarak nitelendirilebilecek ağır insan hakkı ihlalleri söz konusu olmalıdır. Üçüncü olarak; askeri müdahalenin tek ve yegâne amacı ihlallerin ortadan kaldırılması olmalıdır. Dördüncü olarak askeri müdahale amaçla orantılı olmalıdır. Beşinci olarak kuvvet kullanmaya başvurulmadan önce uluslararası toplum başka yöntemlerle bu tehdidi etkisiz hale getirememiş olmalıdır. Altıncı ve son olarak koruma sorumluluğu kapsamında yapılan müdahale daha büyük kayıplara neden olamamalıdır²⁶⁵.

Müdahale ve Devlet Egemenliğine İlişkin Uluslararası Komisyon’a göre koruma sorumluluğu üç ayaklı bir yapıya sahiptir; önleme sorumluluğu, harekete geçme sorumluluğu ve yeniden inşa sorumluluğu. Önleme sorumluluğu her egemen ağır insan hakkı ihlallerinin meydana gelmesini önlemekle yükümlü olmasıdır. Harekete geçme sorumluluğu ise

²⁶² Sur, **a.g.e.**, s.179 Ayrıca bkz.: Adem Ali İren, Muharrem Gürkaynak, ‘Mutlak Güç Ya Da Sınırsız Sorumluluk: Devlet Egemenliği Ve Uluslararası Toplumun Koruma Sorumluluğu’, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, y.2, C.2, S.24, 2016, ss.135-158

²⁶³ Luke Glanville, ‘The Antecedents of ‘Sovereignty as Responsibility’, **European Journal of International Relations**, y.2, C.2, S.17, 2010, ss.233–255.

²⁶⁴ Lider Bal, ‘Uluslararası Toplumun Koruma Sorumluluğu Kapsamında Askeri Müdahale’, **Zirve Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, y.1, C.1, S.1, Eylül 2012, ss.85-108.

²⁶⁵ Müdahale ve Devlet Egemenliğine İlişkin Uluslararası Komisyon’un Koruma Sorumluluğu Raporu, <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> (15.07.2019).

önlemenin mümkün olmadığı halde gündeme gelir, ihlallerin meydana geldiğinin anlaşıldığı andan itibaren ihlalin meydana geldiği bölgeye müdahalede bulunulması ve ihlalin sonlandırılmasına dair sorumluluktur. Koruma sorumluluğunun son ayağı olan yeniden inşa sorumluluğu ise ihlalin sona erdirilmesinden sonra müdahalede bulunan güçlerin bölgede barış ve güveni tesis etme yükümlülüğüdür. Uluslararası barış ve güvenliğin bozulmasından yeniden tesis edilmesine kadar geçen sürede meydana gelebilecek hak ihlallerinin büyüklüğü nedeniyle bu ihlallerin en başından engellenmesi amacına hizmet eden önleme sorumluluğu, koruma sorumluluğunun en önemli ayağıdır²⁶⁶.

Koruma sorumluluğunun BM Güvenlik Konseyi'nin kararını gerektiriyor olması Türkiye'nin hareketleri açısından değerlendirildiğinde buna ilişkin bir karar olmaması nedeniyle meşru bir gerekçe olarak kabul edilmesi mümkün değildir.

2.2.2.4. Davetle Müdahale

Davetle müdahale, kendi ülkesinde gerçekleşen, uluslararası silahlı çatışmalar boyutuna varmayan çatışmaları bertaraf etmek için ilgili devletin hükümetinin yabancı bir devletten yardım istemesidir²⁶⁷. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun tanımına göre ise 'istek üzerine askeri yardım, diğer devlete o devletin isteği üzerine silahlı güçlerini gönderen bir devletin doğrudan askeri yardımı anlamına gelir'²⁶⁸. Uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağı, jus cogens norm olma özelliği taşımaktadır. Jus cogens norm olması demek emredici nitelikte olup aksinin kararlaştırılmaması anlamına gelmektedir. Kuvvet kullanma yasağının jus cogens norm olma özelliği UAD'nin Nikaragua kararı ile de teyit edilmiştir. Davetle müdahale

²⁶⁶Sercan Reçber, 'İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu', https://www.academia.edu/38441203/%C4%B0nsanc%C4%B1_M%C3%BCdahale_ve_Koruma_Sorumlulu%C4%9Fu.docx (18.07.2019).

²⁶⁷Gökhan Albayrak, 'Uluslararası Hukukta Davetle Müdahale', http://acm.klu.edu.tr/dosyalar/birimler/acm/dosyalar/dosya_ve_belgeler/24407633.pdf (18.07.2019).

²⁶⁸Uluslararası Hukuk Komisyonu, **Devlet Sorumluluğu**, http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_318_add5_7.pdf (18.07.2019).

de özü itibariyle kuvvet kullanma niteliğinde olmasına rağmen onu meşru kılan husus davet eden devletin rızasının varlığıdır. Rıza, uluslararası sorumluluğun doğmasını engelleyen, ilgili fiili hukuka uygun hale getiren bir niteliğe sahiptir. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 2001 tarihli Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilleri Dolayısıyla Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Metin m.20'de rıza, 'Bir devletin, eylemin diğer bir devlet tarafından işlenmesine geçerli rıza göstermesi bu eylemin ilk devlet bakımından hukuka aykırı bir eylem teşkil etmesini, eylem rızasının sınırları içinde kaldığı müddetçe, ortadan kaldırır. Ancak rıza geri çekildiğinde ya da artık geçerli olmadığına, devletin sorumluluğu mevcuttur ve spesifik olarak kuvvet kullanma hukuku bağlamında müdahale bir saldırı (ve buna göre normatif anlamda illegal bir müdahale) haline gelir.' Şeklinde, davet, düzenlenmiştir²⁶⁹. Yapılacak müdahaleye önceden rıza gösterilmesi yani davet, meydana gelen olay üzerine spesifik olarak ya da önceden bir anlaşma yapmak suretiyle gerçekleştirilebilir²⁷⁰. Jus cogens bir norma aykırı herhangi bir anlaşma yapılmasının anlaşmayı geçersiz kılacağı yönünde görüş bildiren yazarlar olmakla birlikte ağırlıklı görüş, rızanın niteliğinden dolayı hukuka uygun olduğu yönündedir²⁷¹. Davet eden devlet, birden fazla devleti veya bir uluslararası örgütü de müdahaleye çağırabilir²⁷². Davetle müdahalenin en yakın örnekleri; 1979 Afganistan, 1987 Sri Lanka ve 2013 Mali'ye yapılan müdahaledir²⁷³.

²⁶⁹ Aktaran Fatma Taşdemir, **Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk**, 1.baskı, Nobel, Ankara, 2016, s.172.

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 2001 tarihli 'Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilleri Dolayısıyla Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak' m.20 için bkz.: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (15.06.2019)

²⁷⁰ Olivier Corten, **The Law Against War: The Prohibition on the Use of Force in Contemporary International Law**, 1. Baskı, Hart Publishing, Oxford, 2010, s.254.

²⁷¹ Carlotta Cassani, Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak Hukukta Rıza, (çev.) Muharrem ÖZEN, **TBB Dergisi**, y.31, C.31, S.77, 2008, s. 237.

²⁷² Mehmet Öncü, 'BM Barışı Koruma Operasyonlarının Hukuki Temelleri', **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, y.2, C.2, S.6, 2006, ss.31-57.

²⁷³ Detaylı bilgi için bkz.: Abdullah Tunç, 'Uluslararası Hukukta Davetle Müdahale' https://www.academia.edu/33689832/ULUSLARARASI_HUKUKTA_DAVETLE_M%C3%9CDAHALE (18.07.2019).

Davetle müdahaleye ilişkin uluslararası hukuk kuralı, bir iç karışıklık halinde hiçbir devletin isyancı grupları destekleyemeyeceği şeklindedir. Yalnızca ilgili devletin hükümetinin desteklenebileceği ve karışıklıkların iç savaş boyutuna varması halinde üçüncü devletlerin tam tarafsız olması gerektiği kabul edilmektedir. İspanya İç Savaşı'nın²⁷⁴ ardından bu kural, farklı bir şekilde yorumlanarak uygulanmıştır. Şöyle ki, herhangi bir devletin ya da hükümetin tanınması üçüncü devletlerin nezdinde olmaktadır ve devletler egemen olmalarından kaynaklı olarak herhangi bir devleti veya hükümeti tanıma serbestisine sahiptirler. Bu bağlamda üçüncü bir devlet, istediği grubu meşru hükümet olarak tanıyabilir ve tanımak kaydıyla seçtiği tarafı destekleyebilir²⁷⁵. Hatta üçüncü devletler, tanıdığı hükümetle birlikte ortak meşru müdafaa hakkı kapsamında iç savaşa dahil olabilirler. Bu durum, Türkiye'nin yaptığı operasyonların uluslararası hukuk nezdinde meşruiyeti için oldukça önemlidir. Çünkü Türkiye'nin ÖSO'yu meşru hükümet olarak tanınması halinde, yapılan operasyonların niteliği, davetle müdahale veya ortak meşru müdafaa kapsamında değerlendirilebilecektir.

Davet işlemi, davet eden devletin rızasını beyan etmesinden ibarettir, geçerli bir davetten bahsedebilmek için bazı koşulların bulunması gerekmektedir:

1. Davet eden hükümetin, devleti temsil etmeye yetkili olması: Davet eden hükümete ilişkin bu husus davetin şekli unsurudur²⁷⁶. Davet eden hükümetin devleti temsile yetkili olmasıyla ilgili farklı görüşler vardır. Ülkenin kontrolünde etkin rol oynayan tarafın yani de facto kontrolün kıstas olarak kabul edilmesini savunanlar olduğu gibi demokratik olarak meşru olmanın ve halkın iradesini yansıtmanın kıstas olarak kabul edilmesini

²⁷⁴ İspanya İç Savaşı'na dair detaylı bilgi için bkz.:

<https://tarihbilgi.org/ispanya-ic-savasi-nedir/> (18.07.2019).

²⁷⁵ Wolfgang Friedmann, 'Intervention, Civil War and Role of International Law', **American Society of International Law**, y.1, C.1, S.59, 1965, ss.67-81.

²⁷⁶Albayrak, a.g.e., s.5.

savunanlar da vardır. Bununla birlikte daveti yapacak makamın düzeyi de üzerinde uzlaşılabilmiş bir konu değildir²⁷⁷.

2. Davet eden hükümetin iradesinin yansıması: Davet eden hükümetin iradesi sakatlanmış olmamalıdır. Yani akdi veya daveti yapan devlet yetkilisi üzerinde kuvvet kullanma ya da kuvvet kullanma tehdidi ile bir baskı kurulmuş olmamalı, söz konusu işlem devletin hür iradesini yansıtmalıdır. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m.52’de belirtildiği üzere siyasi veya ekonomik baskılar irade sakatlığı oluşturmaya elverişli kabul edilmemiştir²⁷⁸.

3. Sınırlı olması: Davetin içeriğinin sınırlı olması, davetin uluslararası hukuka uygunluğunun belirlenmesi ve iç işlere karışmama ilkesinin uygulanabilirliği anlamında önem taşımaktadır. Sınırlamayla bir nevi davetle gelen yabancı askeri güçlerin buldukları süre boyunca nasıl davranacakları belirlenir. Söz konusu sınırlama, zaman, mekân veya yapılacak faaliyetler bakımından olabilir. Davet, davet eden devlet tarafından istenildiği zaman geri alınabilir. Yabancı askeri gücün faaliyetlerinden davet eden devlet sorumludur. Çünkü gelen askeri grup ev sahibi devletin denetimi altında kabul edilir²⁷⁹. Bu nedenle davetin içerik olarak sınırlandırılması son derece önemlidir.

3. Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları’nın Hukuki Niteliği

Türkiye’nin harekatları, kuvvet kullanma kapsamında değerlendirilirken belli başlı hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki doğrudan ya da dolaylı bir askeri güç kullanımı var mıdır? İkincisi ise var olan askeri güç kullanımı belirli bir yoğunluğa ulaşmış mıdır?

²⁷⁷ Albayrak, a.g.e., s.7.

²⁷⁸ Mehmet Emin Çağırın, *Uluslararası Hukukta Devletin Tek Taraflı İşlemleri*, 1. Baskı, Platin, Ankara, 2005, s.498.

²⁷⁹ Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun 2001 tarihli ‘Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilleri Dolayısıyla Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak’ m.8 için bkz.:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (18.07.2019).

Kuvvet kullanma, uluslararası hukukta bir devletin askeri gücü aracılığı ile bir başka devlet üzerinde zorlamada bulunması olarak tanımlanmıştır²⁸⁰. Halihazırda Türkiye'nin hareketleri askeri güç kullanımını ve bu hususta herhangi bir tartışma yoktur. Türkiye bu hareketleri TSK ve ÖSO²⁸¹ ile birlikte gerçekleştirmiştir. TSK, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kendi militer gücüdür ve TSK aracılığı ile operasyonların yapılması doğrudan kuvvet kullanımı kapsamındadır. ÖSO ise Suriye'deki paramiliter muhalif bir gruptur. Nikaragua'da Nikaragua'ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası'na ilişkin kararda da belirtildiği üzere paramiliter gruplar aracılığı ile dolaylı olarak kuvvet kullanımı mümkündür. Bu kapsamda ÖSO ile birlikte hareket edilmesi dolaylı kuvvet kullanımı teşkil etmektedir.

Doğrudan veya dolaylı kuvvet kullanımının aynı zamanda belirli bir yoğunluğa da ulaşmış olması gerekmektedir. Açıkça belirtilmemiş olsa da BM Genel Kurulu'nun 1974 tarihli Saldırının Tanımlanması Kararı'nda yer verilen saldırı niteliğine sahip fiiller belirli bir düzeyin üstünde kuvvet kullanımını içermektedirler. Ayrıca yine Nikaragua davasına ilişkin verilen kararda UAD, militer ve paramiliter faaliyetlere ilişkin olarak belirli bir nicelik aramıştır. Bu nicelik arayışının sonucu olarak, ABD'nin Nikaragua'ya yönelik iddiası olan El Salvador hükümetine karşı paramiliter gruplar aracılığı ile kuvvet kullanıldığı iddiasını, Nikaragua tarafından gerçekleştirilen ilgili faaliyetlerin kuvvet kullanma yoğunluğuna ulaşmadığı gerekçesi ile yerinde bulmamıştır. 1974 tarihli Saldırının Tanımlanması Kararından ve Nikaragua davasından anlaşıldığı üzere, militer ve paramiliter faaliyetlerin kuvvet kullanma kapsamında değerlendirilebilmesi için nicelik olarak ilgili devletin egemenlik haklarını ihlal eder boyutta olması gerekmektedir. Bu anlamda Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları hem TSK hem de ÖSO aracılığı ile yapılan faaliyetler bakımından kuvvet

²⁸⁰ Keskin, **a.g.m.**, ss. 153-154

²⁸¹ Uluslararası sorumluluk hukuku anlamında ÖSO ile birlikte mi yoksa ÖSO'nun yanında mı hareket edildiği hususu farklı sonuçlar doğursa da burada ÖSO, paramiliter bir grup olarak değerlendirilmiştir.

kullanma yoğunluğuna ulaşmıştır. Halihazırda bu hususta bir tartışma söz konusu değildir.

Yapılan hareketlerin hukukiliğinin tespitini SO'nun durumuna göre yapmak yerinde olacaktır. SO ya hareketlarda aracı olan paramiliter muhalif bir gruptur ya da kendisiyle hareket edilen Suriye'nin meşru hükümetidir.

İlk ihtimalde SO, Türkiye'nin de facto organı sıfatına sahiptir. Aralarında resmi bir bağ bulunmasa da Türkiye'nin emir ve talimatları doğrultusunda hareket eden bir paramiliter gruptur. Aralarında resmi/hukuki bir bağ olmaması nedeniyle SO'nun faaliyetleri dolayısıyla sorumluluk bu paramiliter grup üzerinde kurulan etkin kontrol sebebiyle Türkiye'ye atfedilebilmektedir. Meşru hükümet olarak tanınmaması nedeniyle hareketlerin yapılmasına yönelik irade beyanı kuvvet kullanımına meşruiyet kazandırma anlamında önem taşımamaktadır. Bu durumda Türkiye'nin kuvvet kullanımına meşruiyet sağlayabilecek gerekçe meşru müdafaa hakkının kullanılmış olmasıdır.

Meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için ilk olarak silahlı bir saldırının varlığı aranmaktadır. Terör unsurlarınca yapılan bombalı ve silahlı eylemler 1974 tarihli Saldırının Tanımlanması Kararı kapsamında yoğunluk ve içerik bakımından silahlı saldırı niteliğine sahiptir. Esasında 11 Eylül 2001 saldırılarına kadar yalnızca devletlerin silahlı saldırı fiilini gerçekleştirmeye ehil olabileceği kabul edilmekteydi. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası bir terör grubunun da silahlı saldırı niteliğinde eylemlerde bulunmaya ehil olduğu kabul edilmiştir. Uluslararası metinlerden olan BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Eylül 2001 tarihli kararıyla terör gruplarından gelen saldırılara karşı da meşru müdafaa hakkının bu grupları destekleyen devletin ülkesinde kullanılabilmesi belirtilmiştir. Bu bağlamda ABD'nin Afganistan'a müdahalesine izin vermiştir. Meşru müdafaa hakkıyla ilgili değişen bu durum Bush Doktrini ile de uluslararası hukukta teorik çerçeveye oturtulmuştur.

İkinci olarak, meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için, silahlı saldırıya karşılıklı verilmesi, gerekli ve verilen karşılıklı ilk saldırıyla orantılı

olmalıdır. Gereklilik hususunda Caroline olayına ilişkin hakemlik kurulunun yaptığı tespitler oldukça önemlidir. Hakemlik kurulu meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için saldırının ani, karşı konulamaz ve başka bir yola başvurulmasına imkan vermeyen nitelikte olması gerektiğini belirtmiştir. Terör unsurlarının Türkiye'ye yönelik eylemleri bu bağlamda ani ve öngörülemez niteliktedir. Aynı zamanda meşru bir muhatapın yokluğu barışçıl çözüm yollarına başvurulmasını da imkan dahilinden çıkartmaktadır. Sınır güvenliğinin artırılması ya da sınırın bir duvarla tamamen kapatılması da saldırıların bertaraf edilmesi adına uzun vadeli etkin bir çözüm değildir. Zira Türkiye devlet olma iddiasında bulunan ve doğrudan kendi ulusal bütünlüğünü hedef alan terör unsurlarıyla sınır komşusu olmuştur ve yaşanacak herhangi bir hadisede Türkiye'nin meşru bir muhatapı olmayacaktır. Diğer yandan saldırının ani ve başka türlü bertaraf edilemez oluşu saldırı fiilinin halihazırda devam ediyor olmasını gerektirmektedir. Doktrinde kimi yazarlarca yakın ve muhtemel bir saldırının meşru müdafaa hakkının kullanılmasına imkan vereceği savunulsa da hem doktrinde ağırlıklı olarak hem de uluslararası yargı kararlarında muhtemel bir saldırının meşru müdafaa hakkı kapsamında gereklik koşulunu sağlamadığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda yapılan hareketler, terör unsurlarının Türkiye'ye yönelik süreklilik arz eden eylemlerinin bertaraf edilmesi için gerekli ve yeterli düzeydedir. Halihazırda hareketlerin orantılılığı ile ilgili bir tartışma söz konusu değildir.

Yapılan hareketler, saldırı fiilinin varlığı, gereklik ve orantılılık bakımından meşru müdafaa hakkının kullanılmasının koşullarını sağlamaktadır. Ayrıca meşru müdafaa hakkının sadece devletlerin değil devlet dışı aktörlerin silahlı saldırılarına karşı bu aktörleri aktif ya da pasif olarak destekleyen devletin ülkesinde de kullanılabilmesi BM Güvenlik Konseyi'nin 11 Eylül saldırıları sonrası verdiği kararda belirtilmiştir. Ancak tartışma konusu olan husus Suriye'nin ilgili terör unsurlarını aktif ya da pasif olarak desteklemesi söz konusu değildir ve aynı zamanda bu terör unsurlarının eylemlerini önlemede aciz durumdadır. Bu durumda meşru

müdafaa hakkının kullanılması hedef Suriye'nin egemenlik hakkını ihlal ederken kullanılmaması ise Türkiye'nin egemenlik hakkının ihlali ve ulusal güvenliğinin tehdidi anlamına gelmektedir. Bu tartışmaya açık durum uluslararası hukukta isteksiz ve aciz devlet doktrini olarak adlandırılmaktadır. Uluslararası hukuk doktrininde yazarlar arasında bu konuya ilişkin bir görüş birliği sağlanamamıştır. Ancak kanaatimizce terör saldırılarının sadece yöneldiği devleti değil uluslararası barış ve güvenliği de tehdit etmesi sebebiyle, ülkesindeki terör unsurlarını etkisiz hale getirmede aciz veya isteksiz olan devletin ülkesinde bu terör unsurlarına karşı hareket düzenlenmesi uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmemektedir.

ÖSO'nun Suriye devletinin meşru hükümeti olarak tanındığı ikinci ihtimalde, ÖSO'nun yapılan harekatlara yönelik irade beyanına uluslararası hukuk kapsamında bir değer atfedilmektedir. Yapılan harekatlar, meşru hükümet olan ÖSO'nun olumlu iradesinin bulunması halinde davetle müdahale veya ÖSO'nun meşru müdafaa hakkına binaen kolektif meşru müdafaa olarak nitelendirilebilmektedir. Ayrıca söz konusu olumlu irade beyanından dolayı, Türkiye'nin bireysel meşru müdafaa hakkını Suriye topraklarında kullanması Suriye devletinin egemenlik haklarını ihlal eder nitelikten çıkmaktadır. Türkiye'nin kendi nezdinde doğan meşru müdafaa hakkı kapsamında ÖSO ile birlikte hareket etmesi ise bu bağlamda kolektif meşru müdafaa hakkının kullanılması niteliğinde olacaktır. ÖSO'nun kolektif meşru müdafaa hakkı bakımından ele alındığında ise meşru müdafaa hakkının koşullarından olan saldırı fiilinin ÖSO'ya yönelik olarak üçüncü bir devlet ya da üçüncü bir devletin desteklediği terör unsuru tarafından gerçekleştirilmediği görülmektedir. Bu durumda ÖSO, meşru hükümet olarak tanınsa bile terör unsurları ile mücadelede ÖSO nezdinde doğan bir meşru müdafaa hakkı yoktur.

Davetle müdahale ve kolektif meşru müdafaa arasındaki fark davetle müdahalenin özü itibariyle uluslararası düzeye varmayan iç çatışmalarda ev sahibi devletin davetiyle mümkün olmasıdır. Kolektif meşru müdafaa ise meşru müdafaa hakkını doğuran koşulların ilgili devlet nezdinde doğmasına

bağlıdır ve bu kapsamda kuvvet kullanılması üçüncü bir devlete yönelik olmaktadır.

Davetle müdahale, uluslararası sorumluluk hukuku kapsamında hukuka uygunluk sebeplerinden “rıza”yı mahiyetinde barındırmaktadır. Hukuken geçerli bir davetin varlığı; davet eden hükümetin devleti temsile yetkili olmasına, davete ilişkin irade beyanının açıkça ve herhangi bir baskıya dayanmadan yapılmasına ve davetin içeriğinin sınırlandırılmış olmasına bağlıdır. Uluslararası toplumda davetin geçerliliğine ilişkin olarak irade beyanı veya davetin içeriğinin sınırlandırılmış olması hususunda herhangi bir tartışma yoktur. Tartışmalı olan husus, Suriye devletinin meşru temsilcisinin/meşru hükümetinin kim olduğudur. Doktrinde devleti temsile yetkili hükümetin belirlenmesi konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşü benimseyen yazarlara göre ülkede etkin kontrolü sağlayan de facto hükümetin temsil yetkisi meşrudur. İkinci görüşü benimseyen yazarlara göre ise yapılan demokratik seçimlerde devleti temsile yetki kazanan hükümetin temsil yetkisi meşrudur. Her ne kadar doktrinde bu konuya ilişkin görüşler var olsa da devletlerin veya hükümetlerin tanınması egemen eşit güçler olan devletler nezdinde gerçekleşmektedir ve devletler diledikleri tarafı meşru hükümet olarak tanıyabilmektedirler. Bu durumun en açık örneği İspanya İç Savaşı’nda Franco hükümetinin ne de facto ne de seçilmiş hükümet olmasına rağmen tanınmasıdır. Bu kapsamda Türkiye’nin ÖSO’yu tanınmasında ve hareketlerin davetle müdahale kapsamında değerlendirilmesinde bir sakınca yoktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA SORUMLULUK KAVRAMI VE TÜRKİYE’NİN FIRAT KALKANI VE ZEYTİN DALI HAREKATLARI DOLAYISIYLA SORUMLULUĞU

1. Genel Olarak

Türkiye’nin yaptığı Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları’nın uluslararası hukukta kuvvet kullanma kapsamında hukuki nitelendirmesi önceki bölümde yapılmıştır. Bu bölümde ise öncelikle uluslararası hukukta devletlerin sorumluluğu konusu ele alınacak, daha sonra Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları, devletlerin uluslararası sorumluluğu bakımından değerlendirilecektir. Bu bölüm iki ana başlıktan ve bu başlıkların alt başlıklarından oluşmaktadır.

İlk başlıkta uluslararası sorumluluk kavramı ele alınacaktır. Çalışmamızın konusu gereği devletlerin uluslararası sorumluluğuna yoğunlaşılacak teorik alt yapısı incelenecektir.

İkinci başlıkta devletlerin uluslararası sorumluluğunun doğması ele alınacaktır. Sorumluluğun koşulları olan; uluslararası bir yükümlülüğün ihlali, ihlalin devlete isnat edilebilirliği, hukuka uygunluk sebeplerinin bulunmaması, kusur ve zarar unsurlarına ayrı başlıklar altında yer verilecektir.

2. Uluslararası Sorumluluk Kavramı

Sorumluluk kurumu toplumsal düzenin temelini oluşturur. Çünkü toplumsal düzenin varlığı, kuralları ve bir hukuk düzenini, hukuk düzeni ise bundan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin sorumlu tutulmasını gerektirir²⁸². Bu sorumlu tutulma neticesinde düzeni bozanlar

²⁸² Bozkurt/Erdal/Poyraz, a.g.e., s.299.

çeşitli yaptırımlara tabi tutulur ve bozulan düzen yeniden sağlanır. Bu durum, devletlerden ve uluslararası örgütlerden oluşan uluslararası toplum için de geçerlidir. Ancak uluslararası toplumda sorumluluk kurumunun gelişimi, sùjeleri bireyler olan iç hukuktan farklı şekilde olmuştur. Bunun nedeni, uluslararası toplumun kendine has özellikleridir. Uluslararası toplum hiçbirinin diğereine üstünlüğünün olmadığı egemen eşit sùjelerden oluşmaktadır. Devletlerin egemen eşitliği, tüm devletlerin, devletin üstün bir otoriteye ihtiyaç duymaksızın iç ve dış işlerinde bağımsız ve tam yetkili olması anlamına gelen egemenlik bağlamında eşit olmalarıdır²⁸³. Devletlerin, nüfus, ekonomi, coğrafya gibi farklı koşullarda olmalarına rağmen aynı derecede egemen sayılmaları, uluslararası toplumda kanun önünde aynı haklara, yükümlülükler ve sorumluluklara sahip olmaları sonucunu doğurmuştur²⁸⁴. Aynı zamanda bu egemen eşitlik nedeniyle uluslararası toplumda iç hukuktaki gibi kuralları koyan ve uyulmaması halinde yaptırım uygulayan üst bir otorite yoktur. Kurallar, toplumun sùjeleri tarafından oluşturulur ve kurallara uyulması yine toplumun sùjelerinin kuralların bağlayıcılığına olan inançlarıyla sağlanır²⁸⁵. Tüm sùjelerin egemen olması nedeniyle bu egemenlik anlayışının sınırlarının ne olacağı ise zamanla farklı görüşleri doğurmuştur.

19. yüzyıla kadar, devletin egemenlik hakkının mutlak olduğu bu nedenle egemenin iç hukukta veya uluslararası hukukta sorumlu tutulmasının egemenlik hakkıyla bağdaşmayacağı anlayışı hâkim olmuştur. 19. Yüzyıldan sonra ise bir devletin yani egemenin ülkesindeki faaliyetlerden dolayı bir başka egemen gücün olumsuz etkilenmesinin mümkün hale gelmesi nedeniyle bu anlayış değişmiştir. 19. Yüzyılı bu anlamda kırılma noktası yapan, bilim ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler nedeniyle devletlerin faaliyetlerinin ülke sınırlarının dışına taşmasıdır. Bu durum devletin 19. Yüzyıla kadar mutlak kabul edilen

²⁸³ Sur, **a.g.e.**, s.115.

²⁸⁴ Ulrich K. Preuß, 'Devletlerin Eşitliği ve Anayasal Bir Küresel Düzende Anlamı', **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, y.1, C.1, S.1, 2011, s.136.

²⁸⁵ Pazarcı, **a.g.e.**, s.5.

egemenliğinin, başka egemenlere olan etkisi nedeniyle sınırlandırılması gerektiğini göstermiştir. Böylece sınırlandırılmış bir egemenlik anlayışı doğmuştur. Bu sınırlı egemenlik anlayışı, sınırlara uyulması konusunda devletlerin sorumluluğu fikrini, daha sonra gelişen uluslararası hukuk öğretisi ile birlikte uluslararası sorumluluk kurumunu doğurmuştur²⁸⁶

Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukuk sùjelerinin diğer sùjelerin sınırlarını ihlal ederek neden olduğu birtakım zararların, zarar gören lehine giderilmesini öngören, bu amaca hizmet eden uluslararası hukuk kurumudur²⁸⁷.

Uluslararası sorumluluğa sahip sùjeler, başlangıçta sadece devletlerken, daha sonra uluslararası hukukun gelişmesiyle beraber ortaya çıkan uluslararası örgütlerin de sorumluluğu tartışılmaya başlamıştır²⁸⁸.

Devletin uluslararası sorumluluğu anlamında geleneksel uluslararası hukuk doktrininde hâkim olan görüş, sorumluluk doğuran eylemin hukuka aykırı olması yönündeydi. Ancak gelişen uluslararası hukuk doktrinine göre, uluslararası hukuka uygun, uluslararası hukuk tarafından yasaklanmamış bazı faaliyetlerinden dolayı da devletin sorumluluğu gündeme gelebilmektedir²⁸⁹. Çünkü gelişen teknoloji ile birlikte devletler, her ne kadar kendi egemenlik alanlarında faaliyette bulunsalar da meydana gelen zarar, diğer devletlerin de egemenlik alanlarını etkilemeye başlamıştır. 1950'lerden itibaren ortaya çıkan bu anlayıştan önce, devletin uluslararası sorumluluğuna ilişkin ana hukuk sistemi ve doktrin yabancıların korunmasına yönelikti²⁹⁰. Devletlerin uluslararası hukuk sorumluluklarına ilişkin faaliyetler yürüten Uluslararası Hukuk Komisyonu 2001 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na 'Devletlerin Uluslararası Hukuka

²⁸⁶ Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.300.

²⁸⁷ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap**, 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, s.167.

²⁸⁸ 'Birleşmiş Milletler Hizmetinde Meydana Gelen Zararın Tazmini Uluslararası Adalet Divanı Danışma Görüşü'

<https://www.icj-cij.org/en/case/4> (18.07.2019).

²⁸⁹ Acer / Kaya, **a.g.e.**, s.404.

²⁹⁰ Sur, **a.g.e.**, s.270.

Aykırı Faaliyetlerinden Doğan Sorumluluğu'na dair bir taslak metin hazırlayarak sunmuştur²⁹¹. Aynı zamanda 'Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Fiillerden Doğan Zararlı Sonuçlara Dair Uluslararası Sorumluluk' adlı ikinci bir taslak metnin hazırlığına devam etmektedir. Uluslararası sorumluluk kurumu yeni gelişmekte olduğu için yazılı metinler yok denecek kadar az olmasından dolayı söz konusu taslak metinler devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin önem arz etmektedir.

Wladyslaw Czaplinski'nin, 2001 tarihli Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunduğu 'Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilleri Dolayısıyla Devletin Sorumluluğu'na ilişkin Taslak metinden²⁹² yola çıkarak yaptığı tanıma göre devletin sorumluluğu ise 'Bir devletin uluslararası bir yükümlülüğün ihlali yoluyla oluşturulan yeni bir hukuki ilişkidir.' Bu ihlal, meydana gelen zararın giderilmesini gerektiren bu kural, uluslararası hukukun en eski ilkelerinden birisidir ve uluslararası uygulamada evrensel olarak kabul görmüştür²⁹³.

Sorumluluk hukukunun amacı, bir hukuk kişinin ihlal ettiği hukuk kuralından dolayı bir diğer hukuk kişisine verdiği zararın giderilmesini sağlamaktır²⁹⁴. Gerek ulusal hukuk sistemlerinde gerekse uluslararası hukuk sisteminde, sorumluluk kurumu, aynı amaca hizmet etmektedir.

3.Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında sorumluluk ve uluslararası sorumluluk kurumu ana hatlarıyla ele alınmış olup çalışmanın bundan sonrası devletlerin uluslararası sorumluluğu özelinde devam edecektir. Bu

²⁹¹ Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 2001 tarihli 'Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilleri Dolayısıyla Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak' için bkz.:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (18.07.2019).

²⁹² Taslak metin için bkz.:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (10.05.2019).

²⁹³Wladyslaw Czaplinski, 'State Responsibility for Unlawful Recognition' https://www.academia.edu/39007770/State_Responsibility_for_Unlawful_Recognition (15.06.2019).

²⁹⁴ Başak Başoğlu, 'Sözleşme Dışı Kusursuz Sorumluluk Hukuku Ve Özellikle Tehlike Sorumluluğuna İlişkin Değerlendirmeler'

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/208350> (18.07.2019).

bağlamda Türkiye'nin yapmış olduğu hareketlerden dolayı uluslararası sorumluluğunun doğması için beş ana koşulun bir arada bulunması gerekir. Bunlar; uluslararası yükümlülüğün ihlali, kusur, zarar, devlete isnat edilebilme ve hukuka aykırılığı ortadan kaldıran bir sebebin yani hukuka uygunluk sebebinin bulunmaması olumsuz koşuldur. Bunlardan kusur ve zararın koşul olarak kabul edilip edilemeyeceği doktrinde tartışmalıdır. Bu tartışmadan bağımsız olarak iki ayrı başlık altında kusur ve zarara yer verilmiştir.

3.1. Uluslararası Yükümlülüğün İhlali

Devletin uluslararası sorumluluğunun doğmasının birinci koşulu, uluslararası bir yükümlülüğün ihlal edilmesidir²⁹⁵. Bu noktadan hareketle tartışılması gereken husus, söz konusu hareketlerin uluslararası bir yükümlülüğün ihlaline sebebiyet verip vermediğidir. Ayrıca bazı yazarların 'uluslararası hukuka aykırı eylem' şeklinde başlıklandırma yapmasına rağmen geleneksel uluslararası hukuk anlayışında meydana gelen değişme nedeniyle daha kapsayıcı olduğu düşünülerek 'uluslararası yükümlülüğün ihlali' şeklinde başlıklandırma tercih edilmiştir. Çünkü gelişen uluslararası hukuk doktriniyle beraber, devletlerin uluslararası sorumluluğunun sadece uluslararası hukuka aykırı eylemlerinden kaynaklanmadığı, uluslararası hukuk tarafından yasaklanmamış olmasına rağmen kimi eylemlerin de devletin sorumluluğuna yol açabileceği anlayışı yaygınlaşmıştır. Nitekim buna dair Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çalışmaları da mevcuttur.

İhlal edilmesi nedeniyle bir devletin uluslararası sorumluluğuna yol açan yükümlülükler; bir andlaşmadan kaynaklanabileceği gibi örf ve âdet hukukundan ya da bir buyruk kuraldan (jus cogens) da kaynaklanabilir. Sorumluluğun doğması anlamında kaynağın mahiyeti önemli değildir²⁹⁶. Ancak hukuki bir yükümlülük ihlal edilmiş olmalıdır. Uluslararası ahlaka ya

²⁹⁵ Wladyslaw Czapinski, **a.g.e.**, ss.147 vd.

²⁹⁶ Kaya, **a.g.e.**, s.405.

da nezaket kurallarına aykırı eylemler bu nedenle ilgili devletin uluslararası sorumluluğuna neden olmaz²⁹⁷.

2001 tarihli Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilleri Dolayısıyla Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak metinde ‘Bir devletin uluslararası hukuka aykırı her eylemi o devletin uluslararası sorumluluğuna yol açar.’ Maddesine yer verilmiştir. Aynı metnin ikinci maddesinden hareketle uluslararası hukuka aykırı eylemi; bir devletin uluslararası yükümlülüğünü ihlal eden ve yine o devlete isnat edilebilen eylem olarak tanımlamak mümkündür²⁹⁸. Uluslararası yükümlülüğün ihlaline neden olan eylemin hukuka aykırı olup olmadığının değerlendirilmesi uluslararası hukuk kurallarına göre yapılır. İlgili devletin ulusal hukukuna göre aykırılık teşkil etmemesi önemli değildir²⁹⁹. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m.27’de de ‘Bir taraf bir andlaşmayı icra etmeme gerekçesi olarak iç hukukunun hükümlerine başvuramaz.’³⁰⁰ Denilmek suretiyle bu hususa değinilmiştir.

Uluslararası toplumda üstün bir egemen gücün olmaması, uluslararası bir yükümlülüğün ve bu yükümlülüğü ihlal eden eylemin tespitini zorlaştırmaktadır. Özellikle örf ve âdet kurallarının ve hukukun genel ilkelerinin sınırlarının tespiti, andlaşmalar çerçevesinde yapılan tespite göre daha güçtür³⁰¹. Sorumluluk kurumunun işletilmesinde, hukuka aykırılığın tespiti, yükümlülüğün sınırlarının ve de ihlale neden olduğu öne sürülen eylemin tespiti, mevcut durumun yorumunu ve nitelendirilmesini

²⁹⁷ Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.303.

²⁹⁸ Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun 2001 tarihli ‘Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilleri Dolayısıyla Devletin Sorumluluğuna İlişkin Taslak’ için bkz.: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (18.07.2019)

²⁹⁹ Caşın, **a.g.e.**, s.376.

³⁰⁰ Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m.27 için bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s.73.

³⁰¹ Ingo Luge, Haftung als Notwendiger Meeresumweltschutzes: der Entwurf HNS Convention und sein Umfeld, München, 1987, s.309; Aktaran Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.304.

gerektirdiği için bunu yapan devletlerin siyasi kaygılarla hareket etmesi de muhtemeldir³⁰².

Uluslararası yükümlülüğe dair farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu sınıflandırmalardan ilki Schachter'in bir yükümlülüğün ihlalinin doğan sorumluluğa ilişkin kurallardan, bu kuralların uygulanma zamanından yola çıkarak yaptığı sınıflandırmadır. Üçe ayırarak ele almıştır³⁰³:

1. Yükümlülüklerin içeriğini ve ilgili eylemin hukuka aykırı olup olmadığını belirleyen birincil kurallar,
2. Hukuka aykırı bir eylemin varlığını ve varlığına bağlanan hukuki sonuçları belirleyen ikincil kurallar,
3. Sorumluluk kurumunun işletilmesine ilişkin kurallar.

Bu sınıflandırmalardan ikincisi, yükümlülüğün yerine getirilmesi baz alınarak yapılan sınıflandırmadır³⁰⁴. Bu sınıflandırmaya göre yükümlülükler, sonuç yükümlülüğü ve davranış yükümlülüğü olarak ikiye ayrılır:

1. Sonuç yükümlülüğünde devletten beklenen bir sonuç vardır ve bu sonuca ulaşmada devlet dilediği yöntemi kullanabilir.
2. Davranış yükümlülüğünde ise ilgili devletten sadece belirli yönde davranması beklenir.

Yükümlülüğün yerine getirilmesi bağlamında yapılan üçüncü bir sınıflandırmaya göre³⁰⁵:

³⁰² Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.303

³⁰³ Oscar Schachter, **International Law in Theory and Practice**, Dordrecht, 1999, s.202; Aktaran Ali Bal, **Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması**, bknz.: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

³⁰⁴ Sur, **a.g.e.**, s.271.

³⁰⁵ Bozkurt/ Erdal/ Poyraz, **a.g.e.**, s.305.

1. Davranış yükümlülükleri olan adlandırılan ve devletin aktif bir eylemini gerektiren yükümlülükler (icrai eylemden kaynaklanan) ve

2. Önleme yükümlülükleri olarak adlandırılan belirli bir sonucu güvence altına almaya yönelik eylemin varlığını gerektiren yükümlülükler (ihmali eylemden kaynaklanan) olmak üzere ikiye ayrılır.

Bu sınıflandırma türü aynı zamanda yükümlülüğün kaynaklandığı eyleme ilişkin sınıflandırma türüdür. Uluslararası hukuka aykırılık teşkil eden ve uluslararası bir yükümlülüğün ihlaline neden olan söz konusu eylem, icrai veya ihmali olmak üzere iki şekilde ortaya çıkabilir³⁰⁶. İcrai eylemler, yapma şeklinde ortaya çıkan, eylemi gerçekleştirenin (uluslararası hukuk bakımından devletlerin) dış dünyada meydana getirdiği bir değişikliğe dayanan eylemlerdir. İhmali eylemler ise tam tersine ‘yapmama’ şeklinde ortaya çıkan, ilgili öznenin kendisinden beklenen sorumluluğu yerine getirmemesi şeklinde kendini gösteren eylemlerdir³⁰⁷.

Devletin uluslararası sorumluluğu, uluslararası hukuki bir yükümlülüğünü icrai veya ihmali olarak ihlalinden ya da kendi taahhütlerine aykırı eylemlerinden doğabilir³⁰⁸. Bu bağlamda söz konusu sorumluluğun kaynağı, uluslararası andlaşmalar, örf ve adet kuralları, uluslararası hukukun emredici normları ya da devletlerin kendi aralarında yaptıkları ikili andlaşmalar olabilir. Uluslararası ahlak kurallarına, uluslararası nezaket kurallarına veya devletin kendi iç hukukuna aykırı eylemleri uluslararası sorumluluğa yol açmaz³⁰⁹.

Hukuk kurallarının kaynağı iki türdür; maddi kaynaklar ve şekli kaynaklar. Maddi kaynaklar, bir hukuk kuralını doğuran gereksinimleri ve fikri alt yapıyı ifade ederken şekli kaynaklar ise söz konusu hukuk kuralının o hukuk düzenindeki biçimini ve ilgili hukuk kuralını yaptırıma bağlayan

³⁰⁶ Acer/Kaya, **a.g.e.**, s.404.

³⁰⁷ Türkan Yalçın, Timuçin Köprülü, **Ceza Hukuku Genel Hükümler Uygulamalı Çalışmaları**, 6. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2019, ss.175-176.

³⁰⁸ Acer/Kaya, **a.g.e.**, s.405.

³⁰⁹ Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.303.

yöntemi ifade eder³¹⁰. Başka bir ifadeyle, maddi kaynaklar, uluslararası hukuk kuralları da dahil bir hukuk kuralının içeriği ve bu kuralı meydana getiren unsur anlamına gelir. Şekli kaynaklar ise bu kuralı tespit eden ve yaptırıma bağlayan kaynak anlamı taşır³¹¹. Konumuzun kapsamı, yükümlülük doğuran ve bu yükümlülüğün ihlali neticesinde sorumluluğa neden olan kaynaklar yani şekli kaynaklardır.

Şekli kaynakların tamamı, belirli bir zaman diliminde yürürlükte olan ve bir toplumu düzenleyen, yaptırımlı kurallar anlamına gelen pozitif hukuku oluşturur³¹². Bu bağlamda yürürlükte olmayan hukuk kurallarının pozitif hukuk içerisinde yer almamaktadır³¹³.

Uluslararası hukukun pozitif kaynakları yani yürürlükte olduğu için yükümlülük getiren ve sorumluluk doğuran kaynakları, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü m.38'de düzenlenmiştir³¹⁴. Bunlar; uluslararası andlaşmalar, uluslararası örf ve âdet, medeni uluslarda kabul edilen hukukun genel ilkeleri, uluslararası mahkeme kararları ve uluslararası doktrindir. Bu kaynaklardan uluslararası andlaşmalar, örf ve âdet ve hukukun genel ilkeleri, uluslararası hukukun asli kaynaklarıken mahkeme kararları ve doktrin ise tali kaynaklarıdır. Asli kaynaklar hukuk kuralı yaratma işlevine sahipken tali kaynakların böyle bir işlevi yoktur. Tali kaynaklar, ikincil kural niteliğinde olup bir hukuk kuralının varlığının veya içeriğinin tespiti için kullanılırlar³¹⁵. Esasen bu maddede, sayılan kaynakların, uluslararası hukuka kaynaklık ettiğinden bahsedilmemiştir. Bu maddenin asıl amacı, Uluslararası Adalet Divanı'nın önüne gelen bir uyuşmazlığı hangi hukuk kaynaklarına göre çözüme kavuşturacağını göstermektir. Ancak doktrindeki

³¹⁰ Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, 4. Baskı, Yetkin yayınları, Ankara, 2010, s. 312.

³¹¹ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, 14. Baskı, Ankara, 2015, s.36.

³¹² Yılmaz, **a.g.e.**, s.605.

³¹³ Ömer İlhan Akipek, **Devletler Hukuku I**, 3. Baskı, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s.62.

³¹⁴ Gündüz, **a.g.e.**, m.171.

³¹⁵ Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri I**, s.110.

hâkim görüş, burada bahsi geçen kaynakların aynı zamanda uluslararası hukukun da kaynağı olduğu yönündedir³¹⁶.

Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nde bahsi geçen bu kurallara ek olarak uluslararası pozitif hukuk içerisinde yer alan bir başka kural türü ise Jus Cogens kurallardır. Jus Cogens kurallar, aksine kural kararlaştırılmayan, kararlaştırılması halinde bu kararı geçersiz kılan, uygulanması zorunlu olan hukuk kurallarıdır. İlk kez Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'yle uluslararası pozitif hukuka girmiştir³¹⁷.

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m.53'e göre 'Bir andlaşma, yapılması sırasında milletlerarası genel hukukun emredici bir normu ile çatışıyorsa batıldır. Bu sözleşme, amaçları bakımından, milletlerarası genel hukukun emredici bir normu, bir bütün olarak devletlerin milletlerarası toplumunun, kendisinden hiçbir surette sapmaya müsaade edilmeyen ve ancak aynı nitelikte olan daha sonraki bir milletlerarası genel hukuk normu ile değiştirilebilecek olan bir norm olarak kabul ettiği ve tanıdığı bir normdur.'³¹⁸ Bu kurallar hem ulusal hem uluslararası hukukta var olan ve insanlığın yararını önceleyen kurallardır³¹⁹. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin ilgili maddesinden hareketle bu kurallara tüm devletlerin rıza gösterdiği varsayılır. Nitekim Sur' un ifade ettiği gibi, jus cogens niteliği taşıyan örf ve âdet kuralının oluşmasına devletler itiraz ederek engel olamazlar³²⁰. Ayrıca Uluslararası Adalet Divanı'nı, 'Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Konvansiyonuna Çekinceler Danışma Görüşü'nde ilgili konvansiyonun içerdiği hükümlerin jus cogens niteliğinde olmasından dolayı çekince konulsa dahi ilgili devletin yükümlülüğünün

³¹⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s.15.

³¹⁷ Detaylı bilgi için bkz.: Erdem Denk, 'Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Jus Cogens Kurallar', **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, y.56, C.56, S.2, 2001, ss.45-70.

³¹⁸ Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m.53 için bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s.78.

³¹⁹ Denk, **a.g.m.**, ss.54 vd.

³²⁰ Sur, **a.g.e.**, ss. 370-371.

devam edeceğini belirtmiştir³²¹. Jus Cogens kuralların bu ayrıcalıklı ve üstün hali, onu meydana getiren kaynaktan değil içerdiği kuralın taşıdığı toplumsal değer ve önemden ileri gelmektedir³²².

Jus Cogens kurallardan doğan yükümlülükler 'Erga Omnes'tir. Yani bu kurallar uluslararası toplumun genelinin menfaatine olduğu ve bu kurallara tüm devletlerin rıza gösterdiği varsayıldığı için jus cogens kuraldan doğan bir yükümlülüğün ihlali uluslararası toplum nezdinde sonuç doğurur. Erga omnes yükümlülükler iki taraflı değildir ve tüm devletlerin aynı içerikteki haklarının ihlali anlamına gelir³²³. Örneğin; Herhangi bir devlete yönelik silahlı saldırıda bulunulması uluslararası toplumda barış ve güvenliğin tehdidini anlamına gelir ve tüm devletleri ilgilendirir ve dolayısıyla her devlet hak sahibidir.

3.2. Devlete İsnat Edilebilirlik

Kelime anlamı olarak isnat edilebilme, bir eylemin bir kişiye yükletilebilmesi olarak tanımlanabilir³²⁴. Yani bir kimsenin ilgili eylemden sorumlu tutulabilmesi anlamına gelmektedir. Uluslararası hukuk bakımından da aynı anlamı içermektedir. Devletin uluslararası sorumluluğunun doğabilmesi için yükümlülüğün ihlaline neden olan eylemin veya risk doğuran faaliyetin, ilgili devlete isnat edilebilmesi gerekmektedir³²⁵. İsnadiyet; bir nevi eylem ile fail arasındaki bağ anlamına gelmektedir³²⁶.

Çalışmamızın konusu, devletlerin uluslararası sorumluluğu olduğu için isnadiyet bakımından sadece devletlerin durumu incelenecektir. İsnadiyet bağlamında ele alınacak başlıklar; devlet organlarının eylemleri,

³²¹ Ozan, Değer, 'Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı', *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, y.6, C.6, S.22, 2009, ss.61-95.

³²² Denk, **a.g.m.**, ss.60-61.

³²³ Kemal Başlar, 'Uluslararası Hukukta Erga Omnes Kavramı', *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, y.22, C.22, S.2, 2002, ss.75-107.

³²⁴ Yılmaz, **a.g.e.**, s.362.

³²⁵ Pazarcı, **a.g.e.**, s.176.

³²⁶ Bal, **a.g.e.**, s.185.

özel hukuk kişilerinin eylemleri, bir devletin başka bir devletin eyleminden doğan sorumluluğu, ayaklanma ve iç savaş hallerine ilişkin durumdur.

3.2.1. Devlet Organlarının Eylemleri

3.2.1.1. Genel Olarak

Devlet organı, devlet örgütlenmesini meydana getiren ve onun adına hareket eden varlıklara verilen isimdir³²⁷. Devlet organları hem uluslararası yargı kararlarında hem de Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun hazırladığı, 2001 tarihli Devletin Haksız Eyleminden Dolayı Uluslararası Sorumluluğunun Doğmasına İlişkin Taslak Metin'de (bundan sonra Taslak Metin) de jure (hukuki/resmi) ve de facto (fiili) devlet organ olmak üzere iki şekilde tasnif edilmiştir.

De jure devlet organı, hukuki bir bağ ile devlete bağlı olan ve devlet örgütlenmesinde yer alan organları ifade eder. Bunlar yasama, yürütme ve yargı organlarıdır. Çalışmamızın konusu gereği de jure devlet organlarının fiillerinden doğan sorumluluğa değinilmeyecektir.

De facto devlet organı ise, devlet örgütlenmesinde yer almamakla birlikte ilgili devletten talimatlar alan ve ilgili devletle aralarında hukuki bir bağ var gibi görev yapan organ anlamına gelmektedir³²⁸. Devletler, uygulamada, de facto organ ilişkisini daha çok paramiliter gruplarla kurmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (Bundan sonra EYUCM olarak anılacaktır) Dusko Tadic Davası'na³²⁹ ilişkin kararı ve UAD'ın Bosna Hersek vs. Sırbistan

³²⁷ 2001 Tarihli Taslak Metin m.4 için bkz.:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (18.07.2019).

³²⁸ 2001 Tarihli Taslak Metin m.5-8 için bkz.:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (18.07.2019).

³²⁹ Birleşmiş Milletler Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi, **Dusko Tadic Davası**,

<http://www.icty.org/case/tadic/4#tjug> (19.07.2018).

Karadağ³³⁰ ve Nikaragua'da Nikaragua'ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası'na ilişkin verdiği karar³³¹ önemli bir yer tutmaktadır.

Dusko Tadic Davası'na konu olaylar şöyle gerçekleşti:

Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (bundan sonra YFC), Slovenya, Hırvatistan, Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya federe devletlerinden oluşmaktaydı. 1990'ların başında siyasi ve ekonomik krizler nedeniyle YFC merkezi hükümeti zayıfladı ve federe devletler birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan etti. YFC içerisinde baskınlığı olan Sırlar, bağımsız bir Sırbistan Devleti kurma amacıyla silahlanarak aynı etnik kökene sahip olduğu Hırvatistan'a ve Bosna Hersek'e saldırdılar. Bosna Hersek içerisinde yaşayan Sırların da saldırgan Sırp milislerine destek vermesiyle Bosnalı Müslümanlar ve Bosnalı Sırlar arasında, 1992'de Bosna Savaşı başladı. Bu savaş esnasında Sırp paramiliter grupları, Bosnalı Müslümanlara yönelik katliamlarda bulundu³³². Yaşanan olaylar hakkında 1995'te EYUCM'de Sırp siyasetçi Dusko Tadic aleyhine dava açıldı. Mahkeme yaptığı inceleme neticesinde Sırp paramiliter gruplarının eylemlerinin devlete isnat edilebilirliğine karar verdi. İsnadı belirlemede kullandığı genel kontrol testine göre; paramiliter grubun eğitilmesi, finanse edilmesi, lojistik olarak desteklenmesi, yapacağı operasyonların planlanması, organize edilmesi, hedef gösterilmesi, paramiliter grupla ilgili devlet arasında bir bağ olduğunu göstermekte ve ilgili devletin sorumluluğunu doğurmaktadır³³³.

UAD ise, iki uyuşmazlığın da çözümünde, uyuşmazlığa konu paramiliter grubun üstünde, aleyhine dava açılan devletin (Bosna Hersek vs. Sırbistan Karadağ Davası'nda Sırbistan Karadağ'ın, Nikaragua'ya Karşı Nikaragua'da Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası'nda ABD'nin) etkin

³³⁰ Bosna Hersek vs. Sırbistan Karadağ Davası için bkz.:

<https://www.icj-cij.org/en/case/91/judgments> (18.07.2019).

³³¹ Nikaragua'da Nikaragua'ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası için bkz.:

<https://www.icj-cij.org/en/case/70/judgments> (18.07.2019).

³³² BM Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi, **Çatışmalar**, <http://www.icty.org/sid/322> (19.07.2019).

³³³ Dusko Tadic, p. 137.

kontrolünün olup olmadığına bakmıştır. Her iki uyuşmazlığa ilişkin olarak aleyhine dava açılan devletlerin ilgili paramiliter gruplar üzerinde etkin kontrolünün olmadığına karar vermiştir. UAD, EYUCM'nin uyguladığı genel kontrol testini, devletin sorumluluğunun belirlenmesinde uygun bir yöntem olmadığını ve sorumluluğun sınırlarını genişlettiğini belirtmiştir³³⁴. UAD'ın uyguladığı etkin kontrol testine göre ise, bir paramiliter grubun sadece finansal, askeri ve lojistik olarak desteklenmesi devletin sorumluluğunun doğması için yeterli kabul edilmemektedir³³⁵.

2001 tarihli Taslak Metin'de devlet organlarının iç hukuka göre organ statüsüne sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak bu ifadede devlet organlarına ilişkin vasıflandırmanın tamamen iç hukuka bırakıldığı anlaşılmamalıdır. Çünkü iç hukuktaki vasıflandırma her zaman için yeterli olmamaktadır. Devletler, iç hukuklarını sebep göstererek uluslararası hukuktan kaçınmaya çalışabilmektedirler. Ayrıca bu durumda metnin tutarlılığı da zarar görecektir. Çünkü madde 3'te bir fiilin ilgili devletin iç hukukuna uygun olmasının uluslararası hukukta haksız bir fiil olarak nitelendirilmesine engel olmayacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda devletin organları ve organlarına ilişkin iç hukuk düzenlemeleri uluslararası hukuk açısından yol göstericidir; ancak isnadiyet bakımından nihai takdir uluslararası hukukun kendi kıstaslarına göre yapılacaktır³³⁶.

Devlet hizmetindeki bir kişinin statüsünün ne olduğu isnadiyet bağlamında önem taşımamaktadır. Bunun örneğini uluslararası sorumluluk konusunda önemli yargı kararlarından olan Rainbow Warrior adlı davaya ilişkin olarak hakemlik mahkemesinin verdiği kararda görmek mümkündür. Söz konusu davada Fransız ajanları Greenpeace örgütüne ait gemiyi Yeni Zelanda'nın Auckland limanında batırması ve UAD tarafından yapılan

³³⁴ Aksar, **a.g.e.**, s.186.

³³⁵ Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ, p.406.

³³⁶ James Crawford, 'Second report on State responsibility' için bkz.: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_498.pdf (18.07.2019).

yargılama neticesinde Fransa'nın devlet görevlisi statüsündeki ajanlarının eylemlerinden sorumluluğu kabul edilmiştir³³⁷.

Yerel yönetimlerin ya da diğer kamu tüzel kişiliğine sahip kurum ve kuruluşların, iç hukuka göre hukuk kişilikleri bulunmasına rağmen uluslararası hukuk kişilikleri yoktur. Bu nedenle onların eylemlerinden, bağlı oldukları devlet sorumludur³³⁸.

Bir devlet adına gerçekleştirilen eylemler, devletin üç temel yetkisine sahip organ tarafından meydana getirilmektedir; yasama, yürütme ve yargı. Ayrıca devlete bağlı olarak kamu yetkisi kullanan kimi kuruluşların eylemleri de uluslararası sorumluluk doğurur³³⁹.

Devlet organlarının yetkilerini aşarak hareket etmeleri halinde, eylemleri yine devletin eylemi olarak kabul edilecektir³⁴⁰. 2001 tarihli taslak metinde düzenlenen bu durum doktrinde tartışmalı olmakla birlikte çoğunluk tarafından kabul edilen görüş, devletin söz konusu eylemlerden sorumlu olacağı yönündedir³⁴¹. Çünkü hiçbir devletin, sorumluluğuna yol açacak biçimde açık bir yetkilendirme yapması beklenemez. İlgili devletin yetki aşımını öne sürerek sorumluluktan kaçınmasını önlemek amacıyla uluslararası yargı kararları yetki aşımında sorumluluğun doğduğu yönünde verilmektedir. Ayrıca devletin bu sorumluluğu objektif sorumluluk kapsamında değerlendirilir³⁴². Nitekim 1929 tarihinde Fransa v. Meksika arasında çıkan ve Caire Davası olarak adlandırılan uyuşmazlığa ilişkin olarak oluşturulan hakem heyeti uluslararası ilişkilerde güvenin temini için

³³⁷ Rainbow Warrior Case için bkz.:

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XIX/199-221.pdf (18.07.2019).

³³⁸ 2001 Tarihli Taslak Metin m.4 için bkz.:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (18.07.2019)

³³⁹ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.176.

³⁴⁰ 2001 Tarihli Taslak Metin m.7 için bkz.:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (18.07.2019).

³⁴¹ Uluslararası Adalet Komisyonu özel röportörü F.V. Garcia Amador'un 1957 tarihli raporu için bkz.:

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1957_v2.pdf&langFS (18.07.2019).

³⁴² Bal, **a.g.e.**, s.198.

devletlerin yetki aşımından da sorumlu olmaları gerektiğini belirtmiştir³⁴³. Burada ayırım yapılması gereken bir nokta daha vardır; ilgili organ söz konusu eylemi gerçekleştirirken resmi sıfatı içinde kalmış olmalıdır. Memurların, memurluk vasfı içinde gerçekleştirdikleri eylemler devlete isnat edilirken, bu vasıflarının dışına çıkarak gerçekleştirdikleri eylemler özel kişilerin eylemleri gibi değerlendirilir ve devlete isnat edilemez³⁴⁴. Yani organ vasfına haiz olmasına rağmen özel olarak hareket eden kişilerin eylemleri devlete isnat edilemez. Buna ilişkin olarak 1991 tarihli *Petrolane Inc. v. Islamic Republic of Iran Davası*'nda hakem heyetinin verdiği karar önem arz etmektedir. Kararda hakem heyeti, devlet organının ilgili fiili organ sıfatı altında işlemesi halinde devletin sorumlu olacağına karar vermiştir³⁴⁵.

3.2.1.2. Özel Hukuk Kişilerinin Eylemleri

Kural olarak özel hukuk kişilerinin eylemleri, devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaz. Ancak bu eylemler, ilgili devletle doğrudan bağlantılı ise devletin uluslararası sorumluluğu gündeme gelecektir.

Bir devletin, özel hukuk kişilerinin eylemlerinden dolayı sorumluluğunun doğabilmesi için birkaç farklı durum öngörülmüştür. Bunlardan ilki, ilgili kişilerin devlet adına eylemde bulunmalarındır. İkincisi, devletin yabancıları koruma yükümlülüğünü yerine getirememesi nedeniyle önlemede veya önlemesi mümkün olmasa bile cezalandırmada zafiyete düşmesinden dolayı sorumlu olmasıdır³⁴⁶. Son olarak da ilgili devletin, özel kişilerin eylemlerini sahiplenmesi ve kontrol etmesi, sorumluluğunu doğurmaktadır³⁴⁷. Buna ilişkin olarak UAD'nın 1980 tarihli Tahran'daki

³⁴³ Caire Davası'na ilişkin detaylı bilgi için bkz.:

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_V/516-534_Caire.pdf (18.07.2019).

³⁴⁴ Bal, **a.g.e.**, s.200.

³⁴⁵ 1991 tarihli *Petrolane Inc. vs. Islamic Republic of Iran Davası* için bkz.:

<https://jsumundi.com/en/document/decision/en-petrolane-inc-eastman-whipstock-manufacturing-inc-and-others-v-islamic-republic-of-iran-iranian-pan-american-oil-company-and-others-award-award-no-518-131-2-wednesday-14th-august-1991> (18.07.2019).

³⁴⁶ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.185.

³⁴⁷ Tahran'daki Diplomatik ve Konsolosluk Personeline İlişkin Dava için bkz.:

Diplomatik ve Konsolosluk Personeline İlişkin Dava'ya dair verdiği karar önem oldukça önemlidir. Davaya konu olay şöyle gelişmiştir:

İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından İran'ın eski Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin ülkeyi terketmesi ve bir süre sonra tedavi amacıyla ABD'ye gitmesiyle İran'da ABD aleyhtarlığı yükselmeye başladı. İran devrim hükümetinin ABD'den Şah'ın yargılanmak üzere iade edilmesi talebinin reddiyle birlikte ülkede ABD aleyhine gösteriler başladı. Hali hazırda devrim hükümetinin lideri konumunda olan Humeyni'nin ABD'yi 'Büyük Şeytan' olarak nitelendirmesi, ABD Büyükelçiliğini, göstericilerin hedefi haline getirdi³⁴⁸. Gösterilerin kırılma noktasını ise göstericilerin büyükelçilik kapısını aşarak elçilik çalışanlarını rehin almaları meydana getirdi. Elçilik ve konsolosluk binalarını korumada başarısız olan İranlı yetkililer, ilerleyen zamanlarda bu rehine krizini destekler biçimde davranışlar sergiledi. Göstericiler tarafından rehin alınan ellinin üzerinde kişi 444 gün sonra kurtarılabildi³⁴⁹. UAD, ABD tarafından dava konusu olaya ilişkin olarak İran hükümetinin göstericilerin eylemlerine sessiz kalarak bu eylemleri onayladığını ve zımnî olarak sahiplendiğini belirterek İran devletinin uluslararası sorumluluğunun doğduğuna hükmetmiştir³⁵⁰.

3.2.1.3. Ayaklanma ve İç Savaş Durumları

Ayaklanma ve iç savaş halinde devletin uluslararası sorumluluğunu, devlet organlarının eylemlerinden ve ayaklananların eylemlerinden doğan sorumluluk olmak üzere iki ayrı başlıkta ele almak mümkündür.

<https://www.icj-cij.org/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf> (18.07.2019).

³⁴⁸ 'İran'da 444 Gün Süren Rehine Krizi', <https://www.stratejikortak.com/2017/11/abd-iran-rehine-krizi.html> (18.07.2019).

³⁴⁹ <https://uluslararasıhukukcalismalari.wordpress.com/2017/01/09/tahrandaki-diplomatik-ve-konsolosluk-personeline-iliskin-dava-rehine-davasi-us-diplomatic-and-consular-staff-in-tehran-case-us-v-iran-1980/> (15.06.2019)

³⁵⁰ Tahran'daki Diplomatik ve Konsolosluk Personeline İlişkin Dava için bkz.: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf> (15.06.2019)

3.2.1.3.1. Devlet Organlarının Eylemlerinden Doğan Sorumluluk

Ayaklanma ve iç savaş durumlarında, devletin ilgili olayları bastırmak için yaptığı askeri operasyonların bir zorunluluğa dayandığı hem doktrinde hem de uluslararası yargı kararlarında yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, devlet organlarının askeri operasyonun gerekli kıldığı sınırlar içinde kalarak yaptıkları, devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaz. Ancak bu sınırı aşarak özellikle yağma, yargılamadan öldürme, silahlı çatışma kurallarının dışına taşan eylemleri ve verdikleri zararlar sorumluluğunu gündeme getirecektir³⁵¹.

3.2.1.3.2. Ayaklananların Eylemlerinden Doğan Sorumluluk

Ayaklananların eylemlerinden doğan sorumluluğu, ayaklanmanın sonucuna göre değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

Ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmışsa, kural olarak devletin uluslararası sorumluluğunun bulunmadığı kabul edilir. Doktrinde bu durum 'devlet otoritesinin fiilen ve sürekli biçimde yerleşmediği yerde sorumluluğun olmayacağı' şeklinde açıklanmıştır³⁵². Ancak ayaklanma halinde ilgili devlet, bir yabancıyı kurtarmak için gerekli çabayı sarf etmez veya ayaklananları daha sonra affederse sorumluluğu doğacaktır³⁵³.

Ayaklanma başarıyla sonuçlanmışsa, bu durumda devletin sorumluluğunun doğacağı hem doktrinde hem de uluslararası yargı kararlarında kabul edilmektedir³⁵⁴. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 2001 tarihli taslak metninde bir devletin yeni hükümeti haline gelen isyancı grubun eylemlerinden dolayı devletin uluslararası sorumluluğunun doğacağına yer verilmiştir³⁵⁵.

³⁵¹ Pazarcı, **a.g.e.**, s.186.

³⁵² Kamuran Reçber, **Uluslararası Hukuk**, 2.baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016, s.178.

³⁵³ Pazarcı, **a.g.e.**, s.187.

³⁵⁴ Pazarcı, **a.g.e.**, s.187.

³⁵⁵ Taslak Metin m.10 için bkz.:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (15.06.2019)

3.3. Hukuka Uygunluk Sebepleri

Hukuka uygunluk sebepleri bir başka deyişle uluslararası sorumluluğu ortadan kaldıran hallerin varlığı, bir yükümlülüğün ihlali söz konusu olsa bile bundan dolayı ilgili devletin sorumlu tutulmamasını sağlayan özel birtakım sebeplerdir.

Tüm hukuka uygunluk sebepleri için genel kurallar ise şöyle sıralanabilir; ilk eylem ilgili devletin kusurlu eylemi sonucu doğmamış olmalıdır, daha büyük bir hak ihlaline neden olmamalıdır, jus cogens ve insan haklarını ihlal etmemelidir, ilk eylemle orantılı olmalıdır.

3.3.1. Rıza

Ulusal hukuk sistemlerinde olduğu gibi uluslararası hukuk sisteminde de zarar görenin ilgili eyleme rızası, bu rızaya uygun olarak hareket eden devletin sorumluluğunu ortadan kaldırır³⁵⁶. Ancak bu rızanın uluslararası hukuka uygun olması gerekir. Yani jus cogens bir kuralın ihlaline yol açmamalı, açık ve özgür bir iradenin ürünü olarak ortaya konulmalıdır³⁵⁷. Ayrıca rıza eylemden önce beyan edilmeli³⁵⁸ ve ilgili eylem beyan edilen rızanın sınırları içinde kalmalıdır³⁵⁹. Bu durumun en yaygın örneği kuvvet kullanma anlamında davetle müdahaledir. Uluslararası hukukta kuvvet kullanımı yasaklanmış olmakla birlikte hedef devletin rızası kuvvet kullanan devletin bu eylemini hukuka uygun hale getirmektedir³⁶⁰.

³⁵⁶ Aksar, **a.g.e.**, s.192, Ayrıca bkz. 2001 Tarihli Taslak Metin m.20 için: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (15.06.2019)

³⁵⁷ Sur, **a.g.e.**, s.275.

³⁵⁸ Bozkurt/ Erdal/ Poyraz, **a.g.e.**, s.324.

³⁵⁹ Acer/Kaya, **a.g.e.**, s.410.

³⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz.: Şahin Eray Kırdım, 'Uluslararası Hukukta Davetle Müdahale Örneği: Rusya'nın Suriye'ye Müdahalesi', **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, y.1, C.1, S.1, 2017, ss.72-94.

3.3.2. Zarar Görenin Kusuru

Zarara neden olan durumun ortaya çıkmasında, zarar gören devletin herhangi bir kusurunun bulunması halinde, uluslararası hukuk bağlamında bu zararın giderimi gerekmez. Uluslararası yargı kararları da bu yöndedir³⁶¹.

‘Temiz el teorisi’ olarak adlandırılan teoriye göre ise uluslararası sorumluluğun belirlenmesinde zarar görenin kusuru da göz önünde bulundurulmalıdır. Zarar gören, kusuru oranında zarara katlanırken zarar veren ise kısmen sorumluluktan muaf olmalıdır³⁶².

3.3.3. Meşru Müdafaa

Birleşmiş Milletler Andlaşması’nda belirtilen şartlara uygun şekilde meşru müdafaa hakkının kullanılması, devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaz³⁶³. Meşru müdafaa, ilgili devletin kendisine yönelen hukuka aykırı eylemi savuşturmak amacıyla gerçekleştirdiği hareketler olarak tanımlanmaktadır³⁶⁴. Bu hukuka aykırı eylem, devletin ülkesel bütünlüğüne, siyasi bağımsızlığına veya egemenliğine yönelik bir saldırı niteliğinde olabilir³⁶⁵. Meşru müdafaa hakkına ilişkin kapsamlı incelemeye kuvvet kullanma başlığı altında detaylı olarak yer verilmiştir.

3.3.4. Zararla Karşılık (Karşı Önlem)

Zararla karşılık, zarar gören devletin bu zarara neden olan devlete karşı hakkını elde etmek amacıyla ihlalle orantılı olarak uluslararası hukuka aykırı bir başka eylemle karşılık vermesidir³⁶⁶. Bir eylemin, zararla karşılık kapsamında yer alması ve devletin uluslararası sorumluluğunu kaldırması için şu niteliklerde olması gerekir:

³⁶¹ Pazarcı, **a.g.e.**, s.190.

³⁶² Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.325.

³⁶³ Aksar, **a.g.e.**, s.192.

³⁶⁴ Sur, **a.g.e.**, s.275.

³⁶⁵ Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.325.

³⁶⁶ Pazarcı, **a.g.e.**, s.204.

- İlgili devlet, kendisine karşı bir yükümlülüğün ihlali nedeniyle bu yola başvurmalıdır,
- Barışçıl çözüm yolları sonuç vermemelidir,
- Zararla karşılık silah kullanarak zarar verme şeklinde olamaz,
- Verilen karşılık ihlalle orantılı olmalı ve insan haklarını ihlal etmemelidir,
- Üçüncü bir devlete zarar vermemelidir³⁶⁷.

Zararla karşılığa ilişkin uluslararası yargı kararlarından Gabcikova-Nagymaros Davası örnek verilebilir³⁶⁸. Davaya konu olay şöyle gerçekleşmiştir:

Macaristan ve Çekoslovakya, 1977 yılında imzaladıkları bir andlaşmayla Tuna Nehri üzerinde enerji üretimini ve ulaşımı kapsayan bir projeye başlamışlardır. Macaristan, 1989 yılında projeyi tek taraflı olarak askıya almış ve çalışmalarını durdurmuştur. Çekoslovakya (devamında Slovakya) ise ana andlaşmadan ayrılarak projeyi güncellemiş ve kendi ülkesi üstünden geçecek şekilde uygulamaya koymuştur. 1992 yılında Macaristan, güncel projenin 1977 andlaşmasına aykırı olduğunu bildirerek andlaşmayı sona erdirmiştir. 1993 yılında Çekoslovakya'nın Slovakya ve Çek Cumhuriyeti olarak ikiye ayrılmasının ardından güncel proje Slovakya ülke sınırları içinde kalmıştır. Macaristan ve Slovakya aralarında yaptıkları bir andlaşmayla Macaristan ve Slovakya'nın fiillerinin hukuka uygunluğunun tespiti için UAD'a başvurmuşlardır.

UAD, verdiği kararda Slovakya'nın projeyi güncelleyerek devam ettirmesini bir ihlal olarak nitelendirmiştir. Slovakya'nın iddiası üzerine

³⁶⁷ Zeki Mesut Alsan, **Yeni Devletler Hukuku**, 1.baskı, Güneş Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1950, s.459.

³⁶⁸ Gabcikova – Nagymaros Projesi Davası için bkz.: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (15.06.2019)

ilgili fiili zararlar karşılık bakımından değerlendirmiş ve şu üç soruyu sormuştur:

- İhlal, Macaristan'ın ihlaline bir cevap niteliğinde mi?
- İhlalden önce Macaristan'a ihlalinden dönmesi için ihtar çekildi mi?
- Zararla karşılık, ihlalden vaz geçirme anlamı taşıyor mu?

UAD, yaptığı inceleme neticesinde ihlale neden olan fiilin bir cevap niteliğinde olduğunu ve ihlalden önce Macaristan'a ihtar çekildiğini tespit etmiştir. Ancak ihlalin Macaristan'ı vaz geçirme amacı taşımadığını, Slovakya'nın kendi menfaati doğrultusunda hareket ettiğini tespit etmiş, bu nedenle Slovakya'nın fiilinin zararlar karşılık kapsamında değerlendirilemeyeceğine karar vermiştir³⁶⁹.

3.3.5. Mücbir Sebep (Zorlayıcı Neden)

Mücbir sebep, ilgili devletin öngöremeyeceği, karşı koyamayacağı veya iradesinin dışında gerçekleşen bir olay, olgu veya durumdur³⁷⁰. Kısaca, öngörülemeyen, öngörülse bile önlenemeyen bir durum anlamı taşır. Örneğin deprem, sel, yangın gibi doğal afetler veya malın ithalatının yasaklanması, ürünün ekiminin yasaklanması gibi hukuki engeller bu kapsamda değerlendirilmektedir³⁷¹. Ancak ilgili devlet, icrai veya ihmali olan kusurlu davranışıyla söz konusu durumun oluşmasına katkı sağlamışsa uluslararası sorumluluk gündeme gelmeyecektir³⁷².

³⁶⁹ Gabčíkova – Nagymaros Projesi Davası için bkz.:

<https://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>

³⁷⁰ Reçber, **Uluslararası Hukuk**, s.183.

³⁷¹ Aksar, **a.g.e.**, s.193.

³⁷² 2001 Tarihli Taslak Metin m.23/2 için bkz.:

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (18.07.2019)

Ayrıca bkz.: Sur, **a.g.e.**, s.275.

Devletin uluslararası sorumluluğu, mücbir sebepten dolayı ortadan kalksa bile söz konusu eylem nedeniyle meydana gelen zarardan ilgili devlet sorumludur ve tazmin etmekle yükümlüdür³⁷³.

3.3.6. Zaruret Hali

Zaruret halinin uluslararası sorumluluğu kaldıracağı hususu doktrinde tartışmalıdır. Zaruret hali, mücbir sebebe benzemekle birlikte tehlikeli bir durumu ihtiva etmesiyle ondan ayrılmaktadır. Söz konusu tehlike, doğaya, bir devletin siyasi varlığına veya bütünlüğüne yönelik hayati derecede öneme sahip olmalıdır³⁷⁴. Bu konuya ilişkin olarak UAD'ın Yeni Zelanda ve Fransa arasındaki uyuşmazlığın çözümlendiği Rainbow Warrior Davası'na ilişkin kararı oldukça önemlidir. Davaya konu olay şöyle gerçekleşmiştir:

İngiltere uyruklu Greenpeace gemisi olan Rainbow Warrior, Fransa'nın yürüttüğü nükleer denemeleri protesto etmek amacıyla Yeni Zelanda'nın Auckland Limanı'na demirlemiş ve Fransız özel kuvvetleri tarafından yürütülen gizli bir operasyonla batırılmıştır. Fransa, başlangıçta saldırıyı üstlenmese de daha sonra elde edilen bulgular sebebiyle kabul etmek durumunda kalmıştır. 1986 yılında Fransa ve Yeni Zelanda tazminat ve ilgililerin cezalandırılmasına ilişkin bir andlaşma yapmışlardır. Olaya karışan biri kadın biri erkek iki Fransız ajanı yakalanmış ve onar yıl hapis cezası ile cezalandırılmışlardır. Cezalarının infaz edilmesi için Endonezya'da bir adaya gönderilen iki ajandan erkek olan ajana kısa bir süre sonra kanser teşhisi konulmuş ve Fransa hükümeti tarafından tedavi edilmek üzere Fransa'ya götürülmüştür. Kadın ajan ise yine Fransa hükümeti tarafından hamile olduğu ve hapisane koşullarının sağlık açısından elverişli olmadığı gerekçesiyle yine Fransa'ya götürülmüştür. Doğum için Fransa'ya giden kadın ajan, babasının hastalığı gerekçesi ile tekrar geri gönderilmemiştir. Bu olayın üstüne Yeni Zelanda, 1986 tarihli andlaşmadan doğan yükümlülüklerini ihlal ettiği gerekçesiyle UAD'a

³⁷³ Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.326.

³⁷⁴ Pazarcı, **a.g.e.**, s.192.

Fransa aleyhine başvuruda bulunmuştur. Fransa ise söz konusu fiillerinin ihlal niteliği taşımakla birlikte bir zaruret hali olduğu için uluslararası sorumluluğunun doğmayacağı iddiasında bulunmuştur. UAD, yaptığı inceleme neticesinde başlangıçta mevcut olamayan ve daha sonra öngörülemeyen yeni ve zorlayıcı bir durumdan dolayı, devletin ihlal niteliğindeki fiilinin yine devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmayacağını belirtmiştir. Fakat söz konusu olayda Fransa'nın, hastalanan erkek ajanı, tedavisi tamamlandıktan sonra geri göndermemiş olması ve hali hazırda kadın ajan için babasının hastalığının zaruret hali niteliğinde olmaması, Fransa'nın uluslararası sorumluluğunu doğurmuştur³⁷⁵.

Zaruret halinde, ilgili devletin meydana gelen zararı tazmin etmesi gerekmektedir. İç hukukta zaruret hali, tazminat borcunun devam ettiği bir haldir³⁷⁶ ve uluslararası hukukta da genel kabul tazminat yükümlülüğünün olduğu yönündedir³⁷⁷.

3.4. Kusur

Uluslararası sorumluluğun doğması için kusurun bulunmasının gerekli olduğu hususu doktrinde tartışmalıdır. Kusur, hukuk düzeni tarafından kabul görmeyen ve uygun bulunmayan eylem veya davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır³⁷⁸. Geleneksel uluslararası hukuk anlayışına göre uluslararası sorumluluğun koşullarından birisi olarak kusurun varlığı aranırken gelişen uluslararası hukuk doktriniyle beraber objektif sorumluluk ilkesi ağırlık kazanmıştır³⁷⁹.

³⁷⁵ UAD'nin İlgili Hakemlik Kararı için bkz.:

<https://www.icj-cij.org/en/case/97> (18.07.2019).

³⁷⁶ Ahmet Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku**, 16. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2012, s.270 vd.

³⁷⁷ Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.327.

³⁷⁸ Kılıçoğlu, **a.g.e.**, s.310 vd.

³⁷⁹ Caire Davası'na ilişkin detaylı bilgi için bkz.:

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_V/516-534_Caire.pdf (18.07.2019).

Kusur sorumluluğu ilkesine göre, bir eylemin uluslararası sorumluluğa neden olması için uluslararası hukuka aykırı olması ve bir kusura dayanması gerekmektedir. Bu eylem kasti veya ihmali şekilde ortaya çıkmış olabilir³⁸⁰.

Kusur sorumluluğu ilkesinin temeli Roma Hukuku'na dayanmaktadır. Roma Hukuku'ndan etkilenen ulusal sistemlerin yorumu yoluyla uluslararası sisteme aktarılmıştır. Bu görüşe göre, kusurlu bir davranışa dayanmaksızın meydana gelen zarar, tek başına uluslararası sorumluluğu doğurmaya yeterli değildir. Gentilis ile benimsenip Grotius tarafından kurumsallaştırılan kusur sorumluluğu, 20. Yüzyılın başına kadar uluslararası sorumluluğun ana ilkelerinden birisi olmuştur³⁸¹.

Objektif sorumluluk ilkesi, uluslararası hukukta 20 yüzyıldan itibaren gelişme göstermiştir. Bu görüşe göre, uluslararası sorumluluğun doğması için zararlı bir sonuç meydana gelmeli ve bu sonuç ilgili devlete isnat edilebilmelidir³⁸². Dolayısıyla uluslararası hukuka aykırılık veya kusurun varlığı önemli değildir. Buradan hareketle uluslararası hukuk kurumu, bir faaliyetten yarar sağlayanın bunun olası zararlı sonucundan da sorumlu olacağını öngörmektedir. Buna kısaca risk sorumluluğu da denilebilir³⁸³.

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 'Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Faaliyetlerden Kaynaklanan Zarar Verici Etkiler Nedeniyle Uluslararası Sorumluluk' başlıklı çalışması objektif sorumluluğu ilke olarak benimsediğinin işaretidir.³⁸⁴

Bugün için riske dayalı objektif sorumluluk ilkesinin benimsendiği alanlar ve bazı andlaşmalar şöyledir³⁸⁵:

³⁸⁰ Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.303.

³⁸¹ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.171.

³⁸² Pazarıcı, **a.g.e.**, s.172.

³⁸³ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.172.

³⁸⁴ İlgili çalışma 1973 yılında başlamış ve hala devam etmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: <http://legal.un.org/ilc/summaries/9.shtml> (18.07.2019).

³⁸⁵ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.173.

- Nükleer enerjinin barışçıl kullanımı: 19.05.1963 tarihli Nükleer Alanda Hukuksal Sorumluluğa İlişkin Viyana Sözleşmesi³⁸⁶,
- Denizlerin hidrokarbürlere kirlenmesi: 29.11.1969 tarihli Denizlerin Hidrokarbürlere Kirlenmesi Konusunda Hukuksal Sorumluluk Sözleşmesi
- Uzay araçlarının neden olacağı zararlar: 29.03.1972 tarihli Uzay Cisimlerinin Neden Olduğu Zararlar Konusunda Uluslararası Sorumluluğa İlişkin Sözleşme

3.5. Zarar

Uluslararası hukukta zarar kavramı, uluslararası hukuk sùjelerinin haklarının kapsadığı alanda meydana gelen azalma olarak tanımlanmaktadır³⁸⁷. Devletin sorumluluğuna ilişkin bir başka tartışmalı konu, uluslararası sorumluluğun doğması için zararın varlığına ihtiyaç olduğu hususudur. Doktrinde, zararın meydana gelmesinin olmazsa olmaz bir unsur olduğunu savunan yazarlara karşın, uluslararası bir yükümlülüğün ihlal edilmiş olmasının sorumluluğu doğurmaya yeterli olduğunu savunanlar da vardır. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun bu konuya ilişkin net bir düzenlemesi yoktur³⁸⁸.

Devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için zararın varlığına ihtiyaç olduğunu savunan görüşün temeli, geleneksel uluslararası hukuk anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışta, uluslararası hukuk kurumu iki taraflı ilişkilere dayanmaktadır. Ancak günümüz uluslararası hukuk sisteminde, uluslararası hukukun genel ilkelerinin ve emredici normların (jus cogens) ihlali halinde ilgili devletin uluslararası toplumun tamamına

³⁸⁶ 19.05.1963 tarihli Nükleer Alanda Hukuksal Sorumluluğa İlişkin Viyana Sözleşmesi için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12620.pdf> (15.06.2019)

Ayşe Aslıhan Erbaşı Çuhadar, 'Uluslararası Nükleer Sorumluluk Rejimi Çerçevesinde Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin Hukuki Sorumluluğu', **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, y.6, C.6, S.3, 2015, ss.341-378.

³⁸⁷ Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.306.

³⁸⁸ Aksar, **a.g.e.**, ss.190-191.

karşı sorumluluğu gündeme gelmektedir. Benzer şekilde, ilgili devletin kendi iç hukukunda uluslararası hukuku ihlal eden bir düzenleme yapması halinde de uluslararası bir yükümlülüğün ihlali söz konusu olmaktadır; ancak zarar meydana gelmemiş olabilir³⁸⁹. Uygulamada uluslararası sorumluluğun doğduğu durumlara bakıldığında hemen hemen hepsinde zarar da meydana gelmiştir.

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 2001 tarihli devletin sorumluluğuna ilişkin taslak metnine göre 'Sorumlu devlet, uluslararası haksız fiil ile neden olduğu tüm zararı onarmak zorundadır.'³⁹⁰ Yani devletler, uluslararası sorumlulukları kapsamında neden oldukları zararları gidermekle yükümlüdürler. Burada haksız fiil ile kastedilen ise, uluslararası bir yükümlülüğün ihlaline sebebiyet veren icrai veya ihmali eylemlerdir.

Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın Chorzow Davası ile ilgili kararında zararın giderilmesinin gerekliliği açıkça belirtilmiştir. Divan, davaya ilişkin kararda her ihlalin neticesinde uluslararası hukukun bir ilkesi olarak onarım yükümlülüğünün doğacağını belirtmiştir³⁹¹.

Uluslararası bir yükümlülüğün icrai veya ihmali eylemlerle ihlal edilebileceği, UAD'ın 1949 tarihinde Korfu Boğazı Davası'na ilişkin kararda belirtilmiştir. Davaya konu olay şöyle gelişmiştir:

Britanya'ya ait, Saumarez ve Volage adlı iki savaş gemisi 1946 yılında Kuzey Korfu Boğazı'ndan geçtikleri esnada Arnavutluk tarafından döşenen mayınlara çarpmıştır. Olayda iki gemi büyük hasar görmüştür ve kırk dört Britanya askeri ölümlerine kırk iki asker de yaralanmıştır. Britanya, Korfu Boğazı'nın uluslararası niteliğe sahip bir ulaşım yolu olması ve kendisinin de zarar geçiş hakkının bulunması sebebiyle, davaya konu olayda

³⁸⁹ First Report on State Responsibility by James Crawford için bkz.: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_490.pdf (18.07.2019).

³⁹⁰ 2001 Tarihli Taslak Metin m.31-36 için bkz.: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (18.07.2019).

³⁹¹ Chorzow Davası'na ilişkin karar için bkz.: https://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_09/28_Usine_de_Chorzow_Competence_Arret.pdf (18.07.2019).

meydana gelen zararının tazmini için Arnavutluk aleyhine UAD'na tazminat davası açmıştır. UAD, davaya konu uyuşmazlığa ilişkin yaptığı inceleme sonucunda Britanya'nın iddiasını kabul etmiştir. Ayrıca Arnavutluk'un karasularına döktüğü mayınlar nedeniyle diğer devletleri bilgilendirmeyerek pasif bir eylemle uluslararası bir yükümlülüğü ihlal ettiğini belirtmiştir³⁹².

İç hukukta hukuki anlamda zararın kaynakları, haksız fiil ve kusursuz sorumluluk hali olarak adlandırılan risk sorumluluğu halidir³⁹³. Uluslararası hukukta ise uluslararası sorumluluğun doğması bakımından kusurun aranması hususu tartışmalıdır. Bu nedenle zararın kaynağı olarak kusurun varlığından ziyade uluslararası bir yükümlülüğün ihlali veya riskli bir faaliyette beklenen riskin gerçekleşmesini kabul etmek kaynağın tespiti anlamında daha kapsayıcıdır.

Uluslararası sorumluluğa neden olan ve giderilmesi öngörülen zararın nitelendirilmesi de gerekmektedir. Yani meydana gelen her zarar uluslararası sorumluluk kapsamında giderilmesi gereken zarar olarak kabul edilemez³⁹⁴.

İlk olarak, meydana gelen zarar, uluslararası hukukun koruduğu bir hakka ilişkin olmalıdır. Hak ise hukuken korunan bir menfaattir³⁹⁵. Yani herhangi bir menfaatin zarar görmesi eğer uluslararası hukuk tarafından korunmuyorsa uluslararası sorumluluk kapsamında giderilmesi mümkün değildir. Salt bir menfaatin zarara uğramasının tazmini uluslararası hukukta öngörülmemiştir. İlgili uyuşmazlıkta bir hakkın mı ihlal edildiği yoksa bir menfaatin mi zarar gördüğü, ilgili yargı merci tarafından tespit edilir³⁹⁶. Bu konuya ilişkin olarak UAD'ın Barcelona Traction, Light and Power

³⁹² Korfı Boğazı Davası için bkz.:

<https://www.icj-cij.org/en/case/1> (18.07.2019).

Ayrıca bkz.: Hüsamettin İnaç, Betül Yazıcı, 'Uluslararası Hukuk Açısından Korfı Boğazı Davası Ve Sonuçları', **Akademik Bakış Dergisi**, y.4, C.4, S.70, 2018, ss.148-165.

Şule Güneş, 'Türk Boğazları', **ODTÜ Gelişme Dergisi**, y.34, C.34, S.2, 2007, ss.217-250.

³⁹³ Kılıçoğlu, **a.g.e.**, s.270 ve s.310.

³⁹⁴ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.174.

³⁹⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 280.

³⁹⁶ Aktaran Bal, **a.g.e.**, s.162.

Oscar Schachter, **International Law in Theory and Practice**, Dordrecht 1991, s. 202.

Company isimli Belçika ve İspanya arasındaki uyuşmazlığa ilişkin verdiği karar önem taşımaktadır³⁹⁷.

Davaya konu olay şöyle gerçekleşmiştir³⁹⁸:

Barcelona Traction isimli şirket, İspanya’da Kanada hukukuna göre kurulmuş, ortaklarının %88’i Belçikalı olan ve elektrik üretimi, dağıtımını yapan bir şirkettir. Bu şirket piyasaya İspanyol para birimi ve sterlin üzerinden piyasaya tahvil satmıştır. İspanyol iç savaşı esnasında sterlin üzerinden yaptığı tahvil satışı durdurulmuştur. 1948 yılında piyasaya satılan bu tahvillerin sahipleri, İspanya mahkemelerine başvurarak tahvillerin ödenmemesi gerekçesi ile şirketin iflasına karar verilmesini istemiştir. Bunun üzerine İspanya mahkemeleri şirketin iflasına karar vermiş, yeni yöneticiler atanarak şirketin tasfiye edilmesi sağlamıştır. İspanya’nın bu icraatı nedeniyl Belçika devleti, vatandaşlarının haklarını korumak ve verilen zararı tazmin etmek amacıyla UAD’a başvurmuştur. UAD’ın uyuşmazlığa ilişkin olarak uluslararası hukuk düzeninde tanınmış bir hakkın varlığına ilişkin tespiti oldukça önemlidir. Divan, söz konusu kararında bu hususu ‘Belçika’nın dava ehliyeti için belirleyici olan, Belçika’ya ait olan ve öyle olduğu uluslararası hukukça tanınmış bir hakkın varlığı ya da yokluğudur.’³⁹⁹ şeklinde belirtmiştir.

İkinci olarak, uluslararası yükümlülüğün ihlali ile meydana gelen zarar doğrudan zarar olmalıdır. Yani sorumluluk doğuran yükümlülüğün ihlalinin ya da objektif sorumluluk doğuracağı kabul edilen faaliyetin doğrudan neden olduğu, bu faaliyete ilişkin zorunlu ve kaçınılmaz bir sonuç

³⁹⁷ Barcelona Traction, Light and Power Company Davası için bkz.:

<https://www.icj-cij.org/en/case/41> (18.07.2019).

Detaylı bilgi için bkz.: Yasin Söyler, ‘Barcelona Traction Davası ve Uluslararası Hukuka Etkisi’, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, y.19, C.19, S.3, 2015, ss.207-247.

³⁹⁸ Barcelona Traction, Light and Power Company Davası için bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s.555.

³⁹⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s.556.

olmalıdır. Dolaylı zarar ise doğrudan zarara ilintili olarak meydana gelen zarardır⁴⁰⁰.

Üçüncü olarak meydana gelen zarar mahiyeti itibariyle, maddi veya manevi zarar olabilir. 20. Yüzyıla kadar sadece maddi zararların tazmini söz konusuysen Lusitania Davası ile manevi zararların da tazmin edilebileceği uluslararası hukukta kabul görmüştür⁴⁰¹.

Davaya konu olay şöyle gelişmiştir:

I. Dünya Savaşı devam etmekteyken Lusitania isimli İngiliz yolcu gemisi Amerika'nın New York limanından İngiltere'nin Liverpool kentine doğru yola çıkmıştır. Gemi İrlanda açıklarına geldiğinde Alman denizaltısı tarafından vurulmuş ve kısa bir süre sonra batmıştır. Kazada 1198 kişi hayatını kaybetmiştir⁴⁰².

ABD ve Almanya arasında meydana gelen bu uyuşmazlığa ilişkin olarak oluşturulan hakem heyeti, ABD'nin maddi zararının tazmininin yanı sıra kazada vefat edenlerin ailelerine de manevi tazminat ödenmesine karar vermiştir⁴⁰³.

Dördüncü ve son olarak, meydana gelen zarar, uluslararası hukuk sùjelerine doğrudan veya yurttaşları veya da üyeleri aracılığı ile verilen bir zarar da olabilir⁴⁰⁴. Buna ilişkin UAD'nin 11.04.1949 tarihli BM Hizmetinde Uğranılan Zararın Giderilmesi Danışma Görüşü mevcuttur⁴⁰⁵. Söz konusu danışma görüşüne konu olayda, BM görevlisi Kont Folke Benadotte, 1948 Arap-İsrail Savaşı esnasında arabulucu olarak Kudüs'e gönderilmiş ve orada

⁴⁰⁰ Pazarcı, **a.g.e.**, s.210.

⁴⁰¹ Pazarcı, **a.g.e.**, s.210 Ayrıca Lusitania Davası için bkz.:

http://legal.un.org/docs/?path=../riaa/cases/vol_VII/32-44.pdf&lang=E (18.07.2019).

⁴⁰² Tarihin En Büyük Deniz Kazaları,

<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1543813-tarihin-en-buyuk-deniz-kazalari>

(18.07.2019).

⁴⁰³ Lusitania Davası için bkz.:

http://legal.un.org/docs/?path=../riaa/cases/vol_VII/32-44.pdf&lang=E (18.07.2019)

⁴⁰⁴ Bozkurt/Erdal/Poyraz, **a.g.e.**, s.307.

⁴⁰⁵ 'Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations'

<https://www.icj-cij.org/en/case/4> (18.07.2019).

İsrail askeri üniforması giyen kişiler tarafından öldürülmüştür. Bu olay nedeniyle BM, tazminat davası açma ehliyeti hususunda UAD'dan görüş istemiştir. UAD, BM'nin kendi görevlisini kaybetmesi nedeniyle bu ehliyete sahip olduğu yönünde görüş bildirmiştir⁴⁰⁶.

4. Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları'ndan Doğan Sorumluluk

Devletlerin uluslararası sorumluluğunun doğması için ilgili devletin ilk olarak uluslararası bir yükümlülüğü ihlal etmiş olması gerekmektedir. Bu yükümlülük uluslararası bir andlaşmadan, teamül hukuku kuralından, devletin risk sorumluluğundan ya da uluslararası hukukun emredici normundan kaynaklanabilmektedir. Bu bağlamda ihlalin meydana gelmesi adına yükümlülüğün kaynağı önem arz etmemektedir. Uluslararası sorumluluk hukuku anlamında Türkiye'nin kuvvet kullanma niteliğine haiz hareketlerinden doğan yükümlülüğün kaynağı uluslararası hukukun emredici bir normudur.

İkinci olarak söz konusu ihlalin devlete isnat edilebilmesi gerekmektedir. İsnattan kasıt esasında devletin kimin eylemlerinden sorumlu olacağı hususudur. Devletler kural olarak organlarının eylemlerinden sorumlu olmaktadır. Devlet organları ise bu vasfa iki şekilde sahip olurlar. Ya ilgili devletle aralarında hukuki bir bağ bulunur ya da hukuki bir bağ olmamasına rağmen ilgili devletin emir ve talimatları doğrultusunda hareket etmeleri nedeniyle fiili bir bağ bulunur. Türkiye ile TSK arasındaki bağ resmi devlet organı olması sebebiyle mevcuttur. ÖSO ile arasındaki bağ ise ÖSO'nun Türkiye'nin emir ve talimatları doğrultusunda hareket etmesinden kaynaklanan fiili bir bağdır. Yani ÖSO, Türkiye'nin de facto devlet organıdır. Aradaki bu bağın tespitinin yapılmasında EYUCM'nin Dusko Tadic Davası'na ilişkin kararı ve UAD'ın aynı olaylara ilişkin olarak verdiği Bosna Hersek vs. Sırbistan Karadağ Davası Kararı önem arz etmektedir. Tadic

⁴⁰⁶ Seha L. Meray, 'Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Cismanî Zararların Tazmini Meselesi', **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, y.9, C.9, S.1, 1954, s.127.

Davası'na ilişkin kararda bir paramiliter grubun ilgili devletin de facto devlet organı olarak değerlendirilebilmesi için, ilgili devletin paramiliter grup üstünde genel kontrolünün olması yeterli görülmüştür. Bosna Hersek Davası'nda ise UAD, kontrol şartını daha dar yorumlayarak ilgili devletin paramiliter grup üzerinde etkin kontrolünün bulunması gerektiğini belirtmiştir. Etkin kontrol halinde ilgili devletin paramiliter gruba finansal, lojistik ve askeri destek vermesi sorumluluğun doğması anlamında yeterli görülmemektedir. İlgili devletin bu destekle birlikte paramiliter grubun eylemlerini etkin bir şekilde planlaması, organize etmesi ve gruba hedef göstermesi de gerekmektedir. Bu anlamda hem genel kontrol şartı hem de etkin kontrol şartı bakımından ayrı ayrı değerlendirildiğinde ÖSO ile Türkiye arasında de facto organ ilişkisi kurulmaktadır.

Uluslararası sorumluluğun doğması bakımından son olarak söz konusu ihlale ilişkin bir hukuka uygunluk sebebi somut olayda bulunmamalıdır. Bu hukuka uygunluk sebepleri zarar görenin kusuru, karşı önlem, mücbir sebep, zaruret hali, ilgilinin rızası ve meşru müdafaadır. Bu sebepler uluslararası hukuka aykırı fiilin hukuka aykırılığını ortadan kaldırmaktadır. Çalışmamızın konusu bakımından ilgilinin rızası ve meşru müdafa halleri aynı zamanda ilgili fiilin hukuki niteliğini ve hukukiliğini de etkileyen iki unsurdur. Yapılan hareketlerin hukuki niteliği ve hukukiliği çerçevesinde kuvvet kullanma başlığı altında hareketlere ilişkin bu değerlendirme yapılmıştır. Dolayısıyla tekrara düşmemek adına ikinci bir değerlendirme yapılmayacaktır.

SONUÇ

Uluslararası toplum ağırlıklı olarak egemen eşit devletlerden oluşmaktadır. Devletlerin en temel özelliği olan egemenlik ve bundan kaynaklanan haklarının korunması, uluslararası hukukun en temel işlevlerindedir. Herhangi bir hak ihlali meydana geldiğinde ise uluslararası sorumluluk kurumu devreye girerek zarar gören devletin bu zararının giderilmesini sağlamaktadır. Ancak bazen hem ulusal hem de uluslararası hukuk sisteminde şeklen hukuka aykırı bir fiil vücut bulmuş olsa da fiilden, failden, mağdurdan ya da öngörülemeyen dışsal etkenlerden kaynaklanan özel sebeplerle ilgili fiilin neden olduğu hukuka aykırılık sistem içerisinde tolere edilebilmektedir. İlgili fiilden hukuka aykırılığı kaldıran bu özel sebepler hukuka uygunluk sebepleri olarak adlandırılmaktadır. Devletlerin egemenlik haklarını korumaya yönelik en önemli kural şüphesiz kuvvet kullanma yasağıdır. Uluslararası hukukta, devletlerin egemenlik haklarının korunması ile uluslararası toplumu düzenleyen kuralların konulması ve uygulanması arasında bir denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda kuvvet kullanma kapsamında yer alan fiillerin gerçekleştirilmesi uluslararası hukukun ihlali niteliğinde olsa da meşru müdafaa hakkının doğması veya hedef devletin rızası gibi özel sebeplerin varlığı ilgili fiili meşru bir zemine taşımaktadır.

İç ve dış dinamiklerin etkisiyle meydana gelen Suriye krizinin, Türk dış politikasında belirleyici etkileri olmuştur. Bu etkilerin başında Suriye'ye askeri hareketlerin düzenlenmesi gelmektedir. Türkiye bu hareketlerin gerekçesi olarak terör unsurlarının ulusal güvenliğini tehlikeye düşürmesi sebebiyle meşru müdafaa hakkının doğmasını göstermiştir. Ayrıca resmi olarak ÖSO meşru hükümet olarak tanınmış olmasa da Suriye halkının resmi temsilcisi olarak Türkiye nezdinde kabul edilmektedir ve bu hareketlerde ÖSO da yer almaktadır. Türkiye'nin hareketler nedeniyle kuvvet kullanma kapsamında uluslararası sorumluluğunun ne olduğunun tespitinde, ÖSO'nun rolüne göre ikili bir ayrıma gidilmesi gerekmektedir. İlk ihtimalde ÖSO, Türkiye'nin, yapılan hareketlerde aracı olarak kullandığı Suriyeli

muhalif paramiliter bir gruptur. İkinci ihtimalde ise Suriye devletinin Türkiye tarafından tanınan meşru hükümetidir.

Türkiye'nin hareketları kuvvet kullanma niteliğindedir. Bu hususa ilişkin herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Tartışmalı olan husus hareketların meşruiyetine ilişkindir. Harekatlar bağlamında kuvvet kullanma fiillerinin meşruiyet kazanması ilk olarak ÖSO'nun meşru hükümet olarak tanınıp fiillerin davetle müdahale ya da Türkiye'nin kolektif meşru müdafaa hakkı kapsamında değerlendirilmesiyle mümkündür. ÖSO'nun meşru hükümet olarak tanınması ÖSO'nun irade beyanının uluslararası hukukta davet kapsamında değerlendirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum Türkiye'nin hareketlarına meşruiyet kazandırmaktadır. İkinci olarak ÖSO'nun sadece paramiliter bir grup olarak nitelendirilmesi onun davete ilişkin ehliyetini ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda Türkiye yalnızca bireysel meşru müdafaa hakkına dayanabilecektir.

Sorumluluk hukuku açısından yukarıda sayılan ihtimallere ilişkin esasında iki sonuç vardır. Yapılan hareketlar ya hukuka uygundur ya da değildir. Uluslararası sorumluluğun doğmasının üç şartı; uluslararası bir yükümlülüğün ihlali, ihlalin devlete isnat edilebilmesi ve hukuka uygunluk sebeplerinden birinin bulunmamasıdır. Harekatlar bakımından ilk iki şart gerçekleşmiştir. Kuvvet kullanma kapsamında gerçekleştirilen fiiller söz konusudur, bu fiilleri gerçekleştiren TSK ve ÖSO ise Türkiye'nin de jure ve de facto organı vasfına sahiptir, bu nedenle gerçekleştirdikleri fiiller Türkiye'ye isnat edilebilmektedir. Tartışmalı olan husus herhangi bir hukuka uygunluk nedeninin varlığıdır. Harekatlar, Türkiye'nin bireysel meşru müdafaa hakkına dayandırılabilir ya da ÖSO meşru hükümet olarak tanınarak ÖSO'nun davetine veya ÖSO ile birlikte Türkiye'nin kolektif meşru müdafaa hakkını kullanmasına dayandırılabilir. Bu bağlamda hareketlara ilişkin olarak hukuka uygunluk sebeplerinden ikisinin varlığı meşruiyet sağlayacaktır. Bunlar ilgilinin rızası ve meşru müdafaa hakkıdır. Kuvvet kullanma kapsamında ilgilinin rızası ve meşru müdafaa hakkı, bu kapsamda gerçekleştirilen fiillerin hukukiliğini etkilediği kadar hukuki niteliğini de etkilemektedir. Kuvvet kullanımına hedef devletin rızasının varlığı halinde ilgili fiiller davet müdahale bağlamında meşrulaşmaktadır. Halihazırda meşru müdafaa hakkının varlığına kuvvet kullanımının bir istisnası

olarak BM Şartı'nda yer verilmiştir. Buradaki sorumluluk hukukuna ilişkin değerlendirmeyi kuvvet kullanımının hukuki niteliği ile birlikte yapmak yerinde olacaktır. Zira kuvvet kullanma kapsamında davetle müdahalenin veya meşru müdafaa hakkının uygulanma kabiliyetinin varlığı fiili doğrudan hukuka uygun hale getirecek ve uluslararası sorumluluk doğmayacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin yaptığı hareketlerin meşru bir zeminde değerlendirilmesi, Türkiye'nin hareketleri bireysel meşru müdafaa hakkına dayandırmasıyla ya da ÖSO'yu meşru hükümet olarak tanıyarak yine kendi nezdinde doğan kolektif meşru müdafaa hakkına veya davetle müdahaleye dayandırmasıyla mümkündür. Bireysel meşru müdafaa hakkına dayanması, terör unsurlarının saldırıları ile Suriye devleti arasında bir bağ olmaması nedeniyle tartışmalıdır. ÖSO'yu tanıyarak kolektif meşru müdafaa veya davetle müdahaleye dayandırması halinde ise ÖSO'nun meşru hükümet niteliğinde olması hususu tartışmaya açıktır. Ancak uluslararası hukukta hükümetlerin tanınması tanıyan devlet nezdinde gerçekleşmesinden dolayı tartışmanın varlığı tanımanın hukukiliğini etkilemeyecektir. Kanaatimizce hareketlerin meşruluğunu uluslararası hukukun pozitif kuralları anlamında sağlayan en kesin yol ÖSO'nun meşru hükümet olarak tanınması neticesinde olacaktır.

KAYNAKÇA

ACAR, Harun (2013). 'Suriye Halkının Beşar Esad'a Direnme Hakkı: Üç Sözleşmecî Bakış', **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Yıl:10, Sayı:37, Sayfa: 117- 144.

ACER, Yücel ve **KAYA**, İbrahim (2015). **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı**, 6. baskı, Ankara: Seçkin.

ACUN, Can ve **KESKİN**, Bünyamin ve **SALAYMEH**, Bilal (2017). El-Kaide'den HTŞ'ye, 1. Baskı, Ankara: SETA Yayınları.

ACUN, Can (2014). 'Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)', **SETA Perspektif**, Yıl:8, Sayı:53, Sayfa: 3

ACUN, Can ve **ÖNER**, Hüseyin (2014). 'İŞİD – PYD Çatışmasının Sıcak Cephesi: Ayn El-Arab (Kobani)', **SETA Perspektif**, Yıl:8 , Sayı:77, Sayfa:1-8

AKINCI, Şahin (2017). **Roma Hukuku Dersleri**, 10. Baskı, Konya: Sayram.

AKİPEK, Ömer İlhan (1970). **Devletler Hukuku I**, 3. Baskı, Ankara: Başnur Matbaası.

AKSOY, Ersin (2016). 'DAİŞ ve Suriye İç Savaşında DAİŞ'in Rolü', Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Yıl:2, Sayı:2, Sayfa:29-41

AKSAR, Yusuf (2015). **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II**, 3. Baskı, Ankara: Seçkin.

ALPTEKİN, Hüseyin (2018). **Etnik Terör ve Terörle Mücadele Stratejileri**,1. Baskı, İstanbul: SETA Yayınları.

ALSAN, Zeki Mesud (1955). **Yeni Devletler Hukuku c.1: Prensipler-Şahıslar**, 2.baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Matbaası.

ALSAN, Zeki Mesut (1950). **Yeni Devletler Hukuku**, 1.baskı, Ankara: Güneş Matbaacılık ve Gazetecilik.

ARAL, Berdal (1999). **Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı**,1. baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

AY, Halil Uğur (2018). ‘Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği’, **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, Yıl:3, Sayı:1, Sayfa: 32-49.

AYTOĞU, Çağatay Oğuzhan (2016). ‘Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları Doğrultusunda İnsani Müdahale’, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BAKER, Mark B. (1987). ‘Terrorism and the Inherent Right of Self-Defence: A Call to Amend Article 51 of the United Nations Charter’, **Houston Journal of International Law**, Yıl:10, Sayı:1, Sayfa: 27.

BAL, Lider (2012). ‘Uluslararası Toplumun Koruma Sorumluluğu Kapsamında Askeri Müdahale’, **Zirve Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:1 , Sayı:1, Sayfa: 85-108

BAŞ, Eyüp (2014), **İslam Tarihi**, 4.baskı, Ankara: Grafiker yayınları.

BAŞEREN, Sertaç (2003). ‘Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmasının Sınırları’, 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

BAŞLAR, Kemal (2002). ‘Uluslararası Hukukta Erga Omnes Kavramı’, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Yıl:22, Sayı:2, Sayfa: 75-107.

BAŞOĞLU, BAŞAK (2015). ‘Sözleşme Dışı Kusursuz Sorumluluk Hukuku Ve Özellikle Tehlike Sorumluluğuna İlişkin Değerlendirmeler’, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:6, Sayı:2, Sayfa:29-55.

BEYOĞLU, Cem Ümit (2018). **Kuvvet Kullanma Yasağı Kapsamında Devletlerin Bireysel Meşru Müdafaa Hakkı**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin.

BİLSEL, Cemil (1935). **Memurların Yaptığından Devletlerin Arsiulusal Mesuliyeti**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası.

BOZKURT, Enver ve **ERDAL**, Selcen ve **POYRAZ**, Yasin (2017). **Devletler Hukuku**, 9. Baskı, Ankara: Yetkin.

BOZKURT, Enver (2011). **Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı**, 5.Baskı, Ankara: Asil.

BROWNLIE, Ian (2002). **Principles of Public International Law**, 6. Baskı, New York: Oxford Universty Press.

CASSANI, Carlotta (2008). 'Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak Hukukta Rıza', **TBB Dergisi**, Yıl:31, Sayı:77, Sayfa: 237.

CASSESE, Antonio (1989). 'The International Community's 'Legal' Response to Terrorism', **International and Comparative Law Quarterly**, Yıl: 38, Sayı:3, Sayfa: 589-608

CAŞIN, Mesut Hakkı (2008). **Uluslararası Terörizm**, 1. Baskı, Ankara: Nobel.

CEVİZCİ, Ahmet (1999). **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 3.baskı, İstanbul: Paradigma Yayınevi.

CHOUEİRİ, Youssef M. (2012). **Ortadoğu Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

CENGİL, Muammer ve **AYDIN**, Ali Rıza (2014). 'İŞİD (Irak Şam İslam Devleti): Psikopolitik ve Teolojik Bir Değerlendirme', **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:3 Sayı:6, Sayfa:51-63.

CORTEN, Olivier (2012). **The Law Against War: The Prohibition on the Use of Force in Contemporary International Law**, 1. Baskı, Oxford: Hart Publishing.

ÇAĞIRAN, Mehmet Emin (2005). **Uluslararası Hukukta Devletin Tek Taraflı İşlemleri**, 1. Baskı, Ankara: Platin.

ÇALIŞKAN, Burak (2016). **Küresel Bilek Güreşi**, 1. Baskı, İstanbul: İNSAMER

ÇOMAK, Hasret ve **SANCAKTAR**, Caner ve **YILDIRIM**, Zafer (2016). **Uluslararası Politikada Suriye Krizi**, 1. Baskı, İstanbul: Beta.

DEEKS, Ashley S. (2012). 'Unwilling or Unable: Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defense', **Virginia Journal of International Law**, Yıl: 52, Sayı:3, Sayfa: 483-550.

DEĞER, Ozan (2009). 'Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı', **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Yıl:6, Sayı:22, Sayfa: 61-95.

DEMİREL, Naim (2013). 'Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu', **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimi Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Sayfa:152-172.

DENK, Erdem (2001). 'Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Jus Cogens Kurallar', **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl:56, Sayı:2, Sayfa: 45-70.

DENK, Erdem (2004). 'Uluslararası Adalet Divanı'nın İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Topraklarında İnşa Etmekte Olduğu Duvar Konusundaki Kararı', **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Yıl:1, Sayı:3, Sayfa. 151-173.

DEŞİLMEK, Enes ve **DUMAN**, Talha İsmail (2018). 'Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikası', **Türk Dış Politikası Yıllığı**, Yıl:10, Sayı:1, Sayfa: 81-113

DOĞAN, Nejat (2015). ‘Uluslararası Sürekli Adalet Divanı’nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları’, **Tesam Akademi Dergisi** , Yıl:2, Sayı: 2, Sayfa: 221- 239.

DOST, Süleyman (2018). ‘Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi’, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Yıl:6, Sayı:12, Sayfa: 273.

DURSUNOĞLU, Alp ve **EREN**, İsa (2014). Suriye’de Vekalet Savaşı, 1. Baskı, İstanbul: Önsöz Yayıncılık.

DÜLGER, Kenan Dülger (2012). ‘Avrupa Parlamentosunun İnsani Müdahale Kriterleri Hakkındaki Kararı’, **Küresel Bakış**, Yıl:2 Sayı:6, Sayfa: 111-116.

EPPS, Valerie (2009). **İnternational Law**, 4. Baskı, North Carolina: Carolina Academic Press.

ERBAŞI ÇUHADAR, Ayşe Aslıhan (2015). ‘Uluslararası Nükleer Sorumluluk Rejimi Çerçevesinde Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin Hukuki Sorumluluğu’, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:6, Sayı:3, Sayfa: 341-378.

ERDEMOL, Mustafa Kemal (2013). **Suriye Denklemi**, 1. Baskı, Ankara: NotaBene Yayınları.

GLANVILLE, Luke (2010). ‘The Antecedents of ‘Sovereignty as Responsibility’, **European Journal of International Relations**, Yıl:2, Sayı:17, Sayfa: 233–255

GOODRICH, Leland Matthew ve **HAMBRO**, Edvard ve **SIMONS**, Anne Patricia (1969). **Charter of the UN:Commentary and Documents**, 3.baskı, New York: Columbia Univesrity Press.

GÜÇTÜRK, Yavuz (2014). **İnsanlığın Kaybı: Suriye’deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu**, 1. Baskı, Ankara: SETA Yayınları.

GÜNAL, H. Yılmaz (1959). ‘İhkak-ı Haktan İmtina Hâlinde Devletin Milletlerarası Mes’uliyeti’, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl:16, Sayı:5, Sayfa: 173-176.

GÜNDÜZ, Aslan (2015). **Milletlerarası Hukuk**, 8. baskı, İstanbul: Beta.

GÜNEŞ, Şule (2007). ‘Türk Boğazları’, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Yıl:34, Sayı:2, Sayfa: 217-250

GÜRLER, Recep Tayyip ve **ÖZDEMİR**, Ömer Behram (2014). ‘İŞİD: Irak’ta Yerli Suriye’de Yabancı’, **Ortaoğu Analiz Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 63, Sayfa: 58-61.

GRAY, Christine (2010). **The Use of Force and the International Legal Order**, in Malcolm D. Evans(ed.) **International Law**, 3.Baskı, Oxford: Oxford Universty Press.

GROTİOUS, Hugo (2011). **Savaş ve Barış Hukuku**, 1.baskı, İstanbul: Say Yayınları.

İNCE, Erdal (2017). ‘Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu Ve Türkiye’, **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Sayfa: 261-280.

İNAC, Hüsamettin ve **YAZICI**, Betül (2018) ‘Uluslararası Hukuk Açısından Korfı Boğazı Davası Ve Sonuçları’, **Akademik Bakış Dergisi**, Yıl:4, Sayı:70, Sayfa:148-165.

İREN, Adem Ali ve **GÜRKAYNAK**, Muharrem (2016). ‘Mutlak Güç Ya Da Sınırsız Sorumluluk: Devlet Egemenliği Ve Uluslararası Toplumun Koruma Sorumluluğu’, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:12, Sayı:24, Sayfa: 135-158

İŞYAR, Ömer Göksel (2018). **Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, Bursa: Sayda Yayıncılık.

JIMÉNEZ, Aréchaga Eduardo ve **TANZI**, Attila (1991). ‘International State Responsibility’, **International Law: Achievements and Prospects**, 1. Baskı, Paris: UNESCO.

KARADAĞ, Ulaş (2016). ‘Birleşmiş Milletler Andlaşması’na Göre Meşru Müdafaa Hakkı’, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:7, Sayı:2, Sayfa: 172 vd.

KERMAN, İbrahim ve **EFEGİL**, Ertan (2017).‘Terör Örgütü Pkk/Pyd’nin Suriye’de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi’, **ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, Sayfa:162-198.

KESKİN, Funda (2002). ‘BM ve Kuvvet Kullanma’, **Avrasya Dosyası Dergisi**, Yıl:8, Sayı: 1, Sayfa:153,154

KILIÇOĞLU, Ahmet (2012). **Borçlar Hukuku**, 16. Baskı, Ankara:Turhan Kitabevi.

KIRDIM, Şahin Eray (2017). ‘Uluslararası Hukukta Davetle Müdahale Örneği: Rusya’nın Suriye’ye Müdahalesi’, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, Sayfa: 72-94

KURAN, Selami (2014). **Uluslararası Hukuk Temel Metinler**, 3.Baskı, İstanbul: Beta.

KURAN, Selami ve **GÜR**, Hande (2017). ‘Devlet-Dışı Aktörlere Karşı Meşru Müdafaa İsteksiz veya Aciz Doktrini: Suriye ve DAESH Örneği’, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Yıl:11, Sayı:1, Sayfa:57-88.

KÜPELİ, Mustafa Şeyhmus (2016). ‘Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran’a Uygulanan Yaptırımların Etkileri’, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 1, Sayfa: 97-135.

MERAY, Seha L. (1954). ‘Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Cismanî Zararların Tazmini Meselesi’, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl:12, Sayı:1, Sayfa: 85-134.

O’CONNELL, Mary Ellen (2002) ‘Lawful Self Defense to Terrorism’, **University of Pittsburgh Law Review**, Yıl:63, Sayı:4, Sayfa: 889- 908.

OKUR, Mehmet Akif (2009). ‘Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit:Suriye’de Fransız Mandası’, **Bilig**, Yıl:14, Sayı:48, Sayfa: 141-142.

ÖĞÜTCÜ, Osman (2018). **Uluslararası Hukukta Ulusal Kurtuluş Hareketi ve Terör Örgütü Ayrımı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖKTEM, Emre (2013). **Uluslararası Teamül Hukuku**, 1. Baskı, İstanbul: Beta.

ÖNCÜ, Mehmet (2006). ‘BM Barış Koruma Operasyonlarının Hukuki Temelleri’, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Yıl: 2, Sayfa: 6, Sayfa: 31-57.

ÖZCAN, Nihat Ali (1999). **PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi**, 1. Baskı, Ankara: ASAM Yayınları.

ÖZKAN, Arda (2016). ‘21. Yüzyılda Evrensel Bir Yargı Kuruluşu Olarak Uluslararası Ceza Mahkemesi: Usul Kuralları, Yargılamalar Ve Uluslararası Suçlar’, **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl:4, Sayı:12, Sayfa:175-195.

PAZARCI, Hüseyin (2015). **Uluslararası Hukuk**, 14. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

PAZARCI, Hüseyin (2014). **Uluslararası Hukuk Dersleri I**, 12. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

PAZARCI, Hüseyin (2015). **Uluslararası Hukuk Dersleri III**, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

PAZARCI, Hüseyin (2006). **Uluslararası Hukuk Dersleri IV**, 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

PREUß, Ulrich K. (2011). ‘Devletlerin Eşitliği ve Anayasal Bir Küresel Düzendeki Anlamı’, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Sayfa:136.

REÇBER, Kamuran (2016). **Uluslararası Hukuk**, 2.baskı, Bursa: Dora Yayıncılık.

SANDIKLI, Atilla ve **SEMİN**, Ali (2012). **Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul: BİLGESAM.

SCHACHTER, Oscar (1991). **International Law in Theory and Practice**, Dordrecht: Martinus Nijhoff.

SÖYLER, Yasin (2015). ‘Barcelona Traction Davası ve Uluslararası Hukuka Etkisi’, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:19, Sayı:3, Sayfa: 207-247.

SUR, Melda (2017). **Uluslararası Hukukun Esasları**, 11. baskı, İstanbul: Beta.

ŞEN, Yağmur (2013). ‘Suriye’de Arap Baharı’, **Yasama Dergisi**, Yıl:8, Sayı:23, Sayfa:55-79.

TAŞDEMİR, Fatma (2016). **Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk**, 1.baskı, Ankara: Nobel.

TAŞDEMİR, Fatma (2006). ‘Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı’, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Yıl: 2, Sayı:5, Sayfa:75-89.

TOSUN, Fatih (2009). ‘Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı’, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl:5, Sayı:9, Sayfa:89-118.

TRAPP, Kimberly N. (2007). ‘Back to Basis: Necessity, Proportionality and the Right of Self-Defense Against Non-State Terrorist Actors’, **Internationaland Comparative Law Quarterly**, Yıl:56, Sayı:1, Sayfa: 141-156

TUNÇ, Abdullah (2015). Uluslararası Hukukta Davetle Müdahale, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ULUTAŞ, Ufuk ve **KANAT**, Kılıç Buğra ve **ACUN**, Can (2015). **Sınırları Aşan Kriz Suriye**, 1. Baskı, Ankara: SETA Yayınları.

UMAR, Ömer Osman (2002). ‘Suriye’de Fransız Emperyalizmi’, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:15, Sayı: 1, Sayfa: 297-310.

UZUN, Aytül (2015). ‘Günümüzün Sosyal ve Ekonomik Sorunu Olan Suriyelilerin Mülteci ve Ekonomi Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi’, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:76, Sayı:1, Sayfa:107-120

UZUN, Elif (2016). **Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu**, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Kitabevi.

YALÇIN, Türkan ve **KÖPRÜLÜ**, Timuçin (2019). **Ceza Hukuku Genel Hükümler Uygulamalı Çalışmaları**, 6. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi.

YALÇIN, Hasan Basri ve **DURAN**, Burhanettin (2017). **Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri**, 2. Baskı, İstanbul: SETA yayınları.

YEŞİLTAŞ, Murat ve **SEREN**, Merve ve **ÖZÇELİK**, Nejdet (2017). **Fırat Kalkanı Harekatı Harekatın İcrası, İstikrarın Tesisi Ve Alınan Dersler**, 1. Baskı, Ankara: SETA Yayınları.

YILDIRIM, Taner ve **ALTUNGÖK**, Ahmet (2015). ‘Nil, Fırat ve Dicle Su Yollarının Orta Çağ Tarihi Açısından Önemi’, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 28, Sayı: 1, Sayfa: 317-336.

YILMAZ, Ejder (2010). **Hukuk Sözlüğü**, 4. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.

YILMAZ ŞAHİN, Türel (2011). ‘Suriye’de Baas Yönetimi’, **Mülkiye Dergisi**, Yıl:47, Sayı:272, Sayfa: 103-117.

Uluslararası Yargı Kararları, Danışma Görüşleri ve Raporlar

‘Adana Güvenlik ve İşbirliği Mutabakatı’

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110705M1-12-1.pdf>
(10.07.2019)

‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’

<https://www.danistay.gov.tr/upload/avrupain sanhaklarisozlesmesi.pdf>
(10.07.2019)

‘Barcelona Traction, Light and Power Company Davası’

<https://www.icj-cij.org/en/case/41> (10.07.2019)

‘Bosna Hersek vs. Sırbistan Karadağ Davası’

<https://www.icj-cij.org/en/case/91/judgments> (10.07.2019)

‘Birleşmiş Milletler Hizmetinde Meydana Gelen Zararın Tazmini
Uluslararası Adalet Divanı Danışma Görüşü’

<https://www.icj-cij.org/en/case/4> (08.07.2019)

‘Caire Davası’

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_V/516-534_Caire.pdf (10.07.2019)

‘Chorzow Davası’

https://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_09/28_Usine_de_Chorzow_Competence_Arret.pdf
(10.07.2019)

‘Danzig Davası’

http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1932.02.04_danzig.htm
(10.07.2019)

‘Falcon Davası’

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_IV/104-106.pdf (10.07.2019)

‘F.V. Garcia Amador’un 1957 Tarihli Raporu’

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1957_v2.pdf&lang=E_FS (10.07.2019)

‘Devletin Uluslararası Hukuka Aykırı Olmayan Eylemlerden Doğan Uluslararası Sorumluluğu’

<http://legal.un.org/ilc/summaries/9.shtml> (10.07.2019)

‘Gabcikova – Nagymaros Davası’

<https://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (10.07.2019)

‘Irak Hükümeti’nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne hitaben yazdığı mektup’

<https://undocs.org/S/2014/440> (10.07.2019)

‘İran Petrol Platformları Davası’

<https://www.icj-cij.org/en/case/90> (10.07.2019)

‘James Crawford’un Devlet Sorumluluğuna Dair İlk Raporu’

http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_490.pdf (02.07.2019)

‘James Crawford’un Devlet Sorumluluğuna Dair İkinci Raporu’

http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_498.pdf (10.07.2019)

‘Kongo Ülkesinde Silahlı Çatışmalar Davası’

<https://www.icj-cij.org/files/case-related/116/10457.pdf> (10.07.2019)

‘Korfu Boğazı Davası’

<https://www.icj-cij.org/en/case/1> (10.07.2019)

‘Lusitania Davası’,

http://legal.un.org/docs/?path=../riaa/cases/vol_VII/32-44.pdf&lang=E
(08.07.2019)

‘Mossé Davası’

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XIII/486-500.pdf (10.07.2019)

‘Nikaragua’da Nikaragua’ya Karşı Militer ve Paramiliter Aktiviteler Davası’

<https://www.icj-cij.org/en/case/70/judgments> (10.07.2019)

‘Nükleer Alanda Hukuksal Sorumluluğa İlişkin 1963 Tarihli Viyana Sözleşmesi’ <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12620.pdf> (10.07.2019)

‘Petrolane Inc. v. Islamic Republic of Iran Davası’

<https://jusmundi.com/en/document/decision/en-petrolane-inc-eastman-whipstock-manufacturing-inc-and-others-v-islamic-republic-of-iran-iranian-pan-american-oil-company-and-others-award-award-no-518-131-2-wednesday-14th-august-1991> (10.07.2019)

‘Rainbow Warrior Case’

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XIX/199-221.pdf (10.07.2019)

‘Roberto Ago’nun Devlet Sorumluluğuna Dair Raporu’

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/reports/a_9010.pdf&lang=EFS (10.07.2019)

‘Robert Ago’nun Devlet Sorumluluğuna Dair Sekizinci Raporu’

http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_318_add5_7.pdf
(10.07.2019)

‘Salem Davası’

http://legal.un.org/docs/?path=../riaa/cases/vol_II/1161-1237.pdf&lang=O
(10.07.2019)

‘Tahran’daki Diplomatik ve Konsolosluk Personeline İlişkin Dava’

<https://www.icj-cij.org/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf> (10.07.2019)

‘Uluslararası Af Örgütü Sednaya Hapishanesi Raporu’

<https://www.amnesty.org/download/Documents/MDE2454152017ENGLISH.PDF> (07.05.2019)

‘Uluslararası Adalet Divanı’nın Nükleer Silahların Hukukiliğine İlişkin Danışma Görüşü’

<https://www.icj-cij.org/files/case-related/95/7497.pdf> (10.07.2019)

Uluslararası Hukuk Komisyonu, Devlet Sorumluluğu,

http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_318_add5_7.pdf
(18.07.2019)

‘Uluslararası Hukuk Komisyonunun Müdahale ve Devlet Egemenliğine İlişkin Koruma Sorumluluğu Raporu’

<http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> (10.07.2019)

‘Uluslararası Adalet Divanı 2001 Tarihli Devletin Uluslararası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Doğan Uluslararası Sorumluluğuna Dair Taslak Metin’

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (09.07.2019)

‘Velasques Rodriguez v.Honduras Davasına İlişkin 29/07/1988 Tarihli İçtihad’

https://iachr.ils.edu/sites/default/files/iachr/Cases/Velasquez_Rodriguez_v_Honduras/Velasquez%20Rodriguez%20v.%20Honduras.pdf (10.07.2019)

Elektronik Kaynaklar

ALBAYRAK, Gökhan. ‘Uluslararası Hukukta Davetle Müdahale’

http://acm.klu.edu.tr/dosyalar/birimler/acm/dosyalar/dosya_ve_belgeler/24407633.pdf (10.07.2019)

CZAPLİNSKİ, Wladyslaw, ‘State Responsibility for Unlawful Recognition’

https://www.academia.edu/39007770/State_Responsibility_for_Unlawful_Recognition (10.07.2019)

DANIEL, Meier (2013). ‘The Effects of Arab Spring and Syrian Uprising on Lebanon’

<https://www.lebanesestudies.com/wp-content/uploads/2013/10/The-Effects-of-Arab-Spring-and-Syrian-Uprising-on-Lebanon.pdf> (10.07.2019)

EROĞLU, Yunus, ‘Türkiye, Irak ve Suriye Arasında Yaşanan Su Sorununun Hukuksal Çerçevesi’,

https://www.academia.edu/11122295/IRAK_SUR%C4%B0YE_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_ARASINDA_YA%C5%9EANAN_SU_SORUNU
(10.07.2019)

MCGOWAN, Afaf Sabeh ve **COLLELO**, Thomas (Ed.) (1988). ‘Syria: a Country Study’

https://www.loc.gov/collections/countrystudies/?fa=segmentof%3Afrdcstdy.syriacountrystud00coll_0%2F&c=100&st=gallery&sb=shelf-id
(10.07.2019)

OKTAV, Özden Zeynep (Suriye Krizi, Türkiye- İran’ın Çatışan Çıkarları Ve Küresel Aktörlerle İlişkileri,
http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/4_ortadogukit_pdf_c20ef048-e3d0-4750-84e1-2563e338dadd.pdf (15.07.2019)

ŞAHİN, Kenan ve **MAVRUK CAVLAK**, Çağla (2018). ‘Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti’

https://www.researchgate.net/publication/327691414_Basarisiz_Bir_Pan-milliyetcilik_Girisimi_Birlesik_Arap_Cumhuriyeti (07.05.2019)

REÇBER, Sercan (2016). ‘İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu’
https://www.academia.edu/38441203/%C4%B0nsanc%C4%B1l_M%C3%B0Cdahale_ve_Koruma_Sorumlulu%C4%9Fu.docx (10.07.2019)

‘İstanbul 16. Ağır Ceza Mahkemesi’nde 2012 KCK İddianamesi’
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/730683-iste-savcinin-kck-semasi>
(10.07.2019)

‘Suriye İnsan Hakları Komitesi’

<https://www.shrc.org/en/?p=19866> (07.05.2019)

‘Osmanlı Belgelerinde Suriye’

https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/129_osmanli_belgelerinde_suriye.pdf (25.06.2019)

<https://ankasam.org/suriyenin-enerji-jeopolitigi/> (10.07.2019)

<http://docplayer.biz.tr/3435573-Dunyada-onemli-olaylar-kronolojisi-pkk-partiya-karkeren-kurdistan-kurdistan-isci-partisi-teror-orgutu-kronolojisi-1976-2006.html> (10.07.2019)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/suriye> (26.05.2019)

<http://www.mfa.gov.tr/suriye-kunyesi.tr.mfa> (25.06.2019)

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/Declaration-by-the-National-Coalition-for-Syrian-Revolution-and-Opposition-Forces-20-April-2013.pdf (10.07.2019)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (10.07.2019)

<http://rusencakir.com/Musullu-Kurt-El-Kaideci-Abdulahdi-el-Irakinin-oykusu/2987> (10.07.2019)

<https://www.setav.org/suriye-muhalefetinin-durumu/> (10.07.2019)

<http://syrianfacts.com/tr/2018/01/16/suriyenin-dunyanin-merkezindeki-stratejik-onemi/> (10.07.2019)

<https://tarihibilgi.org/ispanya-ic-savasi-nedir/> (10.07.2019)

http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/212/ortadogu_girdabindaki_kucuk_halka_suriye (10.07.2019)

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=52157 (10.07.2019)

<http://tr.etalaf.org/pekhat/suriye-ulusal-konseyi.html> (10.07.2019)

<http://tr.etalaf.org/about-us/misyon.html> (10.07.2019)

<http://tr.etalaf.org/> (29.06.2019)

<https://uluslararasıhukukcalismalari.wordpress.com/2017/02/21/caroline-olayi/> (10.07.2019)

<https://uluslararasıhukukcalismalari.wordpress.com/2017/01/09/tahrandaki-diplomatik-ve-konsolosluk-personeline-iliskin-dava-rehine-davasi-us-diplomatic-and-consular-staff-in-tehran-case-us-v-iran-1980/> (10.07.2019)

<https://www.turkcebilgi.com/paramiliter> (10.07.2019)

Haber Siteleri

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715>

(26.06.2019)

<https://www.aksam.com.tr/guncel/flas-diyarbakirda-siddetli-catisma/haber-455737> (10.07.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/suriye-uzerinden-guc-savasi>
(10.07.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/osodan-selim-idrise-elestiri>

(10.07.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-muhaliflere-uluslararası-destek>
(10.07.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-ve-muttetiklerinin-suriye-krizindeki-rolu>
(10.07.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/pkk-nasil-kuruldu-ve-guclendi>
(10.07.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/esad-ailesi-demir-yumruklu-hanedan> (07.05.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/el-kaide-ile-isid-arasindaki-anlasmazligin-boyutlari> (10.07.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkmen-ve-araplar-goce-zorlaniyor>
(10.07.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/pkk-nasil-kuruldu-ve-guclendi>
(10.07.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/isid-hilafet-ilan-etti>
(10.07.2019)

<https://www.amerikaninsesi.com/a/diyarbakir-istasyon-meydani-hdp-mitingi-bombali-saldiri-5-haziran-2015/3362628.html> (10.07.2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_suruc_saldiri
(18.07.2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150606_suriye_isid_hediye
(10.07.2019)

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650>
(10.07.2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110929_syria_rastan
(10.07.2019)

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756>
(10.07.2019)

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39254648>
(10.07.2019)

www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121113_syrian_opposition_update
(10.07.2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131029_suriye_muhelif_gruplar
(10.07.2019)

www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130325_riyad_el_esad
(10.07.2019)

<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-21917630>
10.07.2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150511_12eylul_diyarbakir
(10.07.2019)

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43019313>
(10.07.2019)

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39937178#anchor1>

(10.07.2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160628_istanbul_havalimani_saldiri (10.07.2019)

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38486486>

(10.07.2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150901_kilis_suriye_ates

(10.07.2019)

<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1543813-tarihin-en-buyuk-deniz-kazalari> (10.07.2019)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160112_sultanahmet_patlama (10.07.2019)

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/525295/Gaziantep_te_emniyete_bombali_saldiri_2_sehit_23_polis_yarali.html (10.07.2019)

<https://www.dailymotion.com/video/x6hwd9>

(10.07.2019)

<https://www.dunyabulteni.net/olaylar/suriye-devleti-nasil-kuruldu-esed-donemi-nasil-basladi-h215973.html> (06.05.2019)

<https://tr.euronews.com/2016/10/17/isid-in-musul-u-iggalinin-kronolojisi> (10.07.2019)

<https://tr.euronews.com/2015/06/03/isid-halep-te-diger-muhalik-gruplarla-catismaya-devam-ediyor> (10.07.2019)

<https://tr.euronews.com/2017/05/10/ankara-dan-abd-ye-sert-tepki-ypg-uzerinden-pkk-ya-destek-veriliyor> (10.07.2019)

<https://www.evrensel.net/haber/373238/sdg-isis-son-topraklarini-kaybetti-5-yillik-halifelik-sona-erdi> (10.07.2019)

<https://www.evrensel.net/haber/80605/jandarma-timlerine-saldiri-3-kisi-yasamini-yitirdi> (10.07.2019)

<https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2018/01/30/oso-nerden-nereye/>
(10.07.2019)

<http://gazetekarinca.com/2017/09/firat-kalkanindaki-gruplar-arasinda-catisma/> (10.07.2019)

<https://www.gzt.com/mecra/ortadogu-3425324>
(25.06.2019)

<http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-648169-yazar-yazisi-pkk-neden-isis-ile-savasmaya-talip-/> (10.07.2019)

<http://www.gazetebilkent.com/2014/10/04/orta-dogu-kavraminin-kisa-tarihi/>
(25.06.2019)

<https://www.gzt.com/mecra/ortadogu-3425324> (25.06.2019)

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1095899-reyhanli-tutanaklari>
(10.07.2019)

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1571721-teror-orgutu-ypg-isisim-degistirdi-ypg-nin-yeni-adi-suriye-demokratik-gucleri-sdg-oldu>
(10.07.2019)

<http://www.haber7.com/ortadogu/haber/2058919-abd-kobanideki-askeri-ussu-tamamladi> (10.07.2019)

<https://www.haberturk.com/el-nusra-nedir-tahrir-el-sam-nedir-tahrir-el-sam-ne-zaman-kuruldu-el-nusra-ne-zaman-kuruldu-1662969> (10.07.2019)

<https://www.haberler.com/fransa-suriyeli-muhaliflere-insani-yardim-yapacak-4122619-haberi/> (10.07.2019)

<http://www.haber7.com/avrupa/haber/862659-ingiltereden-suriyeli-muhaliflere-para-yardimi> (10.07.2019)

<https://www.haberturk.com/dunya/haber/714339-bize-silah-verin-gerisine-karismayin> (10.07.2019)

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1264903-teror-orgutu-isidin-turkiyeye-yonelik-gerceklestirdigi-saldirilar> (10.07.2019)

<http://haber.sol.org.tr/dunyadan/suriye-ulusal-konseyi-nedir-haberi-47171> (10.07.2019)

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriye-ulusal-konseyi-tanindi-19996624> (10.07.2019)

<https://www.internethaber.com/suriye-muhalefeti-turkiyede-birlesti-387447h.htm> (10.07.2019)

<https://www.internethaber.com/2015teki-sultanahmet-saldirisi-boyle-gerceklesmisti-1556542h.htm> (10.07.2019)

<https://www.joshualandis.com/blog/major-rebel-factions-drop-exiles-go-full-islamist/> (10.07.2019)

<https://www.karar.com/dunya-haberleri/abdnin-hasekedeki-hava-ussu-ilk-kez-goruntulendi-71149> (10.07.2019)

<http://levantwatch.blogspot.com/2011/10/suriye-ulusal-konseyi-kurulus-yap-ve.html> (10.07.2019)

<http://madrid.be.mfa.gov.tr/Content/assets/consulate/images/localCache/1/98b3512d-e756-4cc0-bf89-c148e2a03848.pdf> (10.07.2019)

http://www.mfa.gov.tr/no_-196_-11-haziran-2014_-musul_daki-baskonsoloslugumuz-yerleskesine-gerceklestirilen-baskin-hk_.tr.mfa (10.07.2019)

<http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (07.05.2019)

https://www.ntv.com.tr/turkiye/hep-dep-ve-hadep-de-kapatilmisti,JR_zt6Uy0Ua_XQdEottLsw (10.07.2019)

https://www.ntv.com.tr/turkiye/ankarada-teror-saldirisi-103olu,G7aJ87ksF0Kd8ko_oYJuOw (10.7.2019)

<https://orsam.org.tr/tr/suriye-de-5-cepheli-ic-savas/> (10.07.2019)

<https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-force/syrian-rebels-build-an-army-with-turkish-help-face-challenges-idUSKBN1KX05Y> (10.07.2019)

<https://www.rt.com/news/stratfor-syria-secret-wikileaks-989/> (10.07.2019)

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/12/15/ypgpkk-iskalindeki-topraklardan-turkiyeye-teror-tehdidi> (10.07.2019)

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/04/02/ozgur-suriye-ordusunun-maasi-korfez-ulkelerinden> (10.07.2019)

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2011/11/13/turk-konsolosluguna-saldiri-345832654340> (10.07.2019)

<https://www.sabah.com.tr/aktuel/2012/11/21/ilk-saniyesinden-bugune-suriye-ic-savasinin-takvimi> (10.07.2019)

www.sabah.com.tr/dunya/2014/02/18/ozgur-suriye-ordusu-selim-idrisi-kovdu (10.07.2019)

<https://siyasetdergisi.com.tr/turkiyenin-harekati-firat-kalkani-cerablus/> (10.07.2019)

<https://tr.sputniknews.com/columnists/201508181017190334/> (10.07.2019)

www.sozcu.com.tr/2014/dunya/10-soruda-isid-nedir-isid-ne-demek-529698/ (10.07.2019)

<https://tr.sputniknews.com/infografik/201601291020526683-ISID-ABD-koalisyon-Suriye-Irak/> (10.07.2019)

<https://www.stratejikortak.com/2017/11/abd-iran-rehine-krizi.html> (10.07.2019)

<https://www.stratejikortak.com/2016/06/ortadogunun-onemi.html> (25.06.2019)

<https://www.stratejikortak.com/2016/06/baas-partisi-nedir.html> (26.06.2019)

<https://t24.com.tr/konular/istiklal-caddesinde-canli-bomba-teroru,150/2> (10.07.2019)

<https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/01/syrian-kurd-leader-revolution-wont-succeed-without-minorities/251660/> (10.07.2019)

<https://www.tgrthaber.com.tr/editorun-sectikleri/iste-kobanide-son-durum-bilanco-agir-40031> (10.07.2019)

http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/4_ortadogukit_pdf_c20ef048-e3d0-4750-84e1-2563e338dadd.pdf (10.07.2019)

<http://www.trthaber.com/haber/dunya/suk-smdkdan-cekildi-115907.html>
(29.06.2019)

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/oso-askeri-muhimmat-deposu-elegircirdi-107522.html> (10.07.2019)

<http://www.tuicakademi.org/arap-bahari-ve-nedenleri/> (26.06.2019)

<https://t24.com.tr/haber/irak-sam-islam-devleti-nasil-ortaya-cikti-ne-istiyor,262678> (10.07.2019)

<https://www.yenisafak.com/dunya/idlib-ajan-kayniyor-3471999>
(10.07.2019)

https://www.wikiwand.com/tr/Suriye_Ulusal_Ordusu (10.07.2019)